

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ІННІ історії і філософії

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Т. В. ТЕРЕЩЕНКО

**ЦІННОСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК

Черкаси
Вертикаль
2016

УДК 00 8 (075.8)
ББК 60.523 я73–1
Т 35

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 5 квітня 2016 року)

Автор:

Т. В. Терещенко, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Рецензенти:

В. М. Лазуренко, доктор історичних наук, професор кафедри суспільних дисциплін і права Черкаського державного технологічного університету;

В. О. Кіреєва, кандидат історичних наук, доцент кафедри Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Науковий редактор:

А. П. Іржавська, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Терещенко Т. В.

Т 35 Цінності європейської цивілізації : навчально-методичний посібник / Т. В. Терещенко. – Черкаси : видавець Кандич С.Г. , 2016. – 172 с.

На основі директивних, нормативних та методичних документів укладено навчально-методичний посібник з дисципліни «Цінності європейської цивілізації» для студентів ННІ історії і філософії Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

УДК 00 8 (075.8)
ББК 60.523 я73–1

© Т. В. Терещенко, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1.1. Мета викладання дисципліни	5
1.2. Завдання вивчення дисципліни	5
1.3. Міждисциплінарні зв'язки	5
1.4. Знання та вміння	5
1.5. Зміст тем дисципліни	6
2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	14
2.1. Трудомісткість курсу	14
2.2. Структура та обсяг годин за темами курсу	14
2.3. Тематика і зміст лекцій	15
2.4. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них	26
3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА	45
3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи	45
3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи	45
3.3. Тематика рефератів і методичні рекомендації до них	75
3.4. Додаткова тематика рефератів з курсу	116
3.5. Теми для індивідуальної роботи студентів	118
4. КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ	119
4.1. Питання для самоконтролю	119
4.2. Тести для поточного контролю знань студентів	120
4.3. Модульні контрольні роботи	122
4.4. Методичні рекомендації до виконання модульної контрольної роботи	122
4.5. Питання для підсумкового контролю (заліку)	125
4.6. ККР	126
4.7. Форми контролю	128
4.8. Система, форми, критерії і шкала оцінювання знань	128
5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ	137
5.1. Джерела	137
5.2. Література	138
5.3. Інформаційні ресурси	147
5.4. Основні поняття і терміни	149
5.5. Документи	153

ВСТУП

Європейські цінності є стандартами певних технологічних процедур у різних галузях життя суспільства і діяльності держави, наприклад, для формування органів державної влади й управління (стандарти демократії), взаємодії гілок влад, діяльності партій та існування багатопартійної системи загалом, ставлення влади і громадян до права, взаємодії між державою і громадянином (аспект прав та свобод людини), управління економікою (в тому числі, освітою й наукою), налагодження діалогу влади з суспільством і т. ін.

Основні європейські цінності, що наводяться профільними організаціями та на яких базується європейська спільнота, це:

- повага до людської гідності,
- фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин,
- свобода (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ),
- демократія,
- рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини та незалежно від гендеру
- верховенство закону,
- плюралізм,
- відсутність дискримінації,
- толерантність,
- справедливість,
- солідарність,
- відповідальність,
- рівні гендерні права.

Найголовнішими, центральними цінностями для європейського суспільства, які потрібно захищати та посилювати, є людська гідність та відповідальність, а також солідарність. Перераховані цінності всі є частками загального духовного та культурного спадку Європи.

Таким чином можна сказати, що головними цінностями у сучасній Європі є демократичні цінності, коли у центрі знаходиться людина, а не держава – на відміну від радянського та пострадянського суспільства.

За даними організації <http://www.europeanvalues.net> цілями у плані європейські цінностей є таке:

- створення більш демократичного та ефективного європейського суспільства

- створення ліберальної та конкурентної економіки
- збереження спадку та цінностей західної цивілізації
- розвиток поновлювальних ресурсів та ядерної енергетики
- зміцнення європейського захисту
- зміцнення трансатлантичної співпраці та партнерства

Гуманітарна складова сучасної вищої освіти, передбачає наявність не тільки ґрунтовних знань з історії Батьківщини й рідного краю, але й цілісних знань про загальне цивілізаційне місце своєї країни та власного народу в сім'ї інших. При всіх поглядах, що висловлюються щодо минулого і перспектив українського народу, усе ж не можна заперечувати його належність до європейської цивілізації. Тому так важливо знати засадничі цінності європейської цивілізації як основи культурно-історичного розвитку України в минулому та певних орієнтирів у суспільно-політичному розвитку сьогодення.

Метою курсу є ознайомлення студентів зі сучасними поглядами на сутність: поняття цивілізації; цивілізаційного підходу до вивчення історії людства; витоків європейської цивілізації, етапів її розвитку, найважливіших подій її історії та культурно-історичного поступу; культурних, соціально-економічних, суспільно-політичних та духовно-ментальних цінностей, що уособлюють особливості європейської цивілізації у її цілісності та розмаїтті.

У результаті вивчення навчальної дисципліни *студент повинен вміти:*

- виокремлювати найбільш значущі цивілізаційні прояви, що об'єднують певні країни та народи в єдину історико-культурну, суспільно-політичну та ментальну цілісність;
- визначати самотність окремих складових європейської цивілізації;
- уявляти шляхи розвитку, проблеми і перспективи європейської сім'ї народів;
- використовувати здобуті знання для оцінки явищ і процесів, що мають загальноєвропейське цивілізаційне значення.

По звершенню курсу *студенти повинні знати:*

- комплекс понять і категорій, що використовуються в системі гуманітарних дисциплін, що досліджують європейську цивілізацію;

- основні етапи розвитку європейської цивілізації, доленосні події, що визначали її поступ;
- основні риси та особливості, що притаманні складовим європейської цивілізації в різних аспектах і галузях її минулого та сучасного буття.

Програма курсу передбачає тісний міжпредметний зв'язок з історією України, історією країн Західної Європи, культурологією, філософією, соціологією, політологією, релігієзнавством.

Успішне засвоєння курсу передбачає вивчення теоретичного матеріалу, понятійно-категоріального апарату, опрацювання навчально-методичної та додаткової літератури, здійснення самоконтролю за пропонованими тестовими завданнями та виконання практичного завдання за окремою темою дослідження у вигляді контрольної роботи за окремим планом.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 72 години 2 кредити ECTS.

1.5. Зміст тем дисципліни

Тема 1. Основні етапи розвитку європейської цивілізації

Предмет і основні завдання курсу «Цінності європейської цивілізації». Формування циклічної і лінійної моделей історії у стародавньому світі. Теоцентрична модель розуміння історії в християнській традиції.

Складання стадіального, сутнісного або якісного підходу; часового, хронологічного підходу; формаційного підходу (марксистського) в епоху Ренесансу, нового часу. Європоцентризм.

«Християнський світ». Утвердження цивілізаційної європейської самовідомості.

Моделювання теорії цивілізації. Лінійно-стадіальний і локальний підходи.

М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, Л. Гумільов, П. Сорокін. Цивілологія (цивілографія). Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Вільям Мак-Ніл, С. Хантігтон. Глобальна цивілізація, світова цивілізація, локальна цивілізація. Норберт Еліас.

Структура цивілізації. Типологія цивілізацій. Етапи розвитку цивілізацій. Зниклі, існуючі цивілізації.

Поняття «цінність». Духовні цінності. Правові, загальноцивілізаційні, культурні, релігійні, соціальні, політичні, економічні, структурні цінності.

Тема 2. Християнство і свобода совісті. Духовна основа Європи

Вплив християнства на розвиток Європи. Виникнення християнства. Поширення релігійного вчення в межах Римської імперії, перетворення на державну релігію. Розробка доктрини.

Три рівні у середньовічному християнстві. Високе (церковне) християнство, «лицарське» християнство, простонародне християнство, що з'єднало в собі церковне вчення, язичество і забобони.

Усі найважливіші моменти людського життя (народження, шлюб, посвята в лицарі, смерть) були пов'язані з християнством. І на всіх сферах людської діяльності лежав його відбиток. Християнство було віссю цієї цивілізації.

Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода совісті.

Ренесанс. Зміна домінуючого типу світогляду.

Тема 3. Становлення європейського культурно-інформаційного простору

Становлення поняття «Європа». Проблема східного кордону Європи. Сучасна дискусія про кордони Європи. Проблема цілісності Європи. Чинники регіоналізації Європи. Об'єднана Європа, мотивація об'єднання (на основі військово-політичних союзів, ідеології, спільних економічних інтересів та демократичних цінностей). Європоцентризм, його аспекти (культурний, соціально-економічний, політичний, військовий тощо). Прояви «Європоцентризму».

Основні віхи історичного розвитку Європи (античність, середньовіччя, Європа в ранньомодерний час, ХХ ст.). Утвердження та криза євроцентризму. Неолібералізм та неоконсерватизм 80–90-х рр. ХХ ст. Криза біполярної системи: «оксамитові революції» кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. та розпад соцтабору; пошуки нової моделі розвитку європейської цивілізації; проблема «розширення Європи»; інтеграція і глобалізація (концепція «золотого мільярда»), антиглобалізм; демографічні проблеми та імміграція в Європі; проблеми меншин у Європі (етнічні, мовні, культурні, конфесійні); проблема «цивілізаційного конфлікту» (втягування країн Європи у конфлікт з ісламськими країнами); проблема «міжнародного тероризму».

Тема 4. Громадянське суспільство і соціальна згода

Громадянське суспільство як система недержавних організацій та соціальних інституцій, які дозволяють здійснювати суспільно-політичну самоорганізацію різних соціальних груп, прошарків суспільства, для забезпечення їх різноманітних потреб. Вплив громадянського суспільства на державу, через складний механізм соціальних, соціально-економічних, політичних та гуманітарних зв'язків які пов'язують громадянина з суспільством і державою. Розвинуте громадянське суспільство. Поняття «суспільство» і «громадянське суспільство». Визнання особистісного підданства монарху в середньовіччі. Традиції (звичаєве право) і церква, як суттєвий регулятор суспільних відносин. Формування уявлення про необхідність розділення сфер впливу різних систем регулювання на політичну та громадянську. Ідея громадянського суспільства виникла у XVII ст. Термін «громадянське суспільство» у німецького філософа Г. Лейбніца. Ідея Джона Локка про існування політичного та громадянського суспільства (1690 р.). Розробка теорії «суспільного договору». «Природні» права людини. Погляд сучасної науки на сутність та походження громадянського суспільства. Три типи громадянського суспільства. Соціальні групи, суспільство в межах держави, світове співтовариство. Ознаки громадянського суспільства. Елементи сучасного громадянського суспільства. Міжнародні організації Human Rights Watch, International Amnesty, International Society for Human Rights. Нищення проявів громадянського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Партнерська програма TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав).

Формування ідеї правової держави в епоху Просвітництва та Нового часу. Поняття «Rechtsstaat» (правова держава) та The Rule of Law (верховенство права). «Правова держава» як «поняття-контейнер». Специфічні ознаки правової держави. Верховенство права (в широкому розумінні) і закону (у вузькому розумінні). Правова держава декларована і реальна. Можливості, що дає громадянське суспільство. Стереотипи європоцентризму.

Тема 5. Демократія і парламентаризм

Грецька полісна культура. Поняття «демократія». Система народовладдя в епоху розкладу общинного ладу (безпосередня

демократія). Міста-держави з республіканським правлінням (Венеція, Генуя, Новгород Великий). Представницький тип демократії. Вчення про «громадянство», «права і свободи громадян», «природні права». Розвиток теорії, і політичної практики демократії. Можливості, що забезпечує демократія. Інститути ліберальної демократії або поліархії. Ступінь свободи в суспільстві та можливість її реалізації. Конституція СРСР 1936 р. Розвинена демократія в ідеалі та поліархія (влада багатьох). Різновиди демократії. Безпосередня (пряма) демократія. Представницька демократія. Умовно демократичні режими. Олігархічна демократія. Егалітарна демократія (соціалістична демократія, національна (націоналістична) демократія). Імітаційна (фасадна) демократія. Варіанти автократичних режимів. Позитивні наслідки демократії.

Термін «парламент». Англія 1265 р. Найдавніші діючі парламенти Альтінг в Ісландії (930 р.) та Тінвальд на острові Мен (979 р.). Типові структура та функції парламенту, взаємовідносини з іншими складовими політичної влади в межах демократичної парадигми. Парламентаризм. Депутати. Бікамеральний (двопалатний) парламент. Нижня та верхня палати парламенту. Однопалатні парламенти. Складна структура парламенту (фракції, депутатські групи, депутатські комітети та комісії). Форма мандата (імперативний мандат, вільний мандат). Стадії законодавчого процесу. Суб'єкти законодавчої ініціативи. Сфера компетенції парламенту.

Європейський парламент (1957 р.). Рада Європейського союзу. Рада Європи (РЄ) та Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ). Структура Ради Європи (Комітет міністрів Ради Європи, Європейський суд з прав людини, Комісар у справах з прав людини, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН), Венеціанська комісія (Європейська комісія за демократію через право), Конгрес Місцевих та Регіональних Влад, Секретаріат Ради Європи, Статут Ради Європи). Головна мета Ради Європи.

Тема 6. Становлення єдиного економічного та політичного простору

Конфесійний та імперський характер перших проявів усвідомлення європейської єдності. Розвиток ідеї єдності Європи (ідеологія Священної Римської імперії, Реформації та Контр-

реформації). Експансія Османської імперії, як мотиватор об'єднання («Про повернення Святої Землі» (1306 р.) П. Дюбуа). Ідея об'єднаної Європи після падіння Константинополя (1453 р.) «Великий план» початку XVII ст. герцога Сюллі. Варіанти можливого об'єднання Вільяма Пенна (XVII ст.) маркіза де Лафайета, Тадеуша Костюшко, Еммануїла Канта, інших діячів епохи Просвітництва (XVIII ст.). «Вічний мир». Німецький союз з 38 німецьких держав (1815 р.) та митний союз (1834 р.) після так званої «конгресової Європи» (після Віденського конгресу).

Поширення ідеї Сполучених Штатів Європи (Віктор Гюго Міжнародний конгрес миру 1847 р.). Вплив промислового перевороту та індустріалізації на ідею об'єднання. Перша світова війна, як «холодний душ», думки про «смерть Європи». Проголошення панєвропейського руху на початку 20-х рр. в XX ст. в умовах двох Європ – капіталістичної та комуністичної. Комінтерн.

Європейська федеративна система. Європейській союз Федералістів, Соціалістичний рух за утворення Сполучених Штатів Європи, Європейський рух, Європейська ліга економічного співробітництва. НАТО. Створення Ради Європи (5 травня 1949 р.) Федеративна модель панєвропеїзму, методи її реалізації. Кооперація. Інтеграція. Конфедерація.

Створення Європейського Економічного Союзу

Секторальна інтеграція в Європі. Паризька угода (1951 р.) та створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Цілі та інститути ЄОВС. Римські угоди (1957 р.) та створення Європейського економічного Союзу (ЄЕС) та Євратому. Цілі та принципи європейської економічної інтеграції. Створення спільного ринку – основна мета економічної інтеграції в Європі. Свобода пересування товарів, робочої сили та людей, капіталів і послуг – умови створення спільного ринку. Від секторальної інтеграції до Спільного ринку. Політична криза спільноти та Брюссельський договір про інституційне злиття виконавчих органів ЄОВС, ЄЕС та Євратома. Митний союз між країнами «шістки».

Політична інтеграція в Європі.

Три етапи та опори в розвитку ЄС. Існування в рамках трьох європейських спільнот (ЄОВС, Євратом, ЄЕС) – перший етап становлення ЄС. Економічна інтеграція як перша опора європейської інтеграції. Спроби поширення інтеграції на політичну

сферу (план Фуше-1, план Фуше-2) та причини їх невдач. Гаазький самміт (1969 р.) та створення Комітету політичних директорів. Доповіді Давіньйона (1970 р., 1973 р.) та формування механізму узгодження зовнішньої політики країн-членів. Основні напрями узгодження спільної зовнішньої політики. Паризький самміт (1972 р.) та проблеми політичної інтеграції. Пропозиції Веделя. Франко-німецькі та франко-британські суперечності та їх вплив на процеси політичної інтеграції в Європі.

Декларація про створення європейського союзу (1981 р.), Штутгартська декларація (1983 р.), Єдиний європейський акт (1986 р.) і розширення інтеграції та політичного співробітництва в Європі. Програма Європейського політичного співробітництва (ЄПС).

Маастрихтський договір і трансформація європейських спільнот в Європейський Союз (ЄС). Наступність Маастрихтського договору стосовно попередніх установчих актів. Формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн-членів – наступний етап та друга опора в розвитку ЄС. Місце Західноєвропейського союзу (ЗЄС) у становленні системи єдиної європейської безпеки. Рішення Мадридської зустрічі (1995 р.), Брюссельської конференції (1997 р.), Амстердамського саміту та формування нової архітектури європейської безпеки в контексті розширення НАТО, ЄС, ЗЄС і НАТО. Труднощі воєнно-політичної інтеграції в Європі. Шенгенські домовленості та процесі європейської інтеграції. Правове співробітництво (гармонізація правових систем країн-членів та внутрішньої політики) – третя опора ЄС. Роль Амстердамського договору в розвитку «третьої опори». Співробітництво в сфері прав людини. Прямі вибори в Європарламент, громадянство ЄС, спільні інститути та союзне право як чинники поглиблення політичної інтеграції в Європі.

Прийняття Конституції Європейського Союзу та криза її ратифікації.

Лісабонський договір (2009 р.) та його значення для подальшого розвитку та розширення Європейського Союзу.

Тема 7. Науково-технічний прогрес і європейське суспільство

Науково-технічна революція (НТР). Зміна соціальної структури суспільства: зростання міського населення. Зміна способу

життя. Розширення сфери інформації та послуг. Негативні наслідки НТР.

Суспільство споживання. Глобальні проблеми сучасності: екологія, демографія, політика.

Тема 8. Збереження спадщини. Екологічна свідомість

Екологічна криза: поступове виснаження природних ресурсів; забруднення атмосфери, ґрунтів і Світового океану виробничими і побутовими відходами; тенденція глобального потепління; зникнення багатьох видів рослин і тварин; ріст захворювань, викликаних несприятливою екологічною ситуацією.

Доповідь Римському клубу, присвячена глобальним проблемам, у 70-і рр. ХХ ст. в умовах назріваючої екологічної кризи.

Концепція ООН початку 90-х рр. ХХ ст. про стійкий розвиток, відповідно до якої від витрат на відновлення навколишнього середовища треба переходити до поступової відмови від технологій, що її руйнують.

Угода останніх років ХХ ст. про скорочення протягом 5 років шкідливих викидів від автобусів і вантажівок на 60% в країнах Європейського союзу. Рухи і партії «зелених».

Тема 9. Національні цінності та загальноєвропейська ідентичність

Термін «нація». «Нація» у стародавньому Римі (212 р.), у середньовіччі. «Шляхетська нація» – «політичний народ» Речі Посполитої. «Гвельфи» та «гібеліни» в Священній Римській імперії. Імперія Німецької Нації. «Політичний народ» Великої французької буржуазної революції. «Модерна нація» в англомовній, франкомовній німецькій традиції. Феномен нації в ХХ ст. Розуміння нації як держави (від прямого ототожнення, до підкреслення тісного зв'язку). Етатистський підхід. Розуміння нації як етносу (від прямого ототожнення, до підкреслення тісного зв'язку). Етніцистський підхід.

Розуміння нації як новітнього феномену прямо не пов'язаного, ні з державою, ні з етносом. Інструменталістський підхід. Модерністський та примордіалістський підходи щодо вирішення проблеми походження нації.

Європейська ідентичність. Ідентичність як стан самототожності, самоусвідомлення, самосвідомості. Ідентичність як сукупність спільних рис групи, спільноти (єдність), які є

стійкими (постійність) і властиві лише їй (унікальність). Ідентичність як розуміння відмінностей або протиставлення «Іншим», «Чужим».

Європейська ідентичність як різновид колективної ідентичності. Рівні європейської ідентичності. Європейська ідентичність і європейська ідея та європейська свідомість. Європейська ідентичність – основа солідарності та вирішення економічних та політичних проблем європейської спільноти.

Культура та цінності як основа європейської ідентичності.

Культурна єдність Європи як передумова формування спільного економічного та політичного порядку. Т. Масарик про культуру як основоположний елемент у процесі інтеграції та створення майбутньої Гуманітарної Європи.

Європейськість. Дух – основа європейськості (Гуссерль, Дерріда, Ясперс, Фукуяма). Риси європейської духовності як основа спільних європейських вартостей. Елементи європейської духовності: почуття реальності, раціоналізм та індивідуалізм, трансцендентність. Взаємозв'язок індивідуалізму з усіма елементами європейської духовності – автономія особистості, воля, право на вільний вибір, відповідальність, особиста гідність, ініціатива.

Європа як спільнота, що поділяє спільні політичні ідеали та вартості: свобода; толерантність, права людини; плюралізм; громадянське суспільство та ліберальна демократія; ринкова економіка. Відображення рис європейської культури та цінностей у функціонуванні інститутів та норм Європейського Союзу: «...верховенство культури належить до дефініції Європи» (Дені де Ружмон).

2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Трудомісткість курсу

Семестр	Кількість навчальних тижнів	Кількість годин на тиждень	Розподіл годин							
			Усього	Кількість кредитів	Кількість кредитів за ECTS	Аудиторні			Самостійна робота	Індивідуальна робота
						Лекції	Семінар	Усього		
9	12	2	72	1	1,5	12	18	18	22	22
Разом			72	1	1,5	12	18	18	22	22

2.2. Структура та обсяг годин за темами курсу

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	Денна форма							Заочна форма					
	усього	у тому числі						усього	у тому числі				
л		п	лаб.	інд.	с.р.	л	п		лаб.	інд.	с.р.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль 1													
Змістовий модуль 1. Витоки цінностей європейської цивілізації.													
Тема 1. Основні етапи розвитку європейської цивілізації	8	2	2				2						
Тема 2. Європа в історичному часі	8	2	2				2						
Тема 3. Духовна основа Європи. Християнство і свобода совісті	9	2	2				3						
Тема 4. Становлення європейського культурно-інформаційного простору	11	2	4				3						
Разом за змістовим модулем 1	36	8	10				10						
Змістовий модуль 2. Цінності сучасної Європи.													
Тема 5. Громадянське суспільство і права держава		2					3						
Тема 6. Демократія і парламентаризм		2					3						
Тема 7. Європейська інтеграція		2	2				3						
Тема 8. Збереження європейської культурної спадщини. Національні цінності та загальноєвропейська ідентичність		2	2				3						
Разом за змістовим модулем 2	36	8	4				12					-	
Усього годин	72	16	14				22						

2.3. Тематика і зміст лекцій

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. ВИТОКИ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Лекція 1

Тема 1. Основні етапи розвитку європейської цивілізації (2 год.)

Логіка викладу:

1. Формування уявлень про історичний час. Періодизація історії Європи.
2. Формування цивілізаційного підходу до історії Європи.
3. Цінність – суть поняття.

Рекомендована література:

1. Аксиология : частное и общее. Наука и ценности. – Новосибирск, 1987. – 110 с.
2. Араб-Оглы Э. А. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности / Э. А. Араб-Оглы // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 10–12.
3. Головных Г. Я. Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания / Г. Я. Головных // Философ. науки. – 1989. – № 6.
4. Дейвис Н. Европа : История / пер. з англ. П. Терещенко, О. Каващенко. – К. : Основи, 2001. – 1463 с.
5. Докучаев И. И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры / И. И. Докучаев. – М. : Наука, 2009. – 595 с.
6. Норберт Елиас Процесс цивилизации : Социогенетичні і психогенетичні дослідження / Елиас Норберт. – К. : Альтернативи, 2003. – 672 с.
7. Ионов И. Н. Теория цивилизаций. От античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетей, 2002. – 384 с.
8. Историко-культурные основания европейской цивилизации. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 108 с.
9. Каган М. С. Философия теории ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
10. Континент Европа : наук. зб., присвячений 80-річчю виходу у світ праці Освальда Шпенглера «Занепад Європи» / ЛНУ

ім. І. Франка; філософський ф-т. – Львів, 2000. – 175 с.

11. Кувакин В. А. Гуманистическая антропология и учение о ценностях / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина // Человечность человека : Основы современного гуманизма. – М. : РГО, 2005. – С. 151–180.
12. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4–36.
13. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.
14. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
15. Рубинский Ю. Европейские ценности / Ю. Рубинский // Вестник Европы. – 2009. – № 26–27. – С. 26.
16. Сравнительное изучение цивилизаций : Хрестоматия / сост. Б.С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 1988. – 556 с.
17. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
18. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
19. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
20. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. Т. Велимева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
21. Широкова И.Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999. – 192 с.
22. Шпенглер О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. К. А. Свасьян. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.

Лекція 2

Тема 2. Європа в історичному часі

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Становлення поняття «Європа».
2. Основні віхи історичного розвитку Європи.

Рекомендована література:

1. Араб-Оглы Э. А. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности / Э. А. Араб-Оглы // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 10–12.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVII століття / Ф. Бродель. – Т. 1. Структура повсякденності : можливе і неможливе. – К. : Основи, 1995. – 543 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – Т. 2. Ігри обміну. – К. : Основи, 1997. – 585 с.
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – Т. 3. Час світу – К. : Основи, 1998. – 631 с.
5. Виппер Б. Р. Итальянский Ренессанс XIII–XVI века / Б. Р. Виппер. – М. : Искусство, 1977. – Т. I–II. – 224 с.
6. Дейвіс Н. Європа : Історія / пер. з англ. П. Терещенко, О. Каваленко. – К. : Основи, 2001 – 1463 с.
7. Ионов И. Н. Теория цивилизаций. От античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетей, 2002. – 384 с.
8. Историко-культурные основания европейской цивилизации. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 108 с
9. Континент Європа : наук. зб., присвячений 80-річчю виходу у світ праці Освальда Шпенглера «Занепад Європи» / ЛНУ ім. І. Франка ; філософський ф-т. – Львів, 2000. – 175 с.
10. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.
11. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : Навч. посіб. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
12. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия / Сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 1988. – 556 с.
13. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
14. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
15. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон

; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

17. Широкова И. Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999. – 192 с.
18. Шпенглер О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. К. А. Свасьян. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.

Лекція 3

Тема 3. Духовна основа Європи.

Християнство і свобода совісті

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Вплив християнства на розвиток Європи
2. Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода совісті.

Рекомендована література:

1. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление. – М. : Мысль, 1988. – 255 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
3. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – 400 с.
4. Макрохристиянський світ в епоху глобалізації / під. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007. – 691 с.
5. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
6. Чухина Л. А. Человек и его ценностный мир в религиозной философии / Л. А. Чухина. – Рига, 1991. – 303 с.
7. Широкова И. Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999. – 192 с.

Лекція 4

Тема 4. Становлення європейського культурно-інформаційного простору

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Синхронні зв'язки європейського середовища.
2. Діахронні зв'язки європейської культури.

Рекомендована література:

1. Вартанова Е. Информационное общество в стратегии Европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-ukraine.biz/index.html>
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
3. Виппер Б. Р. Итальянский Ренессанс XIII–XVI века / Б. Р. Виппер. – М. : Искусство, 1977. – Т. I–II. – 224 с.
4. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – 400 с.
5. Европейское культурное многообразие и самобытность [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.echr.ru/coe/activity/800_europeans_13.htm
6. Ерасов Б. Цивилизации. Универсалии и самобытность / Б. Ерасов. – М., 2002. – 524 с.
7. Ильясов Ф. Н. Архетипы поло-репродуктивного поведения и конфликт западноевропейской и азиатской цивилизаций / Ф. Н. Ильясов // Человек. – 2005. – № 2. – С. 113–120.
8. Иноземцев В. поисках идентичности : европейская социокультурная парадигма / В. Иноземцев, Е. В. Кузнецова // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2002. – № 6. – С. 3–14.
9. Историко-культурные основания европейской цивилизации. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 108 с.
10. Конвенція з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.). Охорона культурної спадщини : зб. міжнар. док. – К. : АртЕк, 2002. – 106 с.
11. Культурна спадщина людства : збереження та використання : навч. посіб. / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Моздир, О. О. Тарасенко. – Львів, 2002. – 160 с.
12. Культурная политика в Европе : выбор стратегии и ориентиры : сб. матер. / сост. Кузьмин Е. И., Фирсов В. Р. ; Рос. нац. б-ка. – М. : Либерея, 2002. – 237 с.

13. Культурологія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. А. Подольська. – Х. : Вид : во НФаУ : Золоті сторінки, 2003. – 248 с.
14. Лапин Н. И. Ценности как компоненты социокультурной эволюции современного общества // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С. 58.
15. Малахов В. А. Культура и человеческая целостность. – К., 1994. – 234 с.
16. Малахов В. А. Цінність як категорія культури // Філософська думка. – 1982. – № 5. – С. 76–85.
17. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
18. Політика європейської Інтеграції / під ред. В. Г. Воронкової. – К. : Професіонал, 2007. – 512 с.
19. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры – Л. : ЛГУ, 1960. – 156 с.
20. «Цивилизационная модель» международных отношений и ее импликации [Электронный ресурс] // Русский архипелаг. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/geopolitics/stolknovenie/clash2/226/>
21. Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. – М., 2006. – Т. 1. – 685 с.
22. Цивилизация. Восхождение и слом : Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М., 2003. – 456 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

Лекція 5

Тема 5. Громадянське суспільство і правова держава

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Становлення європейського громадянського суспільства.
2. Розвиток правової держави в Європі.

Рекомендована література:

1. Аристотель Політика : пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. – М. : ТОВ «Видавництво АСТ», 2002. – 393 с.

2. Васильев А. В. Теория государства и права : курс лекций. – М. : МПСИ, 2006. – 200 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Філософія права. – М. : Думка, 1990. – 524 с.
4. Держава, суспільство, особистість : проблеми сумісності / за заг. ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник. – М. : МАУП, 2005. – 303с.
5. Марченко М. М. Теория государства и права. – М. : Проспект, 2009. – 640 с.
6. Основи громадянського суспільства : словник / Н. Т. Джинчарадзе, М. А. Ожеван, А. В. Толстоухов, В. Ф. Загурська та ін. – К. : Знання України, 2006.
7. Основи демократії : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / авт. колектив : М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін. ; за заг. ред. А. Колодій; Міністерство освіти і науки України, Інститут вищої освіти АПН України, українсько-канадський проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К. : вид-во «АйБі», 2002.
8. Рудич Ф. М. Політологія : підручник / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2004.

Лекція 6

Тема 6. Демократія і парламентаризм

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Європейська демократія.
2. Становлення європейського парламентаризму.

Рекомендована література:

1. Аристотель Політика : пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. – М. : ТОВ «Видавництво АСТ», 2002. – 393 с.
2. Васильев А. В. Теория государства и права : курс лекций / А. В. Васильев. – М. : МПСИ, 2006. – 200 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Думка, 1990. – 524 с.
4. Держава, суспільство, особистість : проблеми сумісності / ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник. – М. : МАУП, 2005. – 303 с.
5. Марченко М. М. Теория государства и права. – М. : Проспект, 2009. – 640 с.

6. Основи громадянського суспільства : словник / Н. Т. Джинчарадзе, М. А. Ожеван, А. В. Толстоухов, В. Ф. Загурська та ін. – К. : Знання України, 2006.
7. Основи демократії : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін. ; за заг. ред. А. Колодій ; Міністерство освіти і науки України, Інститут вищої освіти АПН України, українсько-канадський проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К. : вид-во «АйБі», 2002.
8. Погорелова А. Культура парламентаризму – культура демократії / А. Погорелова // Віче. – 2003. – № 4. – С. 17.
9. Рудич Ф. М. Політологія : підручник / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2004.

Лекція 7

Тема 7. Європейська інтеграція

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Ідея об'єднаної Європи.
2. Європейська інтеграція: від Римського до Лісабонського договорів.

Рекомендована література:

1. Аболин В. А. Всемирный и европейский федерализм : вероятные перспективы / В. А. Аболин // Полис. – 1994. – № 5. – С. 142–148.
2. Боршарт К.-Д. Абетка Законодавства європейського співробітництва / К.-Д. Боршарт ; пер. з англ. В. Мардак. – К. : Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. – 112 с.
3. Варганова Е. Информационное общество в стратегии Европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-ukraine.biz/index.html>
4. Гавриков Д. Европейский Союз как территория противоречий // Мировая экономика и междунар. отношения. – ? 12. – №7. – С. 88–95.
5. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі : за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.

6. Європейський Союз : політика, економіка, право : навч. посіб. – Л. : Львівський національний ун-т, 2005. – 532 с.
7. Зарин В. А. Запад и Восток в мировой истории XIV–XIX вв. : Записки концепции обществ. развития и становления мирового рынка / В. А. Зарин – М., 1991. – 261 с.
8. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.
9. Борко Ю. А. От европейской идеи к единой Европе / Ю. А. Зорко. – М., 2003.
10. Ильясов Ф. Н. Архетипы поло-репродуктивного поведения и конфликт западноевропейской и азиатской цивилизаций / Ф. Н. Ильясов // Человек. – 2005. – № 2. – С. 113–120.
11. Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001. – 448 с.
12. Мармазов В. Є. Рада Європи : політико-правовий механізм інтеграції / В. Є. Мармазов, І. С. Піляєв. – К. : Юридична книга, 2000. – 472 с.
13. Політика європейської Інтеграції / під ред. В. Г. Воронкової. – К. : Професіонал, 2007. – 512 с.
14. Посельський В. Європейський Союз : інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.
15. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський – К. : Таксон, 2005. – 280 с.
16. Сайт Представництва Європейської Комісії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.delukr.ec.europa.eu/>.
17. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді. – К. : К.І.С., 2001. – 136 с.
18. Філіпенко А.С. Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Либідь, 2002. – 582 с.
19. Хантінгтон С. Новий світовий порядок у ХХІ столітті : глобальні тенденції та їх значення для України / С. Хантінгтон // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7.

Лекція 8

Тема 8. Збереження європейської культурної спадщини. Національні цінності та загальноєвропейська ідентичність

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Формування поняття «культурної спадщини». Культурна політика Європи.
2. Поняття «нація» та «національна ідентичність». Формування загальноєвропейської ідентичності.

Рекомендована література:

1. Вишняков А. Наднаціональність в праві Європейського Союзу / А. Вишняков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.comparativelaw.kiev.
2. Грищенко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 203 с.
3. Деминцева Е. Б. Иммигрантские сообщества : опыт Франции [Електронний ресурс] / Е. Б. Деминцева // Россия в глобальной политике. – № 5. – 2006. – Режим доступу : <http://www.globalaffairs.ru/numbers/22/6343.html>.
4. Ерасов Б. Цивилизации. Универсалии и самобытность / Б. Ерасов. – М., 2002. – 524 с.
5. Иноземцев В. поисках идентичности : европейская социокультурная парадигма / В. Иноземцев, Е. В. Кузнецова // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2002. – № 6.
6. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 400 с.
7. Конвенція з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.). Охорона культурної спадщини : зб. міжнар. док. – К. : АртЕк, 2002. – 106 с.
8. Культурна спадщина людства : збереження та використання : навч. посіб. / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Моздир, О.О. Тарасенко. – Львів, 2002. – 160 с.
9. Культурная политика в Европе : выбор стратегии и ориентиры : сб. матер. / сост. Кузьмин Е. И., Фирсов В. Р.; Рос. нац. б-ка. – М. : Либерия, 2002. – 237 с.
10. Культурологія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. А. Подольська. – Х. : Вид : во НФаУ : Золоті сторінки, 2003. – 248 с.

11. Лапин Н. И. Ценности как компоненты социокультурной эволюции современного общества / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С. 58.
12. Малахов В. А. Культура и человеческая целостность / В. А. Малахов. – К., 1994. – 234 с.
13. Малахов В. А. Цінність як категорія культури / В. А. Малахов // Філософ. думка. – 1982. – № 5. – С. 76–85.
14. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез, цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 3–30.
15. Орлов Б. Европа с человеческим лицом / Б. Орлов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2005. – № 12.
16. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 663 с.
17. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – М.; К. : Ваклер : Рефлбук, 2001. – 656 с.
18. Прилуцька А. Є. До проблеми європейської ідентичності // Матеріали доповідей і виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції «Україна в контексті євроінтеграції», 1–23 грудня 2005 року. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – С. 204–206.
19. Рекомендації щодо захисту культурної та природної спадщини на національному рівні. Правові акти з охорони культурної спадщини. – К., 1995.
20. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учебн. пособ. – СПб. : Изд-во Михайлова, 2002. – 461 с.
21. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права, и общественных отношений. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2000. – 1054 с.
22. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. – Л. : ЛГУ, 1960. – 156 с.

2.4. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ВИТОКИ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Семінарське заняття № 1

**Тема: Історична наука і цивілізаційний підхід до історії.
Цивілізація, як соціальна форма буття культури
(2 години)**

Мета: Виявити особливості цивілізаційного підходу до історії. Охарактеризувати цивілізацію, як соціальну форму буття культури.

Зміст семінарського заняття

1. Становлення та сутність основних цивілізаційних теорій.
2. Особливості цивілізаційного підходу до історичних процесів і явищ.
3. Періодизація історичного процесу в контексті цивілізаційного підходу.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

1. Актуалізація проблеми цивілізації, її існування в ХХ ст. Полісемантичність поняття «цивілізація».
2. Концепції О. Шпенглера і А. Тойнбі як обґрунтування соціального і культурного плюралізму у розвитку людства.
3. Переосмислення проблеми цивілізацій крізь призму загальнолюдських цінностей на початку ХХІ ст.
4. Європейська цивілізація як втілення загальнолюдських цінностей.

2. Аудиторні завдання:

1. Сформулюйте поняття «цивілізації».
2. Чому на початку ХХІ ст. стає усе більш очевидною історична обмеженість концепцій локальних цивілізацій?
3. Які цінності належать до загальнолюдських?
4. Назвіть соціальні і моральні цінності, що лежать в основі європейської цивілізації і разом з тим є загальнолюдськими?

5. Що означає демократія як найважливіша і дійсно визначальна європейська цінність?

Понятійний апарат

Цивілізація, локальна цивілізація, європоцентризм, цінність, аксіологія, демократія.

Методичні рекомендації

Студентам варто підкреслити, що проблема цивілізації особливо актуального значення набула в ХХ ст. в зв'язку зі стрімким соціально-економічним, політичним і культурним розвитком людства в сучасну епоху. Аж до ХХ ст. в європейській суспільній думці саме поняття – цивілізація, як правило, вживалося в однині, позначаючи високий рівень соціального розвитку, і звичайно протиставлялося більш низькому рівневі розвитку, якщо не усіх, то більшості країн і народів за межами нашого континенту, яким багато європейців відмовляли в цивілізованості. Таким чином підкреслювалася унікальність європейської цивілізації, що супроводжувалося ідеєю особливої цивілізаторської місії Західної Європи щодо іншої частини людства. У своїх різних геополітичних варіантах подібна ідеологія довгий час служила моральним виправданням політичного панування європейських держав у світі, їхньої економічної експансії і різних форм колоніалізму. У ХХ ст. в результаті двох світових воєн економічну і політичну перевагу Західної Європи в міжнародних відносинах було підірвано. Розпад колоніальних імперій в Африці, Азії і Латинській Америці, здобуття їхніми народами політичної незалежності і їхнє прагнення відродити свою культурну спадщину – усе це спонукало таких видатних філософів історії, як О. Шпенглера і А. Тойнбі, а також багатьох їхніх послідовників, переосмислити поняття цивілізації і розмірковувати про долі цивілізації тепер уже у множині. У їхніх концепціях всесвітньої історії, що одержали поширення у другій половині ХХ ст. як у Європі, так і за її межами, європейська (західна, християнська) цивілізація предстала як одна з цілого ряду локальних цивілізацій, що існували протягом історії людства, змінювали одна одну в окремих регіонах планети й одночасно співіснують у наш час. Серйозні розходження, що приписувалися цим цивілізаціям, вбачалися в тому, що вони ґрунтувалися на неспівпадаючих, а

часто і на несумісних одна з одною системах соціальних цінностей. Спрямовані проти європоцентризму в інтерпретації всесвітньої історії, ці концепції прагнули обґрунтувати соціальний і культурний плюралізм у розвитку людства, дати філософське обґрунтування занепаду Європи в системі міжнародних відносин. Однак зараз, на початку ХХІ ст., стає усе більш очевидною історична обмеженість концепцій локальних цивілізацій, що розчленовують всесвітню історію в часі і просторі на ізольовані і протиставлені одна одній людські культурні спільності. Кризь призму нового мислення, що втілює в собі прагнення людства до загальнопланетарної взаємодії, до взаємозалежності і культурної єдності, проблема цивілізацій вимагає свого філософського переосмислення. За всіх відмінностей між локальними цивілізаціями, ми можемо говорити про втілення в кожній з них загальнолюдських соціальних і моральних цінностей.

Рекомендована література:

1. Норберт Е. Процес цивілізації : Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Е. Норберт. – К. : Альтернативи, 2003. – 672 с.
2. Ерасов Б. Цивілізації. Универсалии и самобытность / Б. Ерасов. – М., 2002. – 524 с.
3. Ионоу И. Н. Теория цивилизаций. От античности до конца XIX века / И. Н. Ионоу, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетея, 2002. – 384 с.
4. Историко-культурные основания европейской цивилизации. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 108 с.
5. Каган М.С. Философия теории ценности / М.С. Каган. – СПб. : ТОО ТК – Петрополис, 1997. – 205 с.
6. Кирьякова А. В. Теория ориентация личности в мире ценностей. Монография / А. В. Кирьякова. – Оренбург, 1996. – 188 с.
7. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4–36.
8. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.
9. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.

10. Рассел Б. История западной философии / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
11. Рашковский Е. Европа : внутренний облик и глобально-историческая динамика // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 12.
12. Рубинский Ю. Европейские ценности / Ю. Рубинский // Вестник Европы. – 2009. – № 26–27. – С. 26.
13. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия / сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 1988. – 556 с.
14. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
15. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
16. Философия и ценностные формы сознания. – М., 1978. – 248 с.
17. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
18. Ортега-і-Гассет Х.. Бунт мас. – Нью-Йорк : ООЧСУ, 1965. – 158 с.
19. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
20. Хантінгтон С. Новий світовий порядок у ХХІ столітті : глобальні тенденції та їх значення для України / С. Хантінгтон // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7.
21. «Цивілізаційна модель» міжнародних відносин і її імплікації [Електронний ресурс] // Русский архипелаг. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/geopolitics/stolknovenie/clash2/226/>
22. Цивілізаційна структура сучасного світу : в 3 т. – М., 2006. – Т. 1. – 685 с.
23. Цивілізація. Восхождение и слом : Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М., 2003.
24. Широкова И. Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999.
25. Шпенглер О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории / пер. с нем. К. А. Свасьян. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.
26. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

Семінарське заняття № 2

(4 години)

Тема 2: Цінності європейської середньовічної цивілізації крізь призму духовності

(4 години)

Мета: Охарактеризувати цінності європейської середньовічної цивілізації крізь призму духовності.

Зміст семінарського заняття

1. Античний спадок і середньовічна культура.
2. Культурно-історичні типи середньовічної людини: селянин, рицар, бюргер (особливості бачення світу).
3. Роль церкви у формуванні середньовічної цивілізації.
4. Взаємовідносини основних феодальних станів і королівської влади.

Понятійний апарат

Поліс, ринок, монархія, римське право, еллінізм, автаркія, натурфілософія епохи середньовіччя, феодальне суспільство, васальні відносини, християнство, стан, релігійний догмат, теологія, корпорація.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

1. Які найважливіші досягнення культури архаїчної Греції?
2. У чому специфіка полісної організації суспільства?
3. Охарактеризуйте полісну систему цінностей.
4. Розкрийте значення цивілізації еллінізму.
5. Які цінності давньоримської цивілізації, на ваш погляд, найбільш значимі і чому?
6. Один з лицарів, учасників першого Хрестового походу, беручи участь на прийомі в імператора Візантії, був обурений тим, що одна людина може сидіти, тоді як настільки «славні воїни зобов'язані стояти». Щоб висловити свій протест, він уллучив момент, коли імператор устав, і сів на його трон. Із цього прикладу зробіть висновок про характер відносин між королями і лицарством на Заході.
7. З яких причин ніде, крім міст, у Середньовіччі не могла виникнути нова система цінностей?

8. З чим пов'язана поява в XIII ст. механічних годинників на міських ратушах?
9. Чи могли за феодалізму існувати демократичні форми правління? Обґрунтуйте свою відповідь.
10. Володіння владою в Середньовіччі обов'язково сполучалося з володінням власністю. Яка причина цього?
11. Нерідко церква виступала проти лихварів і сваволі феодалів над селянами. Чи можна сказати, що вона робила це, виходячи з інтересів незаможних?
12. Яка роль християнства у формуванні менталітету представників різних станів середньовічного суспільства?

2. Аудиторні завдання:

1. Оцініть аргументи, що містяться у вислові Аристотеля: «У всіх ремеслах... потрібні бувають відповідні для них інструменти... і з цих інструментів одні є неживими, інші – живими... раб же є певною мірою живою власністю...Якби кожен інструмент міг виконувати властиву йому роботу сам... якби ткацькі човники самі ткали... панам не потрібні були би раби. ...Природа влаштувала так, що і фізична організація вільних людей відмінна від фізичної організації рабів: в останні тіла могутне, придатне для виконання необхідної фізичної праці, вільні ж люди тримаються прямо і нездатні до виконання подібного роду робіт, зате вони придатні для політичного життя... одні люди за своєю природою вільні, інші – раби, і цим останнім бути рабами і корисно і справедливо».
2. Зіставте наступні фрагменти джерел, що характеризують демократію як форму політичного устрою. Зробіть необхідні висновки. ...Наш державний лад не наслідує чужих установ; ми самі, швидше, служимо зразком для деяких, ніж наслідуємо іншим. Називається цей лад демократичним, тому що він ґрунтується не на меншості, а на більшості... Стосовно приватних інтересів закони наші представляють рівноправність для усіх, що ж стосується політичного значення, то в нас у державному житті ним користуються переважно перед іншими не через те, що його підтримує та чи інша політична партія, але залежно від його доблесті, що здобуває йому добру славу в тій чи іншій справі: так само скромність звання не служить бідняку перешкодою до

- діяльності, якщо тільки він може зробити яку-небудь послугу державі» (Фукідід). «Демократія, на мій погляд, здійснюється тоді, коли бідняки, одержавши перемогу, деяких зі своїх супротивників знищать, інших виженуть, а інших зрівняють у цивільних правах і в заміщенні державних посад, що за демократичного ладу відбувається здебільшого за жеребом» (Платон).
3. Проаналізуйте фрагмент із книги Цицерона «Про обов'язки» і зробіть усі можливі висновки з нього. «...Перше завдання в тому, щоб нікому не завдавати шкоди, якщо тільки тебе на це не спонукали протизаконним чином, друге, у тому, щоб користуватися суспільною власністю як суспільною, а приватною – як своєю. Адже приватної власності не буває від природи. Вона виникає або на підставі давньої окупації, наприклад, якщо люди колись прийшли на вільні землі, або завдяки перемозі, наприклад, якщо землею заволоділи за допомогою війни, або на підставі закону, угоди, умови, жеребу... Через це, – оскільки приватна власність кожного з нас утворюється з того, що від природи було спільним, – нехай кожний володіє тим, що йому дісталось; якщо хто-небудь інший зазіхне на що-небудь з цього, він порушить права людського суспільства». Які висновки можна зробити на основі аналізу цього документа?
 4. «Не страшне мені відлучення (від церкви), мене врятує праця». Хто в середньовічному суспільстві міг вимовити такі слова? І в результаті чого виникло подібне уявлення?
 5. В одній з легенд селянин, що намагається після смерті проникнути в царство небесне, зустрічає протидію святих, які заявили, що в раю не місце мужикам. Ідеологію якого стану відбиває легенда?
 6. Спробуйте сформулювати точку зору представників різних станів середньовічного суспільства з таких питань: багатство, ставлення до жінки, праця, війна, віра.
 7. Чому середньовічне суспільство відмовляло в повазі селянам – своїм основним годувальникам? Чи була дружина лицаря для нього Прекрасною Дамою? Про кого говорили в Середні віки: він перший серед рівних? Чим простонародне християнство відрізнялося від церковного? Чи можна вважати місто «гробарем» середньовічної цивілізації?

Методичні рекомендації:

Варто звернути увагу на те, що духовний світ людини, роль духовних цінностей у розвитку цивілізації є основними цінностями Заходу. Щодо часових і географічних рамок цивілізації Середньовіччя серед учених немає єдності. Ми будемо мати на увазі Європу X–XI ст., коли основні структури цієї цивілізації вже склалися, але ще не почали розвиватися елементами нового – індустріального суспільства. Суспільство середньовічної Європи було феодальним. Однак що ж таке феодалізм? У курсі історії він розглядається як економічний лад, за якого власники землі – феодалі – експлуатують залежних селян. Спробуємо підійти до феодалізму з іншого боку і подивитися, чим жили люди Середньовіччя. Світ в уявленні людини Середньовіччя був нічим іншим, як сценою, на якій розгорталася боротьба між «божим» і «диявольським» воїнством: між ангелами і бісами; між добрими християнами і язичниками; нарешті, між добром і злом у душі кожної людини, тому що Бог дав свободу вибору.

Усі найважливіші події епохи міцно пов'язані з християнством. Під одностайний вигук: «Цього хоче Бог!» був проголошений Перший Хрестовий похід. «Язичники не праві, а християни праві», – кидає Роланд, готуючись до битви з арабами. Можна скільки завгодно пояснювати Хрестові походи економічними причинами, але цілком зрозуміло, що вони ніколи б не відбулися, якби не глибока релігійність більшості їхніх учасників.

Студенти повинні пам'ятати, у середньовічному християнстві виразно виділяються три рівні:

1. Високе (церковне) християнство. Церква визначала християнство і його основні цінності (обов'язковість «сліпої віри», порятунок душі як ціль життя, культ святих).

2. «Лицарське» християнство. Лицарству в християнстві найбільш близький і зрозумілий був військовий аспект. Слова Христа: «Я приніс вам не мир, але меч» вони розуміли буквально, і в цьому їх підтримувала церква, яка проголошувала обов'язком кожного боротьбу за віру. Найбільш повним збігом лицарського і християнського ідеалів були військово-чернечі ордени, що виникли під час Хрестових походів.

Лицарський культ Прекрасної Дами теж мав якоюсь мірою джерело в християнстві, а саме в поклонінні Діві Марії. Так, в одній з легенд лицар, укладаючи угоду з дияволом, відрікається

від Бога, але навідріз відмовляється відректися від Божої Матері. А в іншій – Діва Марія з'являється до одного знатного юнака, цілує його і нарікає своїм лицарем.

3. Простонародне християнство, що з'єднало в собі церковне вчення, язичництво і забобони. Перетворивши основні язичницькі свята на християнські, церква не викоренила язичництво, і багато християнських звичаїв продовжували сприйматися народом у категоріях варварської магії.

Слід відзначити, що не тільки релігія впливала на суспільне життя, але і життя впливало на сприйняття релігії.

Усі найважливіші моменти людського життя (народження, шлюб, посвята в лицарі, смерть) були пов'язані з християнством. І на всіх сферах людської діяльності лежав його відбиток. Християнство було віссю цієї цивілізації.

Саме в містах зріли сили, що згубили середньовічну цивілізацію. На відміну від міста античності, що складало єдине ціле з округою, місто Середньовіччя замкнуте у собі. Йому однаково далекі як світ села, так і світ феодального замка. Воно жило своїм, несхожим на інших життям.

Власне кажучи, середньовічне місто – це держава в мініатюрі. У ньому змішувалися представники всіх станів. Специфічне становище міст у середньовічному суспільстві визначалося насамперед тим, що вони виникли як центри торгівлі і ремесла. Це визначало особливі умови життя в них і формування нових цінностей. І саме вільний городянин, що усвідомив свою індивідуальність середньовічної Європи стає носієм інших цінностей.

Рекомендована література

1. Байер С. Історія пан'європейського руху / С. Байер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rapeuropa.org.ua/content/view/13/33/>
2. Вишпер Б. Р. Італійський Ренесанс XIII–XVI века / Б.Р. Вишпер. – М. : Искусство, 1977. – Т. I–II. – 224 с.
3. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – 400 с.
4. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. Е. И. Лебедевой [и др.] – М. : Издательская группа Прогресс, 1992. – 376 с.
5. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.

6. Макрохристиянський мир в епоху глобалізації / под. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007.
7. Макрохристиянський світ в епоху глобалізації / під. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007. – 691 с.
8. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
9. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
10. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
11. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

Семінарське заняття № 3

(4 години)

Тема 3: Європа на шляху до нової цивілізації

(4 години)

Мета: Прослідкувати процес формування цінностей європейської цивілізації у нову та новітню добу.

Зміст семінарського заняття

1. Великі географічні відкриття та зміни на шкалі цінностей європейців.
2. Реформація в Європі. Протестантський ідеал людини і світу.
3. Зародження ідей громадянського суспільства і правової держави.
4. Духовна культура європейської індустріальної цивілізації XIX – поч. XX ст.

Понятійний апарат

Капітал, товар – робоча сила, парламентаризм, гегемонія, позаекономічний примус.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

1. Охарактеризуйте основні передумови переходу до індустріальної цивілізації.
2. Як змінився спосіб з'єднання працівника з засобами виробництва при переході до індустріальної цивілізації?
3. Які нові ідеали і цінності склалися в епоху Відродження?
4. У чому сутність парламентаризму?
5. Які зміни в житті людей характеризували перехід до нової цивілізації?

2. Аудиторні завдання:

1. Зробіть усі можливі висновки з аналізу наступного документа: «Відгороджувальник – кровожерливий вовк із двома диявольськими іклами, з яких один гроші... а інший нечиста совість, яка не боїться плисти морем прямо в пекло» (Із проповіді XVII ст.).
2. Прочитайте афоризми Франкліна (1706–1790), винахідника, просвітителя і політичного діяча США і порівняйте шановані ним чесноти з уявленнями Л.-Б. Альберті. У чому їхня відмінність? «Де кухня жирна, там заповіт бідний»; «Краще спати не повечерявши, ніж встати в боргах»; «Хто купує непотрібне, незабаром продасть необхідне»; «Пам'ятайте, що час – це гроші».
3. Про що свідчать наступні факти: у XVI ст. у Європі протягом 25 років не велися великі воєнні дії; у XVII ст. було 7 мирних років; у XVIII ст. два роки з кожних трьох років знаменувалися великими війнами? Чим можна пояснити таке співвідношення мирних і військових років?
4. В одному з флорентійських законів XV ст. сказано: «Свобода є невід'ємне право не залежати від сваволі іншої особи і необхідно, щоб республіка не тільки підтримувала це право, але і збільшувала його на своїй території». Чи можна подібний вислів віднести до античних республік? Своєю відповідь аргументуйте.
5. Чи згодні ви з таким висловом: «Напередодні найбільшої в історії індустріальної революції не було ні знань, ні передбачень. Капіталізм вийшов на сцену без оголошень. Ніхто не пророкував розвиток машинної індустрії: вона з'явилася абсолютно зненацька»? Які аргументи ви можете навести, спираючись на знання курсу історії?

Методичні рекомендації:

Студентам необхідно пригадати, які технічні винаходи прокладали дорогу новій цивілізації; як ставали капіталістами; у чому полягала «мирська етика» пуритан; чим завершувалася боротьба англійського парламенту з королем; буржуазна революція: початок чи кінець переходу до капіталізму.

Європейська цивілізація зіграла важливу роль в історії людства: проникнувши в багато регіонів Землі, вона зв'язала в єдине ціле споконвічно різні і розташовані далеко один від іншого народи і країни. Найбільш істотні досягнення європейської цивілізації набули значення загальнолюдських цінностей.

Варто визначити характерні риси європейської цивілізації в період переходу людства до індустріальної фази розвитку, підкреслити роль духовних цінностей у розвитку цивілізації.

Слід пам'ятати, що техніка в різні часи розвивалася нерівномірно: колись відкриття відбувалися одне за іншим, але бувало і так, що проходило багато десятиліть без яких-небудь серйозних технічних нововведень.

Рекомендована література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – М., 2004. – 788 с.
2. Бжезінські Збігнєв Велика шахівниця / Збігнєв Бжезінські. – Львів–Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
3. Бибикина О. П. Мусульмане в странах Старого Света / О. П. Бибикина [Електронний ресурс] / О. П. Бибикина. – Режим доступу : http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/musulmane_v_stranah_starogo_sveta_2008-1-15-56-3.htm.
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. Структура повсякденності : можливе і неможливе. – 543 с.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1997. – Т. 2. Ігри обміну. – 585 с.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1998. – Т. 3. Час світу. – 631 с.
7. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

8. Виппер Б.Р. Итальянский Ренессанс XIII–XVI века / Б. Р. Виппер. – М. : Искусство, 1977. – Т. I–II. – 224 с.
9. Ионов И. Н. Теория цивилизаций. От античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетейя, 2002. – 384 с.
10. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.
11. Макрорхристиянський мир в епоху глобалізації / под. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007.
12. Макрорхристиянський світ в епоху глобалізації / під. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007. – 691 с.
13. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : Навч. посіб. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
14. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 2 – 614 с.
15. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 406 с.
16. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
17. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гассет. – Нью-Йорк: ООЧСУ, 1965. – 158 с.
18. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
19. Хантингтон С. Новый світовий порядок у XXI столітті : глобальні тенденції та їх значення для України / С. Хантингтон // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7.
20. Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. – Т. 1. – М., 2006. – 685 с.
21. Цивилизация. Восхождение и слом : Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М., 2003.
22. Широкова И.Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999.
23. Шпенглер О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории : пер. с нем. К. А. Свасьян. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.
24. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

Семінарське заняття № 4

(4 години)

Тема 4: Система цінностей європейської цивілізації XX – початку XXI століть. Передумови становлення постіндустріальної цивілізації: революційний стрибок в сфері науки, технологій та виробництва

(4 години)

Мета: Виявити особливості системи цінностей європейської цивілізації XX – початку XXI століть. Прослідкувати передумови становлення постіндустріальної цивілізації: революційний стрибок в сфері науки, технологій та виробництва.

Зміст семінарського заняття

1. Інформаційна революція як внутрішньо-трансформаційний процес сьогодення: позитивні та негативні аспекти.
2. Цінності людини постіндустріальної цивілізації.
3. Система загальнолюдських цінностей в динаміці і діалозі цивілізацій в умовах глобалізації.
4. Перспективи і можливості становлення загальнолюдської цивілізації.

Понятійний апарат

Масова комунікація, засоби масової інформації, засоби масового впливу, технічні засоби комунікації, глобалізація світу, економічна глобалізація, міжнародна торгівля, глобальні проблеми, екологічна криза, стандарт споживання, всесвітня торгова організація, Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

1. Що таке масова комунікація?
2. Чим відрізняється масова комунікація від процесу комунікації взагалі?
3. Які ознаки масової комунікації виявляються в сучасному суспільстві?
4. Чим масова комунікація відрізняється від масової інформації?
5. Які функції масової комунікації перетворюють її в найважливіший засіб розвитку культури?

6. Що таке процес глобалізації?
7. Які прояви глобалізації в економічній сфері? Що їй сприяє?
8. У чому виражається суперечливість процесу глобалізації?
9. Які основні глобальні проблеми сучасності? Чим викликана їхня поява?
10. Чим викликана екологічна криза?
11. Які основні принципи світопорядку, що можуть запобігти загрози новій світовій війні?
12. У чому полягає проблема «Північ – Південь»? Як виявляється взаємозв'язок глобальних проблем?

2. Аудиторні завдання:

1. Один з видатних діячів французького телебачення стверджував: «Періодична преса вже ніколи не буде відігравати колишню роль. І все-таки багато про що я довідаюся більше, коли прочитаю». Аргументовано оцініть наведену точку зору.
2. Як ви ставитеся до такого визначення: «Телебачення – це демократія у всій її непривабливості»? Якою мірою таке визначення виражає місце телебачення в процесі розвитку культури? Інша точка зору на роль телебачення виражена в словах: «Телебачення справжня демократична культура – перша культура, доступна кожному і керована тим, що хочуть люди». Прокоментуйте дану позицію, підтвердьте чи спростуйте її власними прикладами.
3. Наполеон Бонапарт називав журналістів чистильниками вулиць, що працюють пером. Як би ви визначили роль журналістів у розвитку сучасної культури?
4. Одна з молодіжних телепрограм, присвячених проблемам шоу-бізнесу і сучасній масовій культурі, навивалася «Акули пера». У ній молоді журналісти задавали різні, і не тільки приємні, питання «кумирам» молодіжної масової аудиторії. Уявіть, що вам надається слово в цій передачі, зверненої до мільйонів телеглядачів. Кого з діячів сучасної культури ви б хотіли запитати і про що?
5. Чи можна погодитися з твердженням: зараз ми стаємо членами одного суспільства, яке знаходиться на грані загибелі? Свою позицію аргументуйте.
6. У середині 90-х рр. ХХ ст. центральні офіси 90 з 200 провідних транснаціональних корпорацій знаходилися в США, на їхню частку припадала половина всіх продажів. Прокоментуйте ці дані.

7. Американський філософ Б. Валлерстайн розробив теорію світової системи. Ця система, яка почала формуватися ще в ХVІ ст., включає ядро (індустріальні країни Заходу), напівпериферію (до них Валлерстайн відніс держави на півдні Європи, такі як Іспанія), периферію (країни Східної Європи) і зовнішню арену (держави Азії й Африки, втягнуті у світове господарство лише як сировинні придатки). При цьому філософ стверджував, що країни, які входять у ядро, так організовують світову економічну систему, щоб вона насамперед відповідала їхнім інтересам. Обміркуйте положення цієї теорії. Що вам здається правильним, а з чим важко погодитися. Якщо наслідувати логіці автора, які країни сьогодні утворюють ядро системи, складають напівпериферію і периферію? Чи збереглася зовнішня arena?
8. У знаменитому трактаті «До вічного миру» І. Кант виклав умови досягнення надійного і справедливого миру: при укладенні мирного договору не можна зберігати можливість нової війни; жодна самостійна держава не може бути придбана іншими державами шляхом спадкування, обміну, купівлі чи дарування; постійні армії повинні згодом зникнути; жодна держава не повинна насильно втручатися в політичний устрій іншої держави. Чи актуальні ці вимоги сьогодні? Свою відповідь обґрунтуйте.
9. Країни, що розвиваються, з найменшим національним доходом на душу населення в 1972 р. витрачали на військові витрати 17,2 %, на освіту – 12,7 %, на охорону здоров'я – 4,6 %. До 1988 р. частка військових витрат у них підвищилася до 19,5 %, а частка витрат на освіту скоротилася до 4,7 %, на охорону здоров'я – 2,7 %. Прокоментуйте ці дані.
10. Англійський економіст Т. Мальтус стверджував, що населення Землі росте в геометричній прогресії, а приріст продовольства, за рахунок якого воно може прогодуватися, – в арифметичній прогресії. Які висновки випливають з цього твердження? Чи розділяєте ви їх?
11. Існують дві точки зору на роль глобальних проблем у розвитку людства. Одні стверджують, що вирішити їх не вдасться, а поява їх передбачає близький крах сучасної цивілізації. Інші вважають, що люди знайдуть прийнятні засоби вирішення глобальних проблем, а сам спільний пошук впливає на людство, зближає народи, сприяє становленню єдиної цивілізації. Яка ваша точка зору?

Методичні рекомендації:

Готуючись до семінару слід замислитись чому сучасна людина частіше дивиться телевізор, ніж читає книгу, чи всі газети шкідливо читати перед обідом, сприяють чи перешкоджають прогресу культури засоби масової інформації?

Корисно повторити питання: спілкування, його функції і види; спілкування і комунікація; духовно-практична і духовно-теоретична діяльність.

Сфера культури має у своєму розвитку тенденцію до постійного розширення. Мало того, що до числа традиційних видів і жанрів мистецтва додаються нові, але і найбільш традиційні з них і давно існуючі помітно видозмінюються. Не останню роль у цьому процесі розвитку відіграє масова комунікація. Комунікація в цьому випадку розуміється як передача й обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього.

Західне суспільство зуміло вирішити ряд важких проблем: відповіді на багато питань дала науково-технічна революція. Завдяки їй досягненням вдалося створити ресурсозберігаючі технології, що помітно скоротило застосування природної сировини. На базі електронно-обчислювальної техніки почалася революція в управлінні виробництвом. Майбутнє, як вважають багато вчених, – за інформаційним суспільством

Ми сьогодні пов'язані з усім світом тісніше, ніж коли-небудь, добре це чи погано? Які проблеми ставлять під загрозу майбутнє всього людства? Вирішувати загальні проблеми можна лише спільними зусиллями: чи готові уряди і народи до такого міжнародного співробітництва, що потрібно від кожного з нас?

Варто підкреслити, що ідея різноманіття світу не суперечить ідеї єдності людства. Люди усе глибше усвідомлюють себе як єдину спільність, де кожний зв'язаний з іншими.

У сучасному світі значно посилюються інтеграційні зв'язки між окремими людьми, організаціями і державами, росте взаємозалежність між ними. Цей процес дослідники назвали глобалізацією. Глобалізація багатогранна, вона охоплює різні сфери життя суспільства.

Дослідники відзначають суперечливі наслідки процесу глобалізації. Серед позитивних моментів виділяють її стимулюючий вплив на економіку. Товари тепер можуть створюватися в будь-якому місці світу залежно від того, де виробництво обійдеться дешевше, і збуватися там, де їх вдасться продати за

найвищою ціною. Завдяки цьому знижуються витрати виробництва, росте прибуток, з'являються додаткові можливості для подальшого розвитку виробництва. Ті, кому не вдалося включитися в цю нову економіку, будуть неминуче відставати, тому що не зможуть скористатися плодами міжнародного поділу праці, кооперації, технічними досягненнями розвинутих країн. Глобалізація зближає держави, змушує їх у більшій мірі враховувати інтереси одна одної, застерігає від агресивних дій в політиці й економіці (у протилежному випадку міжнародне співтовариство може використовувати різні санкції: обмежити торгівлю, припинити міжнародну допомогу, заморозити надання позик тощо).

І нарешті, глобалізація світу викликала появу загальних проблем людства, від вирішення яких залежать подальший соціальний прогрес, доля цивілізації. В умовах посилення взаємозв'язку і взаємозалежності країн і регіонів окремі події, протиріччя, конфлікти переростають локальні рамки і набувають загальносвітового характеру.

Рекомендована література:

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Бакулев Г. П. Массовая коммуникация : Западные теории и концепции : учеб. пособ. для студентов вузов / Г. П. Бакулев. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 176 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – М., 2004. – 788 с.
4. Борзенко И. М. Основы современного гуманизма : Уч. пос. / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина. – М. : РГО. – 2002. – 389 с.
5. Боршарт К.-Д. Абетка Законодавства європейського співробітництва / К.-Д. Боршарт ; пер. з англ. пер. англ. В. Мардак. – К. : Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. – 112 с.
6. Варганова Е. Информационное общество в стратегии Европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-ukraine.biz/index.html>
7. Гавриков Д. Европейский Союз как территория противоречий // Мировая экономика и междунар. отношения. – № 12. – №7. – С. 88–95.

8. Глобальные вызовы и Европа / под ред. Т. Кондратьевой, М. Новоженовой. – М., 2003.
9. Грищенко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 203 с.
10. Європейський Союз : політика, економіка, право : навч. посіб. – Л. : Львівський національний ун-т, 2005. – 532 с.
11. Рубинский Ю. Европейские ценности / Ю. Рубинский // Вестник Европы. – 2009. – № 26–27. – С. 26.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
13. Хантингтон С. Новый мировой порядок у XXI столітті : глобальні тенденції та їх значення для України // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7.

3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Самостійна робота студентів має на меті більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмій у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується зі змістом тем спецсемінару і проводиться за всіма основними темами.

Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем, на консультаціях.

Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, рекомендованою літературою, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету. Обов'язковою умовою самостійної роботи є застосування знань, набутих при вивченні інших тем курсу, а також інших історичних дисциплін. Важливим є посилення на історичні джерела та наукову літературу.

В процесі самостійної роботи слід проявляти творчість і вміння відстоювати власну точку зору.

3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи

Тема 1. Європейська цивілізація і загальнолюдські цінності: унікальність і єдність.

1. Актуалізація проблеми цивілізації, її існування в ХХ ст. Полісемантичність поняття «цивілізація».
2. Концепції О. Шпенглера і А. Тойнбі як обґрунтування соціального і культурного плюралізму у розвитку людства.
3. Переосмислення проблеми цивілізацій крізь призму загальнолюдських цінностей на початку ХХІ ст.
4. Європейська цивілізація як втілення загальнолюдських цінностей.

Проблемно-пошукові питання:

1. Сформулюйте суть поняття «цивілізації».
2. Чому на початку XXI ст. стає усе більш очевидною історична обмеженість концепцій локальних цивілізацій?
3. Які цінності належать до загальнолюдських?
4. Назвіть соціальні і моральні цінності, що лежать в основі європейської цивілізації і разом з тим є загальнолюдськими?
5. Що означає демократія як найважливіша і дійсно визначальна європейська цінність?

Методичні рекомендації:

Крізь призму загальнолюдських цінностей європейська цивілізація вбачається не як унікальна у своїй винятковості і не як одна з багатьох у своїй відносності, але як своєрідне і понині найбільш яскраве втілення загальнолюдських цінностей. Загальнолюдські цінності – система аксіологічних максимумів, зміст яких не пов'язаний безпосередньо з конкретним історичним періодом розвитку суспільства або конкретною етнічною традицією, але, наповнюючи кожну соціокультурну традицію власним конкретним змістом, відтворюються, проте, у будь-якому типі культури як цінність. Серед такого роду цінностей центральне і найважливіше – життя індивіда, що виступає в якості онтологічної основи всіх інших цінностей. Іншою, безпосередньо пов'язаною з життям цінністю є здоров'я. Але щоб бути живим і здоровим, потрібно мати сприятливі умови для життя і здоров'я, а виходить, благополуччя, благоденство, добробут. Тому матеріальне благо – це вища утилітарна цінність для людини як істоти тілесної.

Творчість – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей, а саме, дієва цінність. Далекоглядні правителі піклувалися і піклуються про розвиток науки й освіти. Виходить, істина – вища інтелектуальна цінність людини, у той час як прекрасне (краса) – вища естетична цінність. У щасті гармонія істини, справедливості і краси створює особливий життєвий стан повної задоволеності. Цінності, що називають державними (іноді – соціальними, політичними і т. п.), насправді є загальнолюдськими, тому що нині людство розділено на суспільства країн, що керуються своїми державами, а кожна держава повинна виражати і реалізувати головні життєві потреби та інтереси суспільства і його громадян. Цінністю кожного суспільства,

у тому числі Європейського Союзу (ЄС) є безпека країни, що, по суті, безпосередньо пов'язана з можливістю життя даного суспільства. Іншою такою життєво важливою цінністю є економіка, що забезпечує насамперед задоволення матеріальних потреб людей у виді товарів і послуг. Важливою цінністю держави як країни є культура, медицина, охорона здоров'я і побут, тобто ті форми безпосереднього буття, у яких протікає повсякденне життя індивіда і родини. Наука є однією з найважливіших цінностей будь-якої держави. З наукою тісно пов'язані освіта і навчання. Це значить, що вони повинні постійно бути в центрі уваги будь-якої держави. Громадянський мир – важлива цінність суспільства і задача держави. Адже існування й успішне функціонування країни прямо залежить від збереження і підтримки в ній згоди і порядку. Порядок усередині суспільства означає його згуртованість, інтегрованість на протиположності конфліктності і деградації. В ім'я миру і згоди держава на основі закону покликана захищати права і свободи громадян, регулювати відносини між соціальними шарами, партіями, рухами, запобігати, усувати суспільно небезпечні конфлікти, протидіяти спробам насильницького і незаконного захоплення державної влади і т.д. Кожна історична епоха і етнос виражають себе в ієрархії цінностей, що визначають соціально припустиме. Ціннісні системи перебувають у становленні і їхні тимчасові масштаби не збігаються із соціокультурною реальністю. У сучасному світі значимі моральні і естетичні цінності античності, гуманістичні ідеали християнства, раціоналізм Нового часу, парадигма ненасильства XX ст. і т. ін. Загальнолюдські цінності утворюють ціннісні орієнтації як пріоритети соціокультурного розвитку етносів або особистості, закріплені соціальною практикою або життєвим досвідом людини. У сучасну епоху глобальних змін особливого значення набувають абсолютні цінності добра, краси, істини і віри як фундаментальні підстави відповідних форм духовної культури, що припускають гармонію, міру, рівновагу цілісного світу людини і його конструктивного життєствердження в культурі. Що ж це за соціальні і моральні цінності, що лежать в основі європейської цивілізації і разом з тим є загальнолюдськими, а отже, не байдужими й іншим народам? Насамперед, це становище особистості в суспільстві. Європейська цивілізація ще з часів античності базується на певному соціальному контракті між

керуючими і керованими. Цей соціальний контракт ми знаходимо вже в реформах Солона і законах Лікурга, у законах XII таблиць у Древньому Римі, у принципі поділу влади й в античній демократії, і в Новий час як в теорії суспільного договору, так і в політичній практиці західної демократії. Звичайно, елементи подібного соціального контракту ми можемо знайти й в інших цивілізаціях, але тільки в європейській вони набули стійку і неминущу значимість, тоді як в інших носили епізодичний характер. Далі – раціональність і справедливість. У всі часи місця у Верховному суді могли бути відведені для розуму і тільки для розуму – але кожен, хто в той або інший час говорив від його імені, завжди піддавався ретельній критичній оцінці. Критичність і невдоволення (а не самовпевненість і свобода від сумнівів) виявилися найбільш постійною складовою раціональності як європейської цінності. Бути раціональним – значить завжди сумніватися, чи правильно зрозумілі розпорядження розуму, чи правильно вони застосовані і що слід виправити, причому в терміновому порядку. Так само, як раціональність виявляється в повну силу, коли бере під сумнів беззмінний порядок речей, справедливість у повний голос дає про себе знати, коли суспільству пред'являються обвинувачення в нечесності, нерівноправності, фаворитизмі, корупції або упередженості. Саме ця цінність лежить в основі будь-якої солідарності і тим самим робить суспільство можливим. Справедливість підштовхує людство до єднання у мирі і дружбі. Наступною в списку найважливіших і дійсно визначальних європейських цінностей стоїть демократія. Як цінність, демократія може породжувати багато способів управління й організації спільних справ, що іноді радикально відрізняються одна від одної. Демократія означає, що перед громадянами завжди стоїть задача. Демократія існує завдяки завзятій і наполегливій участі громадян. Як тільки ця участь завмирає, демократія зникає. Таким чином, не існує і не може існувати демократії, автономного суспільства без автономних громадян – громадян, наділених особистою волею й індивідуальною відповідальністю за те, що вони роблять. Ця свобода являє собою ще одну цінність. Демократія базується на свободі громадян, а громадяни формують свою впевненість у тому, що вони вільні на демократії свого поліса. Ці два елементи формують один одного і самі формуються в цьому процесі.

У сукупності ці цінності є мінливою «сумішшю», постійно готовою взаємодіяти з іншими субстанціями, абсорбувати або асимілювати їх. Пройшовши важкий шлях і заплативши величезну ціну у вигляді людських страждань, Європа навчилася звільнитися від історичних антагонізмів і мирно розв'язувати конфлікти, жити в умовах величезної культурної розмаїтості. Багатоваріантність європейського розвитку і множинність систем цінностей є перевагами, оскільки створюють звичку співіснування різних конфесій, народів, традицій. Це саме ті уроки, які потрібні всьому світу. На тлі охопленої конфліктами планети Європа виглядає лабораторією, де продовжують розроблятися інструменти для побудови кантівської «загальної єдності людства». Говорячи про розподіл влади, було б неправомірно обмежувати його лише загальноприйнятим зараз поділом політичної влади на законодавчу, виконавчу і судову, тобто традицією, висхідної до Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона й інших мислителів XVII–XIX ст. Проблема розподілу влади, що спирається на соціальний контракт між керуючими і керованими, безсумнівно, має більш глибокий соціально-філософський зміст і практичне значення в діяльності суспільства. Варто підкреслити, що влада в суспільстві не вичерпується політичною владою в особі держави.

Поряд з політичною владою в будь-якому суспільстві існує також економічна влада і духовна, моральна влада, а також і інші форми влади. Саме наявність широкого спектра влади в її різних формах дозволяє проводити розходження між державою і цивільним суспільством. Чим більш поліцентричним є розподіл влади в суспільстві, тим більше воно демократичне, тим більшою є незалежність громадян від держави. І в цьому відношенні європейська цивілізація знов-таки вже з часів античності (особливо в Середньовіччя, а тим більше в Новий час) втілювала в собі подібний поліцентризм, розосередження влади в суспільстві, включаючи як відносну самостійність різних форм влади, так і її обмеження на різних рівнях з урахуванням певної автономії місцевої влади. У цьому зв'язку заслуговує на особливу увагу те, що у Західній Європі протягом її історії був розподіл влади на політичну і духовну, моральну, носіями якої були, з одного боку, держава, а з іншого боку – церква. Боротьба між політичною і духовною владою і почалася, і завершилася тим, що поряд з «царством цезарів» у житті суспільства відстояло себе «царство боже», царство духу. Інакше кажучи, духовна

влада, сфера людської моральності, зуміла відстояти себе від зазіхань політичної влади. Завдяки цьому європейській цивілізації, незважаючи на тимчасові поразки, вдалося уникнути загрози як тоталітаризму, так і теократії. Нарешті, свобода особи як загальнолюдська цінність, а також інші права людини багато в чому мають своїм підґрунтям цей поділ політичної і духовної влади в суспільстві, завдяки чому особистість не тільки знайшла моральний ідеал, що сприяє її незалежності і прагненню на щастя, але і стала в багатьох відносинах незалежною, суверенною в питаннях вибору між добром і злом. На моральний ідеал, на визнання суверенності особистості, у свою чергу, спирається як світський, так і релігійний гуманізм, історія якого сягає не тільки до Відродження, але і до первісного християнства, а також стоїцизму. Духовна свобода особи в суспільстві має широкий діапазон своїх проявів, тому що містить у собі також інтелектуальну свободу особи в пошуках не тільки добра, але й істини і краси. Саме на цій інтелектуальній свободі базується сучасна наука як пошук об'єктивного знання про природу, суспільство і людину, а також досягнення в сфері літератури і мистецтва. Винятково важливе значення в суспільстві має поділ політичної й економічної влади і в Середньовіччі, і навіть в античності, а особливо характерне для європейської цивілізації в Новий час. Саме надання економічної влади громадянському суспільству і визнання за особистістю права економічної свободи з її ініціативою, заповзятливістю і винахідливістю стало за останні два – три сторіччя могутнім стимулом економічного розвитку і процвітання в Західній Європі, Північній Америці, а тепер і в інших регіонах. Свобода підприємництва у світлі нового мислення є аж ніяк не «капіталістичною цінністю», як донедавна її сприймали на Заході і на Сході, а загальнолюдською цінністю, яка за розумного її регулювання здатна принести людству матеріальне забезпечення і процвітання. Звичайно, ця проблема заслуговує більш глибокого дослідження й обговорення, тому що свобода підприємництва повинна вписуватися в сучасну екологічну ситуацію і не зневажати соціальну справедливість як самостійну загальнолюдську цінність. Вище ми привели лише обмежений перелік загальнолюдських цінностей. Поряд з ними можна назвати і такі, як політичний суверенітет, що належить кожному народові, право націй на самовизначення і свободу соціального вибору і цілий ряд інших, що одержали більш повне втілення в європейській цивілізації.

Тема 2. Специфіка генезису й особливості етапів формування Європейського Союзу (ЄС)

1. Створення європейського інституту з питань миру і співробітництва держав – урок Другої світової війни. Мета створення Ради Європи, її задачі.
2. Виникнення у 1952 р. ЄС як Європейського співтовариства вугілля і сталі.
3. Етапи розширення ЄС: на захід (1973 р.), південь (1981 р., 1986 р.), північ (1995 р.), схід (2004–2007 рр.).
4. Фактори, які обумовили успіх євробудівництва.

Проблемно-пошукові питання:

1. Причини створення Ради Європи, її задачі.
2. Яку роль в процесі будівництва єдиної Європи відіграв «план Шумана»?
3. Чим були обумовлені успіхи євробудівництва?
4. Як ви розумієте вислів: «Європейський Союз є співтовариством цінностей»?
5. Сформулюйте головні демократичні цінності ЄС.

Методичні рекомендації:

З уроків Другої світової війни люди і політики багатьох країн зробили висновок, що варто створити європейський інститут, який займався б питаннями миру і співробітництва держав. Ще до створення першого Європейського Співтовариства (вугілля і сталі), що згодом стало прообразом Європейського Союзу, у 1949 р. була заснована Рада Європи (РЄ), задачею якої стало забезпечення в Європі миру, співробітництва і добробуту. Спочатку вона складалась з 10-ти країн, сьогодні ж у ній об'єдналися 47 держав. З 1995 р. до них відноситься й Україна. РЄ була заснована з метою запобігання війні шляхом співробітництва і створення загального добробуту, а також об'єднання Європи після Другої світової війни. РЄ є самостійною організацією. Задачею РЄ є досягнення більшої єдності між її членами для збереження і перетворення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім загальним надбанням, і сприяння їх економічному і соціальному прогресові. Це означає, що вона повинна зміцнювати демократію, принципи правової держави і права людини у своїх державах-членах і служити економічному і соціальному

прогресові. Крім того, вона повинна сприяти розвитку й усвідомленню культурної ідентичності і розмаїтості Європи і допомагати знаходити спільні рішення на виклики європейського суспільства. Військово-політичні питання не належать до компетенції Ради Європи. Однією з головних задач РЕ є захист прав людини, сформульованих у європейській конвенції про захист прав людини.

Наступною найважливішою віхою в процесі будівництва єдиної Європи став виступ французького міністра закордонних справ Р. Шумана. 8 травня 1950 р. він запропонував об'єднати дві базові тоді економічні і воєнно-стратегічні галузі (виробництво і збут вугілля і сталі) Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Голландії і Люксембургу для того, щоб зробити надалі «матеріально неможливими» франко-германські війни. Рік по тому на основі плану Шумана було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), верховний орган якого очолив відомий французький промисловець і політик Ж. Моне. 25 березня в Римі шість країн-учасниць ЄОВС підписали договір про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства по атомній енергії (Євратом). Таким чином було розпочато економічну, а потім політичну інтеграцію, що стала основним змістом суспільного, а частини і культурного життя країн Західної і Центральної Європи. Найважливіший плід цієї інтеграції – Європейський Союз, число членів якого збільшилося за піввіку з 6 до 27, перетворився на один з основних полюсів сили світу в умовах глобалізації.

Спочатку, у 1952 р., Європейський Союз виник як Європейське співтовариство вугілля і сталі. Він складався з 6 країн-фундаторок: Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. Ці ж країни утворили в 1958 р. Європейське Економічне Співтовариство і Європейське співтовариство по атомній енергії. Але Європейське Співтовариство завжди було розраховане для всієї Європи. Як записано в Римських договорах, які набули чинності у 1958 р., держави-засновниці були «сповнені рішучості об'єднати свої економічні сили, служити збереженню і зміцненню миру і свободи» і закликали «інші народи Європи, що визнають ці високі цілі, приєднатися до цих прагнень». І дійсно, протягом наступних років до них приєдналися інші держави. У розширенні ЄС виділяються 4 етапи: розширення на захід у 1973 р. за рахунок приєднання Велико-

британії, Ірландії і Данії; розширення на південь у 1981 р. і 1986 р. за рахунок приєднання Греції, Іспанії і Португалії; розширення на північ у 1995 р. за рахунок приєднання Швеції, Фінляндії й Австрії; розширення на схід у 2004–2007 рр. за рахунок приєднання Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Словенії, Мальти, Кіпру, а також Болгарії і Румунії.

У 1993 р. офіційно був утворений «Європейський Союз», що з тих пір займається також зовнішньою політикою і політикою безпеки. З'явився внутрішній ринок, валютний союз, членами якого є 16 держав ЄС, загальна правова і внутрішня політика, а також Європейська зовнішня політика і політика безпеки. Успіхи євробудівництва були багато в чому обумовлені зовнішніми факторами. Створення ЄОВС, потім ЄС відбулося в роки, коли політичне мислення західноєвропейських еліт визначав, насамперед, страх перед міццю СРСР і контрольованим ним комуністичним рухом. Саме цей страх штовхав їх на пошуки економічної допомоги і військових гарантій безпеки за океаном. Зі свого боку США були зацікавлені в створенні в Західній Європі єдиного економічного простору – значного ринку збуту, сфери вкладення капіталів і військово-політичної опори перед обличчям СРСР. Хоча спочатку загальноєвропейські інститути виглядали усього лише як економічне продовження Північноатлантичного союзу, зміст інтеграції, що відбувалася, не вичерпувався імперативами холодної війни. Вона із самого початку відбивала інтереси західноєвропейських країн – як переможених у Другій світовій війні, насамперед Німеччини, яка прагнула до рівноправності, так і переможців, що шукали рамки для контролю над відродженням могутнього економічного і військового потенціалу вчорашнього супротивника. Головним же було те, що інтеграція відповідала об'єктивній необхідності, обумовленій виходом продуктивних сил Європи за вузькі рамки національних кордонів в умовах, коли на тлі розпаду колоніальних імперій основні інтереси колишніх метрополій виявилися зосередженими в Європі. Саме динаміка інтеграційних процесів забезпечила їхній неухильний розвиток, незважаючи на конфлікти між учасниками, кризи і відкоти. Однак лише економічних і геополітичних факторів було недостатньо для досягнення мети, поставленої ініціаторами євробудівництва – створити міцне співтовариство європейських

народів, незважаючи на поділяючі їх етнічні, культурні, мовні і конфесійні розходження. Для цього була необхідна єдина система цінностей. І вона, дійсно, склалася. Це загальний ціннісний вимір, закріплений згодом у т.зв. «копенгагенських критеріях» для кандидатів на вступ у Євросоюз, допоміг йому розширити свої рамки від первісного «твердого ядра» (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург) на Британські острови, Скандинавію, Середземномор'я, Балкани. Саме він дозволив домогтися спочатку ерозії рудиментів фашизму на півдні Європи – авторитарних і тоталітарних режимів в Іспанії, Португалії, Греції, а потім, після падіння берлінської стіни, приєднання колишніх соціалістичних країн Центральної і Східної Європи. Кінець холодної війни і біполярного світу, катастрофа режимів радянського зразка гостро поставили питання про подальші долі європейської цивілізації – її відношення з США, державами пострадянського простору, великими цивілізаціями Азії, Африки, Латинської Америки.

Європейський Союз (ЄС) є співтовариством цінностей. У статті 6 Договору про ЄС чітко записано: «ЄС заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав і основних свобод людини, а також на принципах правової держави; ці принципи розділяють усі держави-члени». Підводячи загальний підсумок, можна констатувати, що до початку третього тисячоріччя європейські цінності як і раніше являють собою важливий, хоча і не єдиний елемент цінностей загальнолюдських. Головна проблема, з якою зіштовхується світ у ХХІ ст. – пошук моделі гармонічних взаємин різних цивілізацій шляхом взаємного «притирання» властивих їм систем цінностей, що повинні не виключати, а доповнювати і збагачувати одна одну.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Цінності сучасної Європи

Тема 3. Принципи і структура Європейського Союзу

1. Принципи, на яких ґрунтується ЄС, їх значення для співробітництва держав.
2. Особливості принципу супранаціональності. Роль дигресивної пропорційності в діяльності ЄС.
3. Принцип солідарності як один з основних принципів ЄС. Субсидіарність і встановлення компетенцій над компетенціями.
4. ЄС як союз держав і народів, загальних цінностей. Особливості структури ЄС.

Проблемно-пошукові питання:

1. ЄС ґрунтується на 5-ти принципах, що мають фундаментальне значення для співробітництва всіх 27 держав. Назвіть їх.
2. Як ви розумієте принцип супранаціональності?
3. Що таке дигресивна пропорційність?
4. Як пов'язана субсидіарність з самостійністю окремих країн і регіонів?
5. Чим відрізняється структура ЄС від структури національної держави?

Методичні рекомендації:

ЄС ґрунтується на 5-ти принципах, що мають фундаментальне значення для співробітництва всіх 27 держав. ЄС приймає рішення на підставі демократичних цінностей і при цьому стежить за тим, щоб належним образом враховувалися інтереси більш малих і слабких держав. Для ЄС основними є 5 різних принципів. Це – загальні цінності, супранаціональність, дигресивна пропорційність, солідарність і субсидіарність. Принцип супранаціональності є фундаментальною складовою частиною ЄС. Це означає, що держави-члени ЄС прийняли закріплене в договорі рішення про те, що у визначених сферах політичної діяльності держави відмовляються від свого суверенітету і передають право ухвалення рішення і законотворчості Європейському Союзові або роблять це разом з ним. Таким суверенітетом

користуються всі держави – члени ЄС, а прийняті рішення є обов'язковими для усіх. З одного боку, це приводить до того, що держави-члени передають свій суверенітет ЄС, а з іншого боку – держави одержують у такий спосіб право представляти на європейському рівні інтереси і вимоги власної країни і формулювати європейські рішення і правові акти по власному розсуді. У такий спосіб приймаються рішення щодо політики інших держав. Це означає, що відмовлення від національного суверенітету компенсується одержанням впливу і влади в рамках Європи. Однак подібна система може функціонувати лише тоді, коли всі партнери готові на поступки і жодна країна не збирається завжди захищати тільки власні інтереси. Отже, здатність знаходити компроміси і готовність йти на них є основною передумовою існування ЄС. Тільки в такий спосіб можливе урахування зовсім різних інтересів держав-членів і прийняття рішень, прийнятних для усіх. Іноді нові держави-члени спочатку думають, що на переговорах з ЄС варто виявляти «твердість» і «стукати кулаком по столі». Однак вони швидко розуміють, що в ЄС такий підхід не спрацьовує. В інтересах як усього ЄС, так і окремих країн краще усе-таки вибирати приглушені тони переговорів, прагнення до розуміння інтересів інших і до пошуку компромісів.

Дигресивна пропорційність. Найменшою державою ЄС є Мальта, що має лише 400 000 жителів. Та й на Кіпрі й у Люксембурзі живе менш ніж по мільйону жителів. З іншого боку, Німеччина – найбільша країна ЄС – має 82 мільйони громадян, а Франція – понад 63 мільйони. При об'єднанні цих держав у союз необхідно забезпечити наявність належної уваги до менших членів. Дигресивна пропорційність застосовується в Європейському Союзі в різних органах при розділі голосів або місць. Завдяки цьому малі держави – члени ЄС мають пропорційно більше місць у європейських органах, чим вони, власне кажучи, повинні були б одержати у відповідності до кількості жителів. Таким чином, малі держави-члени мають більший вплив, чим це було б при чисто арифметичному підході. Іноді висуваються обвинувачення, що ЄС є інструментом домінування великих держав над малими. У дійсності усе виглядає навпаки: ЄС є інститутом, що надає голосу саме меншим державам, підвищуючи їхнє політичне значення в Європі. У Мальті один член Європейського Парламенту приходить на

80.000 жителів, у Німеччині – один на 800.000. Тобто голос мальтійського громадянина на виборах у Європарламент важить у 10 разів більше, ніж німецького. Коли у Раді ЄС приймається рішення більшістю, то Німеччина кидає на чашу ваг 29 голосів, тоді як Мальта – 3. Якщо ж рішення вимагає консенсусу, то голос мальтійського прем'єр-міністра важить стільки ж, скільки і німецького канцлера.

Солідарність. Принцип солідарності є одним з основних принципів ЄС. Хоча кожна держава і відповідає саме за себе, але завдяки здійсненню спільної політики вони піклуються про те, щоб економічно менш розвинуті країни одержували допомогу від партнерів по ЄС. Цей принцип знаходить своє втілення насамперед у структурній політиці, на яку ЄС щорічно витрачає 40 % свого бюджету. Регіони в ЄС, добробут яких складає менш 75% від середнього по ЄС, одержують фінансову допомогу, що повинна допомогти їм перебороти відставання. У 2008 р. для підвищення конкурентноздатності більш слабких регіонів ЄС було спрямовано 47 млрд. євро. З часу розширення на Схід 2004–2007 рр. вигоду від цього мають, насамперед, нові члени в Центральній і Східній Європі.

Субсидіарність. Громадяни і держави ЄС хочуть спільно будувати своє майбутнє. Але ЄС не повинен стати надпотужною центральною державою, у якій окремі країни і регіони не мають самостійності і впливу на місцях. Власне кажучи, ЄС, по загальній думці, не є «державою». Якщо ж його взагалі можна порівняти з державним утворенням, то тільки з таким, у якому на більш високий рівень передаються повноваження і суверенні права, що є доречними і корисними для надрегіонального, загального і єдиного керівництва. Тому важливим принципом ЄС є субсидіарність. Це поняття означає, що рішення повинні прийматися на можливо більш низькому рівні. На європейському рівні повинні розглядатися тільки ті проблеми, що можуть бути вирішені краще саме там. Решта залишається для виконання на рівні держав-членів або регіонів. Гарантією проти поступового захоплення влади європейськими інститутами є встановлення компетенцій над компетенціями, тобто розподіл повноважень щодо того, хто за що відповідає. За встановлення компетенцій над компетенціями відповідають держави-члени. ЄС може брати на себе відповідальність за виконання тих задач, що передають йому держави-члени. Він не може сам привласнювати собі компетенції.

Структуру ЄС не можна порівнювати зі структурою національної держави, оскільки він є союзом держав і союзом народів одночасно. Інституціональна побудова ЄС відбиває цю особливість. Ми часто говоримо: «ЄС». Насправді Європейський Союз складається з різних інститутів, що спільно формують політику Європейського Союзу. Аналізуючи структури ЄС варто врахувати його особливість: ЄС є союзом держав і народів. Він не є ні союзом, ні федерацією держав, а виступає проміжною формою цих двох класичних моделей. Таким чином, він має більше компетенцій, чим об'єднання держав, як наприклад СНД, але менше повноважень, чим національна держава. У ЄС взаємодіють інституції, що представляють або одну сторону (союз держав), або іншу (союз народів). Їх підтримує своєю діяльністю Європейська Комісія, задача якої полягає в просуванні європейського процесу й у контролі за дотриманням укладених угод. Тому Європейську Комісію називають «хранителем договорів».

Держави представляє Рада. Тут ми розрізняємо Європейську раду і Раду Європейського Союзу. Різниця – у їхньому складі і політичних функціях. Європейська Рада складається з 27 глав держав і урядів держав-членів і президента Європейської Комісії. Цей орган задає генеральний напрямок розвитку ЄС і приймає основні рішення. Він додає нові імпульси європейській інтеграції і визначає її основні цілі. Європейська рада збирається як мінімум 4 рази в рік для обговорення подальшого розвитку ЄС. Тут, як правило, не голосують – або досягається консенсус, або ніякий результат не досягається. Рада Європейського Союзу, навпроти, складається з 27 профільних міністрів держав-членів. Він має 9 різних складів. У залежності від предмета обговорення збираються міністри закордонних справ, міністри внутрішніх справ або, наприклад, міністри сільського господарства. Рада – у більшості випадків разом з Європейським парламентом – є європейським законодавчим органом, що може приймати директиви – рамкові закони або ж постанови – європейські закони. Європейський Парламент. Депутати обираються прямим голосуванням у державах-членах терміном на 5 років. Європейський Парламент є разом з Радою ЄС законодавчим органом ЄС. Він також повинен затверджувати бюджет ЄС і склад нової Європейської Комісії. До виборів 2009 р. Європейський Парламент складався з 785 депутатів,

після виборів їхня кількість скоротилася до 736. Найбільшу кількість депутатів – 99 – має Німеччина, а найменше – 5 – Мальта. Мальта має «лише» 5% місць від кількості німецьких депутатів, при цьому її населення складає ледве більш 0,5%. Франція має 72 місця в парламенті, а Естонія – 6, тобто 8,3%. Але пропорція населення виглядає по-іншому: у порівнянні з французьким естонське населення складає 2,1%. Депутати Європейського Парламенту об'єднані в політичні фракції. Так що в парламенті немає німецької або польської фракції, а є консервативна, соціал-демократична, ліберальна і т.д. У цих фракціях представлені різні партії з різних країн ЄС.

Європейська Комісія є виконавчим органом ЄС. Вона складається з 27 членів, тут кожна країна має свого члена. Комісія – це колегіальний орган на чолі з Президентом Комісії, з усіх питань вона приймає колективні рішення. Кожен член має свою визначену сферу повноважень. Хоча пропозиції по комісарах вносяться Президентом Комісії державами, вони не можуть давати їм якісь вказівки. Комісари діють незалежно від своєї держави і повинні бути вірні європейським справам. Європейська Комісія піклується про те, щоб договірні положення дотримувалися всіма державами. Вплив Єврокомісії підсилюється також завдяки тому, що вона є єдиною інституцією, що може вносити пропозиції про нові розпорядження і директиви.

Європейський Суд. У ЄС часто виникають розбіжності щодо того, що відповідає європейському праву, а що є його порушенням. У суперечливих випадках рішення приймає Європейський Суд. У його склад входять 27 суддів, делегованих по одному від кожної держави. Їм допомагають 8 генеральних адвокатів. Їх делегують відповідні уряди терміном на 6 років, і вони можуть перепризначатися. У Європейський Суд може звертатися Єврокомісія, якщо вона вважає, що певна держава-член порушує європейське право. І навпаки, як держави-члени, так і приватні особи і підприємства можуть подавати позов на Єврокомісію, якщо вони вважають, що Комісія перевищує свої повноваження або ж неправильно використовує їх. До того ж у Суд ЄС звертаються національні суди, якщо вони вважають, що національні норми, можливо, порушують діюче європейське право.

Європейський Центральний Банк відповідає за грошову політику країн Єврозони. У рамках держав Єврозони він виконує функції центрального банку і визначає для Єврозони

грошову масу і рівень процентних ставок. Надзвичайно важливою є абсолютна незалежність Центрального Банку. Він не виконує вказівки національних урядів і європейських установ. Європейська рахункова палата перевіряє правильність надходжень і витрат ЄС, як роблять це Рахункові палати в національних рамках. Європейська рахункова палата перевіряє зміст і ефективність витрат ЄС. Тим самим вона не тільки робить свій внесок у боротьбу з корупцією, але і контролює, чи по призначенню і наскільки ощадливо й економічно ефективно витрачаються гроші.

Сфери політичної діяльності ЄС. Політика ЄС охоплює численні сфери, що виходять далеко за межі безпосередньо економіки. ЄС має повноваження в галузі зовнішньої політики і політики безпеки, правової і внутрішньої політики. Захист клімату, забезпечення енергопостачання, внутрішній ринок і загальна валютна політика – усе це входить у сферу діяльності ЄС. ЄС – це великий внутрішній ринок, де зосереджено півмільярда споживачів. У середині економічної зони ЄС діють 4 основні свободи, а саме – свобода торгівлі товарами, свобода послуг, свобода пересування робочої сили і свобода пересування капіталу. Тобто, усередині ЄС кожен може працювати там, де він захоче, робити покупки там, де йому більше подобається, надавати послуги там, де ринок здається йому найбільш безпечним і вигідним. Внутрішній ринок ЄС існує з 1993 р., і має багато регулюючих норм. Наприклад, яблука 1-го сорту повинні бути однакової якості як у Німеччині, так і в Іспанії. Неприпустимо, щоб у той час, коли фірми однієї з держав-членів дотримувалися досить твердих вимог з чистоти повітря, підприємства інших країн забруднювали навколишнє середовище, заощаджуючи на витратах. Чоловіки і жінки рівні, і це стосується, наприклад, страхування. Жінки не повинні платити більш високі внески з медичної страховки через те, що вони можуть стати матерями й у зв'язку з цим їхнє обслуговування обійдеться дорожче. Максимальна тривалість робочого тижня – 48 годин. З 1999 р. у Євросоюзу існує загальна валюта – євро, що ходить у 16 країнах з 27.

У 2007 р. ЄС прийняв рішення, відомі за назвою «3х20». Відповідно до них до 2020 р. планується знизити споживання енергії на 20 %, зменшити викид парникових газів на 20 % і збільшити на 20 % частку поновлюваних видів енергії. Пози-

тивний ефект буде, якщо й інші країни (такі, як США, Китай, Індія, Росія, Бразилія) приєднаються до співробітництва для їхньої реалізації. ЄС завжди був структурою, розрахованою для всієї Європи. Бажаючи вступити в ЄС повинні виконати «копенгагенські критерії». Мова йде про наявність правової демократичної держави і ринкової економіки, які до того ж змогли б витримати тиск внутрішнього ринку ЄС. Мається на увазі, що їхня економіка повинна бути досить сильною і конкурентоспроможною, щоб впоратися із ситуацією, коли товари з інших країн ЄС можуть без обмежень надходити на вітчизняний ринок. Крім того, кандидати зобов'язуються привести все національне законодавство у відповідність із правовими нормами ЄС. Ці положення були сформульовані в 1993 р. у Копенгагені, тому їх і називають «копенгагенськими критеріями». Але в першу чергу вони містять у собі політичні критерії – повагу до європейських цінностей демократії, прав людини і верховенства права. Тільки у випадку, якщо держава-кандидат на членство може виконати всі ці критерії, вона може бути прийнята до ЄС.

Тема 4. Україна і ЄС: особливості і перспективи розвитку. Європейська ідентичність

1. Європейська «політика сусідства» (2003) як план розвитку з Україною, її мета.
2. Особливості плану дії України з ЕС (2005). «Європейський вибір» України (1990-і рр.) і стратегічна мета України – членство в ЄС.
3. Переваги і ризики членства в ЄС.
4. Перспективи вступу України в ЄС. Поняття «європейська ідентичність».

Проблемно-пошукові питання:

1. Яке місце України в сучасному світі? За яких умов її роль у глобальних процесах буде зростати?
2. Які завдання повинні бути вирішені в нашій країні, щоб вона ввійшла до кола процвітаючих країн світу?
3. Що означає поняття «європейська ідентичність»?
4. Які переваги членства у Євросоюзі?
5. Які ризики несе членство в ЄС?

Методичні рекомендації:

Євросоюз у 2003 р. розробив Європейську «політику сусідства». Вона призначена для України, Молдови і Беларусі, для Вірменії, Азербайджану і Грузії, а також для держав Південного Середземномор'я. Метою політики сусідства є тісна прив'язка країн-партнерів до ЄС, що не припускає членства в ньому. «Усе, крім участі в інституціях». Питання, чи можна стати членом ЄС у віддаленій перспективі, Європейська політика сусідства залишає відкритим. Не секрет, що з цього приводу в ЄС існують різні погляди. У той час як, наприклад, Польща виступає за те, щоб країнам-партнерам, і насамперед Україні, дати чітку перспективу членства, інші держави, зокрема – Німеччина, у цьому відношенні більш стримані. Україна підписала план дій з ЄС у 2005 р. Спочатку він був розрахований на 3 роки, а по закінченню цього строку був продовжений. План визначає як пріоритети зміцнення демократії і принципів правової держави, також сюди відносяться повна свобода преси і поліпшення інвестиційного клімату. Крім того, мова йде про поступове зняття митних і інших торговельних перешкод.

Україна і ЄС підтримують дуже тісні відносини на політичному й економічному рівнях. Проводяться регулярні зустрічі ведучих політиків обох країн. Динамічно розвивається торгівля. ЄС є найбільшим торговельним партнером України. Обсяг торгівлі України з 27 державами ЄС склав, наприклад, у 2007 р. 34,7 млрд. євро. Україна для деяких країн ЄС важлива як країна-транзитер енергоносіїв. Щорічно проходить самміт ЄС – Україна, у якому беруть участь Президент України, Президент Європейської Комісії, а також президент Ради ЄС. Україна бере участь у ряді економічних і освітніх програм ЄС. Україна задекларувала свій «європейський вибір» тільки наприкінці 1990-х рр., відповідно до якого нашою стратегічною метою є членство в ЄС. Таким чином, Україна приєдналася до числа тих суспільств, які розділяють розуміння фундаментальних понять сучасної цивілізації – перш за все, «прав людини», і сприйняттю принципів, зафіксованих у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, відповідно до духу європейської Конвенції про захист прав і основних свобод. Засобом досягнення такого рівня життя, як у ЄС, є організація суспільства і держави за європейською моделлю, на основі європейських цінностей і стандартів. Таким чином, у України, якщо виходити з пріо-

ритету інтересів її громадян, немає іншого вибору, крім європейської інтеграції. Переваги членства в Євросоюзу: вільний безмитний доступ на найбільший ринок у світі; шанс одержати роботу в кожній із країн ЄС; можливість навчання, вільний доступ до наукових відкриттів; вільне пересування Європою; одержання дотацій з бюджету ЄС; ріст життєвого рівня й оплати праці. Які ризики несе членство в ЄС?: ріст цін (в т.ч. на продукти харчування); гостра конкуренція з розвиненими економіками країн ЄС; про всі істотні питання розвитку країни необхідно вести переговори з іншими країнами ЄС.

Тема 5. Європа і виклики мультикультуралізму: діалог цивілізацій. Іслам у Європі

1. Швидкий ріст чисельності мусульман в Європі.
2. Відмінність іммігрантів першої хвилі мусульман від другого і третього покоління, нетерпимість до деяких європейських цінностей.
3. Прогноз майбутнього розвитку ісламу в Європі.
4. Мультикультурні підстави існування цивілізацій.

Проблемно-пошукові питання:

1. У чому виражається цивілізаційне різноманіття світу?
2. Визначіть особливості сучасної демографічної ситуації в Європі.
3. Які риси притаманні східному суспільству? Що вплинуло на їхнє формування?
4. Під впливом яких факторів складався менталітет людини західного світу?
5. Як ви розумієте «мультикультурні підстави», на яких повинно ґрунтуватися сучасне європейське суспільство?

Методичні рекомендації:

У ХХ ст. чисельність населення Землі перевищила 6,5 млрд. осіб. Особливістю демографічних процесів останніх десятиліть став швидкий ріст чисельності мусульман. З 1990 р. чисельність мусульман на земній кулі збільшилася з 880 мільйонів до 1 мільярда осіб. Особливо стрімко збільшується кількість мусульман у Європі. Найбільша мусульманська громада – у Франції:

від 5 до 7 мільйонів (до 10% від загальної чисельності населення), іслам став тут другою за чисельністю релігією країни після католицизму. Численні громади послідовників ісламу сформувалися в Німеччині (4 млн.), Великобританії (1,7 млн.), Італії і Голландії (по 1 млн.). Значні мусульманські громади розпорочені усіма без винятку західноєвропейськими країнами. Слід зазначити, що реальну кількість мусульман у Західній Європі не знає ніхто, тому що поряд з легальними іммігрантами і їхніми нащадками тут проживають багато мільйонів нелегальних. За різними підрахунками у Західній Європі зараз проживає від 15 до 24 мільйонів мусульман. У Західну Європу іслам прийшов усього кілька десятиліть назад. До кінця 1940-х рр. мусульман тут практично не було або було зовсім небагато (більше усього у Франції – 120 тис. у середині 1920-х рр.).

Перша масова міграція була пов'язана з війною в Алжирі (1954–1962). Після змушеної згоди Франції на проголошення незалежності цієї північноафриканської держави сотні тисяч місцевих мусульман скористалися можливістю переїхати у свою колишню метрополію. У результаті масових міграцій із країн, що розвиваються, постійно зростає рівень етнічної і конфесійної роздробленості населення тих держав Європи, що ще кілька десятиліть назад були досить однорідними. Принципово важливо, що на відміну від минулих років значна частина мусульманських мігрантів і їхніх нащадків тепер не виявляє бажання інтегруватися в нове для себе середовище. Мусульманські райони і передмістя з'явилися в Парижі, Берліні, Лондоні і багатьох інших великих європейських містах. Більшість сучасних французьких мусульман складають нащадки вихідців з арабського Магрибу (Алжир, Туніс, Марокко). У Німеччині, Голландії, Австрії і Данії мусульманське співтовариство в основному представлене нащадками турецьких емігрантів. Британські мусульмани – у більшості нащадки вихідців із Британської Індії (Пакистан і Бангладеш).

Росту чисельності європейських мусульман сприяє заохочувана державними соціальними програмами висока народжуваність. У мусульманських родинах середня кількість дітей, як правило, не нижче 4-х. Багатодітність мусульманських родин контрастує з малодітністю і кризою традиційних сімейних цінностей у корінних європейців. Найважливішим демократичним завоюванням сучасної західної цивілізації проголошена свобода

гомосексуальних відносин, причому в ряді країн (Голландія, Бельгія, Іспанія і Швейцарія) були законодавчо дозволені одностатеві шлюби. Поряд з ростом чисельності сексуальних меншостей скороченню корінного населення Західної Європи сприяє свідомо відмова від народження дітей, тому що багато європейців вважають, що діти стануть для них перешкодою в кар'єрі або заважатимуть вести звичне і комфортне життя. Родини, що мають одну дитину, рідко наважуються на народження другої. Відіграє роль і феміністська пропаганда, яка стверджує, що діти перешкоджають жінкам займати гідне місце в суспільстві. Для простого відтворення населення середній рівень народжуваності повинен складати 2,1 дитини. Але жінки в Західній Європі в середньому народжують тільки 1,4 дитини. І в умовах прогресуючого скорочення корінного населення Європи мусульмани з успіхом заповнюють собою демографічний вакуум. Така демографічна ситуація зміцнює мусульман у впевненості, що рано або пізно Західна Європа стане частиною ісламського світу. Серед них існує переконання, що чрево мусульманської жінки перетворилося в найбільш ефективний засіб ісламізації Європи й усього світу. Деякі аналітики стверджують, що вже у найближчому майбутньому першою ісламською країною Західної Європи стане Франція, з якої іслам почне свій переможний поступ в інших країнах континенту.

Протягом декількох десятиліть труднощі демографічного й економічного характеру змушували країни Євросоюзу легалізувати і навіть пропагувати імміграцію з мусульманських країн. Європейські політики вважали непристойним навіть ставити запитання, чи сумісні в принципі сучасна Європа й іслам? Вони проповідували ідеї толерантності і мультикультуралізму, панувала думка, що інтеграція мусульманської діаспори в європейське суспільство буде сприяти зближенню християнської й ісламської цивілізацій. Характерно, що на відміну від іммігрантів першої хвилі, неприйняття навколишньої дійсності в середовищі мусульман другого і третього покоління постійно наростало і здобувало усе більш радикальних форм. Уже в другій половині 1990-х рр. молоді мусульмани Європи почали виявляти усе більшу нетерпимість до таких європейських цінностей, як сексуальна рівність, свобода релігії, свобода слова, забезпечення прав сексуальних меншостей і т. д. У школах, що відвідували юні мусульмани, ставало усе важче викладати певні

предмети. З роками в багатьох школах стало неможливо викладати теорію походження життя, розвитку видів і людства, а також низку інших предметів, що здавалися зовсім неприйнятними для юних мусульман і їхніх батьків. Поступово в школах з мусульманськими учнями затвердилася сексуальна сегрегація: хлопчики сідали в одній частині класу, а дівчатка – в іншій, у лікарнях почастишали відмови від лікування жінки лікарем-чоловіком або чоловіка – жінкою. Лише десять років тому мусульманські хустки – хіджаби носили тільки жінки похилого віку. Зараз їх носить половина жіночого мусульманського населення Франції, а в деяких муніципальних утвореннях Франції ця цифра досягає 80%. Усе частіше зустрічаються хіджаби й в інших державах Європи. Юні мусульмани Європи більше не обмежуються тим, що самі живуть за законами ісламу. У більшості випадків дівчата і жінки-мусульманки не були вільні у своєму виборі: більшість змушена надягти хіджаби під тиском родичів або громади. Відповідно до спеціальних досліджень, проведених французькою владою, у деяких європейських містах дівчина-мусульманка, що відмовляється носити хустку, «ризикуює зазнати образ, фізичної агресії, сексуального насильства і навіть колективного згвалтування». У Франції подібні акти агресії стосовно інакомислячих усередині мусульманської громади відбуваються регулярно. Іслам перетворився на найважливіший фактор європейського громадського життя. Без урахування цього фактора неможливий скільки-небудь серйозний прогноз майбутнього розвитку Європи, та й усього сучасного світу. Значна частина мусульман Європи не інтегрувалася в європейську дійсність і свідомо відмовляється приймати західноєвропейський спосіб життя, мораль і цінності. Відмовляючись від європейської ідентичності, вони відчувають себе в першу чергу частиною всесвітньої мусульманської громади. Усе більше число мусульман воліють жити винятково за своїм законами і навіть не говорити мовами країн свого проживання. Саме цим поведінка мусульман докорінно відрізняється від поведінки інших меншостей (китайських, індійських, східноєвропейських і т.п.), що, зберігаючи свої культурні традиції і своєрідність, усе-таки прагнуть адаптуватися й інтегруватися в те суспільство, де вони нині проживають. Дослідники вважають, що основою конфлікту між сучасними патріархальними «мусульманськими» і західно-

європейськими «демократичними» суспільствами, є, зокрема, підсвідоме неприйняття «протилежної» моделі статево-репродуктивної поведінки. «Мусульмани» бояться, що демократія позбавить їх «цінності репродуктивних досягнень» («гарему») і усе зведе до «сексуальних демонстрацій», а «демократи» бояться ідеї репродуктивної активності і відстоюють цінності «сексу як задоволення, спілкування». В азіатських патріархальних співтовариствах головним змістом статево-репродуктивної поведінки є створення і збільшення потомства, «чоловіча сила» міряється результативністю репродуктивної поведінки – числом дітей і їхнім фізичним станом. У «демократичному» суспільстві відбувається перехід до сурогатних цінностей статево-репродуктивної поведінки – «чоловіча гідність» тут уже визначається «непрямими показниками», такими як розмір статевого органу, «успішність» ерекції, частота і тривалість сексу. Наявні дві протипоставлені системи цінностей і два «конфліктуючих» способи життя. Можна допускати, що азіатським племенам, на противагу західноєвропейським, були властиві більш тверді ієрархічні відносини, відповідно більш категоричне підпорядкування, жорстоке покарання, високий рівень регулювання соціального життя і безумовне підпорядкування жінки чоловіку. Суспільна конкуренція за ресурси в азіатів відбувається переважно між чоловіками і тому носить більш запеклі форми. Імовірно, твердість ісламу детермінована великим дефіцитом природних життєвих ресурсів у місцях проживання давніх азіатських племен і, відповідно, більш жорстокою конкуренцією за ці убогі ресурси. Убогість ресурсів і обумовила велику регулятивність (патріархальність, «справедливість») у їхньому розподілі. На противагу азіатському укладові життя, західноєвропейський був не таким категоричним і твердим. У конкуренції за ресурси, у певні історичні періоди, брали участь жінки. Природних життєвих ресурсів, імовірно, було більше, і конкуренція за них не носила такого тотального характеру. Західноєвропейське суспільство відрізняється високим рівнем індивідуальної конкуренції, а для азіатського суспільства характерні обцинна конкуренція і високе регулювання індивідуальної конкуренції співтовариством. Останнім часом рівень індивідуальної конкуренції в західноєвропейських суспільства починає істотно перевищувати видовий біологічний ресурс. Це призводить до симптоматичних збоїв у поведінці індивідів,

таких як: порушення сну, депресії, надлишкова вага, наркоманія, алкоголізм, статеві розлади, збільшення частки осіб, що задовольняють статеву потребу за допомогою біологічно неадекватних стимулів, серійні маніакальні злочини та ін. Але головним є придушення репродуктивного рефлексу, що призводить до зниження народжуваності. «Азіати» (вихідці з «мусульманських» країн Азії й Африки), переселяючись жити до західних країн, входять у них, з погляду соціально-психологічного контексту, не індивідуально, а в рамках своєї громади. Високий рівень конкуренції в суспільстві вони суб'єктивно сприймають не як свою індивідуальну в ній участь, а як просто високу інтенсивність праці «у своїй громаді». Унаслідок цього вихідці з азіатських суспільств, в умовах західноєвропейської цивілізації, зберігають високу репродуктивну активність. Азіати «узяли» з «речового західного світу» усе, що їм видалося прийнятним, навіть мулли стали в мечетях використовувати мікрофони й акустичні системи, але на цьому усе закінчилося. Алкоголь, порнографія і міні-спідниці не були пропущені до азіатського світу. Пропаганда ж цінностей демократії і прав людини, у першу чергу прав жінки, виявилася ще менш успішною, тому що замірялася на «святе», – домінантний («гаремний») тип репродуктивної поведінки. Вони активно й успішно інфільтруються в західні суспільства, – разом зі своєю моделлю статево-репродуктивної поведінки. Наслідком цього є збільшення частки азіатського (мусульманського) населення в західноєвропейських країнах. Не виключено, що ця тенденція буде підсилюватися і якщо сьогодні мусульмани тільки вимагають змінити, наприклад, законодавство у Франції, убік більшого визнання азіатської статево-репродуктивної моделі поведінки, то згодом у них може виявитися достатній людський ресурс для прямих законодавчих перетворень. Зрештою, ісламська експансія породила протидію. Результати референдуму по питанню заборони будівництва мінаретів, що відбувся в 2009 р. у Швейцарії, коли 58% виборців проголосували на користь заборони, показали, що іслам стає серйозною проблемою для світосприймання європейців. Уперше більшість європейських країн чітко виступила проти проекту мусульманської експансії. За швейцарським референдумом відбулися рішення бельгійського і французького парламентів про заборону на носіння предметів традиційного жіночого мусульманського одягу – паранджі і бурки (нікаба).

Французька влада заборонила також носіння жіночого головного убору (хіджаба) у державних і навчальних закладах. Як обґрунтування цих рішень було наведено протиріччя носіння бурки і хіджаба принципам європейського секуляризму і гендерної рівноправності. Улітку 2004 р. у Франції був прийнятий закон, що забороняє, зокрема, особам жіночої статі носити в школах «мусульманські» хустки. Носіння традиційного мусульманського одягу, закриваючого жіноче обличчя, вважають французи, впливає на здатність жити разом, принижує цінності республіки і, зокрема, людську гідність, а чадра є не релігійним символом, а символом підпорядкування і приниження. Мусульмани влаштували демонстрації протесту і навіть захоплювали заручників, погрожуючи їх убити, якщо цей закон не скасують. Необхідно підкреслити, що іслам, як і будь-яка інша релігія, не несе загрози світові і суспільству. Загроза виникає лише тоді, коли іслам перестає бути релігією і починає використовуватися як політична ідеологія, що призначена для захоплення влади в окремих країнах, регіонах або в планетарному масштабі в ім'я створення майбутнього Всесвітнього халіфату. Суспільство повинне ґрунтуватися на мультикультурних підставах, враховувати все різноманіття культур, релігій, будуватися на відкритості, повазі до інших цінностей, на умінні слухати іншого. Діалог між людьми різних культур, релігій, переконань повинен стати основною формою їхнього співіснування. Необхідна не просто терпимість, а повага до іншого, що означає знання один про одного. Повага до іншого повинна супроводжуватися здатністю критично відноситися до своєї культури.

Тема 6. Процеси глобалізації і перспективи європейської цивілізації: пошук нових цінностей

1. Основний зміст цивілізаційного процесу в XIX ст. – тенденція до історичного становлення структур універсальної світової цивілізації.
2. Прогноз розвитку світової цивілізації XXI ст. (синтез досягнень західної цивілізації і Сходу).
3. Особливості історичного розвитку Заходу і Сходу як геосоціокультурних понять, їх цінності.
4. Суперечливі наслідки процесу глобалізації.

Проблемно-пошукові питання:

1. Які основні загальна цивілізаційні тенденції, проявилися наприкінці ХХ ст.?
2. Чому в ХХІ ст. індивідуальний розвиток людини є і показником прогресу суспільства, і умовою його подальшого розвитку?
3. Які «плюси» і «мінуси» глобалізації?
4. Яку роль у глобальних процесах відіграє науково-технічна революція другої половини ХХ ст.?
5. Чим обумовлена єдність сучасного світу? Чому єдність світу не виключає його різноманіття, а різноманіття не виключає єдності?

Методичні рекомендації:

Основний зміст цивілізаційного процесу в ХІХ ст. складає тенденція до історичного становлення структур універсальної світової цивілізації. Процеси, що відбувалися в ХХ ст. на Заході, набули глобального характеру, безпосереднім чином торкнувшись усіх народів і цивілізацій. Ідея, відповідно до якої настає переломна епоха в розвитку цивілізації, сьогодні розділяється багатьма. Історики, філософи, соціологи часто пишуть про ХХІ ст. як про час переоцінки цінностей, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку. Роста взаємозалежність держав, обумовлена економічним розвитком, що веде до відмови від абсолютної державної суверенності і національних пріоритетів на користь багатонаціональних суспільств («Загальноєвропейський дім», Атлантичне суспільство і т.д.). Зазначені зміни відповідають задачам суспільного прогресу. Глобальні проблеми, з якими зіштовхнулося людство в ХХ ст., багато в чому породжені техногенною західною цивілізацією. Західний шлях – це не казкова ідилія. Екологічні катастрофи, глобальні кризи в галузі політики, миру і війни показують, що досягнутий певний рубіж прогресу в його традиційних формах. Сучасні дослідники пропонують різні теорії «обмеження прогресу», розуміючи, що існує якийсь екологічний імператив, тобто сукупність умов, які людина не має права переступати за жодних обставин. Усе це змушує замислитися і критично проаналізувати перспективи і досягнення західної цивілізації. Очевидно, у ХХІ ст. світова цивілізація буде розвиватися, орієнтуючись не тільки на досягнення західної цивілізації, але і з огляду на накопичений досвід розвитку Сходу.

Захід і Схід розуміються не як географічні, а як геосоціокультурні поняття. Захід. Особливий тип цивілізаційного і культурного розвитку, що сформувався в Європі приблизно в ХV–ХVІІ ст. Цивілізацію цього типу називають техногенною. Її основні риси – швидка зміна техніки і технологій, завдяки систематичному застосуванню у виробництві наукових знань. Наслідком такого застосування є НТР, що змінює відношення людини до природи і її місце в системі виробництва. З розвитком техногенної цивілізації відбувається відновлення штучно створеного людиною предметного Середовища, у якому протікає її життєдіяльність. У свою чергу це супроводжується динамікою соціальних зв'язків, їх швидкою трансформацією. Іноді протягом життя одного-двох поколінь відбувається зміна способу життя і формування нового типу особистості. Основні цінності західної культури: динамізм, орієнтація на новизну; затвердження гідності і поваги людської особистості; індивідуалізм, установка на автономність особистості; раціональність; ідеали свободи, рівності, терпимості; повага до приватної власності.

Схід. Східний тип одержав назву «традиційного суспільства». Геополітично схід зв'язується з культурами Давньої Індії і Китаю, Вавилону, Давнього Єгипту, утвореннями мусульманського світу. Ці культури були орієнтовані на відтворення сформованих соціальних структур, стабілізацію устояного способу життя. Традиційна поведінка розглядалася як певна цінність. Види діяльності, їхні засоби і цілі мінялися дуже повільно. У світоглядному аспекті відсутній поділ світу на світ природи і соціуму, природний і надприродний. Заперечується індивідуалістичне начало й орієнтується на колективізм. Традиційні культури ніколи не ставили за мету перетворення світу, забезпечення влади людини над природою. У техногенних культурах таке розуміння домінує. Воно поширюється не тільки на природні, але і на соціальні об'єкти, що стають предметами соціальних технологій. Якщо в традиційних культурах особистість визначена насамперед через її залученість у суворо визначені (і часто від народження задані) сімейно-кланові, кастові і станові відносини, то в техногенній цивілізації стверджується як ціннісний пріоритет ідеал вільної індивідуальності, автономної особистості, що може включатися в різні соціальні спільності, володіючи рівними правами з іншими. З цим розумінням пов'язані пріоритети індивідуальних свобод і прав людини, яких

не знали традиційні культури. Також у системі домінуючих життєвих сенсів техногенної цивілізації особливе місце займає цінність інновацій і прогресу, чого теж немає в традиційних суспільствах. Доречно нагадати знаменитий давній китайський вислів, що у сучасному прочитанні виглядає приблизно так: «найважча доля – це жити в епоху змін». А для нашої цивілізації зміна і прогрес стають самоцінністю. Інновації тут стають головною цінністю, чого не було в традиційних культурах, де інновації завжди обмежувалися традицією і маскувалися під традицію. Нарешті, серед ціннісних пріоритетів техногенної культури можна виділити особливе розуміння влади і сили. Влада тут розглядається не тільки як влада людини над людиною (це є й у традиційних суспільствах), але насамперед як влада над об'єктами. Причому об'єктами, на які спрямовані силові впливи з метою панувати над ними, виступають не тільки природні але і соціальні об'єкти. Вони теж стають об'єктами технологічного маніпулювання. І те, що ми називаємо сьогодні процесом глобалізації, є продуктом експансії саме техногенної цивілізації.

Дослідники відзначають суперечливі наслідки процесу глобалізації. Серед позитивних моментів виділяють її стимулюючий вплив на економіку. Товари тепер можуть створюватися в будь-якому місці світу залежно від того, де виробництво обійдеться дешевше, і збуватися там, де їх удається продати за найвищою ціною. Завдяки цьому знижуються витрати виробництва, росте прибуток, з'являються додаткові можливості для подальшого розвитку виробництва. Ті, кому не вдалося включитися в цю нову економіку, будуть неминуче відставати, тому що не зможуть скористатися плодами міжнародного поділу праці, кооперації, технічними досягненнями розвинутих країн. Глобалізація зближує держави, змушує їх більше враховувати інтереси одна одної, застерігає від крайніх дій в політиці й економіці (у протилежному випадку міжнародне співтовариство може використовувати різні санкції: обмежити торгівлю, припинити міжнародну допомогу, заморозити надання позики тощо). Разом з тим, висловлюється і чимало критичних оцінок глобалізації. Глобалізація виробництва веде до глобалізації продукції, оскільки споживач прагне придбати всесвітньо визнаний виріб. Це, у свою чергу, може перешкоджати розвитку вітчизняного виробництва. Крім того, насаджується деякий єдиний стандарт споживання: по всій земній кулі їдять гамбургери,

пишуть кульковими ручками «Віс», використовують комп'ютерне забезпечення фірми Microsoft тощо. Поширенню цих стандартів сприяє реклама в засобах масової інформації. Причому, транснаціональні компанії, переконуючи населення купити той чи інший товар, витрачають на рекламу біля половини тих засобів, які в усьому світі витрачаються на освіту. І нарешті, глобалізація світу викликала появу загальних проблем людства, від вирішення яких залежать подальший соціальний прогрес, доля цивілізації. В умовах посилення взаємозв'язку і взаємозалежності країн і регіонів окремі події, протиріччя, конфлікти переростають локальні рамки і набувають загальносвітового характеру.

Ідея різноманіття світу не суперечить ідеї єдності людства. Люди планети Земля усе глибше усвідомлюють себе як єдину спільність, де кожний зв'язаний з багатьма тисячами ниток. Для людини немає майбутнього поза її об'єднання з іншими людьми. Людство не зможе розвинути, не зміцнюючи свою спільність, не розширюючи зв'язки і контакти. Сучасне людство – це 6 млрд. землян, тисячі великих і малих народів, біля двохсот держав; це різноманіття економічних устроїв, форм соціально-політичного і культурного життя. У сучасних філософських і соціальних дослідженнях уже не раз висловлювалася думка про необхідність усвідомити нашу відповідальність за природу й існування людства, змінити наше відношення до навколишнього життя на Землі. Повернення до традиціоналістського типу розвитку неможливе. Він міг забезпечити життєвими благами лише невелике населення землі. В епоху Ренесансу, коли готувався старт техногенної цивілізації, на всій Землі жило 500 мільйонів людей. А зараз – 6 мільярдів, і без сучасних технологій неможливо навіть мінімальне життєзабезпечення населення планети. Крім того, не слід забувати, що дбайливе відношення до природи, благоговіння перед нею в традиційних культурах поєднувалося з певною зневагою до людини. Тому, коли ми говоримо про можливість потенціалу східних культур, відношення до нього повинно бути вибірковим, а властива західній цивілізації пріоритетна цінність людини, її духу і її діяльності, судячи з тенденцій постіндустріального розвитку, повинна не тільки зберегтися, але і знайти нові виміри.

Сьогодні всі частіше комплексні дослідницькі програми і технологічні проекти проходять соціальну експертизу, яка

включає етичні компоненти. Ця практика відповідає новим ідеалам раціональної дії, які видозмінюють колишні уявлення про зв'язок істини і моральності. У західній культурній традиції довгий час домінував ідеал правдивого знання як самоцінності, який не потребує додаткових етичних обґрунтувань. Більш того, раціональне обґрунтування вважалося основою етики. Коли Сократа запитували, як жити доброчесно, він відповідав, що спочатку треба зрозуміти, що таке доброчесність. Інакше кажучи, справжнє знання про доброчесність задає орієнтири моральної поведінки. Принципово інший підхід характерний для східної культурної традиції. Там істина не відокремлювалася від моральності, і моральне удосконалення вважалося умовою і підставою для збагнення істини. Ієрогліф «Дао» позначав у давньокитайській культурі закон, істину і моральний життєвий шлях. Коли учні Конфуція запитували в нього, як розуміти «Дао», то він кожному давав різні відповіді, оскільки кожний з його учнів пройшов різний шлях морального удосконалення. Новий тип раціональності, що сьогодні затверджується в науці і технологічній діяльності, резонує з давньосхідними уявленнями про зв'язок істини і моральності. Це, звичайно, не означає, що цим принижується цінність раціональності, яка завжди мала пріоритетний статус у західній культурі. Тип наукової раціональності сьогодні змінюється, але сама раціональність залишається необхідною для розуміння і діалогу різних культур. Сьогодні багато в чому втрачає зміст її тверде протиставлення багатьом ідеям традиційних культур. Нові позначки росту створюють інакше, ніж раніше, основу для діалогу західної культури з іншими культурами. У людства є шанс знайти вихід із глобальних криз, але для цього доведеться пройти через епоху духовної реформації і вироблення нової системи цінностей. Це, звичайно, найбільш сприятливий, хоча, можливо, і найбільш важкий для реалізації сценарій цивілізаційного розвитку. У наші дні єдність людства полягає в тому, що ніде не може відбутися нічого істотного без того, щоб це не торкнулося усіх. Наше століття універсальне не тільки за зовнішніми рисами, але універсальне абсолютно, оскільки воно носить глобальний характер. Тепер мова йде не про дещо взаємозалежне за своїм внутрішнім значенням, але і про цілісність, усередині якої відбувається постійне спілкування. У наш час цей процес позначається як універсальний. Ця універсальність повинна

привести до зовсім іншого чим коли-небудь рішення питання про людське буття. Тому що якщо всі колишні періоди кардинальних перетворень були локальні, могли бути доповнені іншими подіями, в інших місцях, якщо у катастрофі однієї з цих культур залишалася можливість того, що людина буде врятована за допомогою інших культур, то тепер усе, що відбувається, абсолютне і однозначне за своїм значенням.

3.3. Тематика рефератів і методичні рекомендації до них

Написання рефератів. Навчальний реферат – це письмова робота, в якій у стислій формі на основі опрацювання наукової та методичної літератури розкривається конкретна проблема чи окремих аспектів теми дисципліни.

Реферат складається з плану і таких складових частин: вступ, основна частина (включає розділи і підрозділи), висновки, список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, її значення для поглибленого опанування програмного матеріалу, визначається мета та дослідницькі завдання реферату, об'єкт дослідження, загальні методи розкриття теми.

Основна частина може складатися з кількох розділів. В одному з них, як правило, розглядаються рівень дослідженості, характеризуються різні точки зору на проблему. В інших розділах розкривається зміст обраної теми, подається опис та аналіз опрацьованого матеріалу, оцінка тих чи інших процесів і явищ, робляться узагальнення щодо окремих аспектів проблеми.

Важливою структурною частиною реферату є висновки. В них лаконічно, без аналізу і обґрунтування робляться узагальнення і формулюються результати виконаної роботи. Висновки засвідчують здатність студента до самостійних узагальнень.

В кінці реферату наводиться список використаної літератури та джерел. Студенти можуть використовувати рекомендовану викладачем літературу, а також самостійно добирати літературу до досліджуваної теми.

Оформлення реферату. Обсяг реферату 10–15 сторінок. Подається у друкованому вигляді. Розмір лівого поля до 30 мм, правого, верхнього та нижнього – 1,5 мм.

Тема 1. Становлення аксіології – вчення про цінності – в європейській філософії

Методичні рекомендації:

Аксіологія (від *axio* – цінність, *logos* – слово, вчення) – один з наймолодших розділів філософії. Як самостійна філософська наука аксіологія з'явилася лише наприкінці XIX ст., хоча судження про різні види цінностей – про благо, доброту, красу, святість тощо – зустрічаються й у класиків античної філософії, і в теологів середньовіччя, і у мислителів Відродження, і у філософів Нового часу, однак узагальнюючого уявлення про цінності і про закономірності їх прояву в різних конкретних формах у філософії не було до середини XIX ст. Головне завдання аксіології – показати, як можлива цінність у загальній структурі буття і яке її відношення до фактів реальності. У центрі уваги грецької думки, вже в міркуваннях Сократа і Платона, стоїть розум як здатність пізнання, причому Логос – це і розум, і слово, оскільки слово є безпосереднім носієм думки. Грецька філософія, за всіх розходжень вчень, – цілком раціоналістична філософія, і навіть міф, що описував світ богів, розглядався Лукрецієм як спосіб пізнання природи (Тіт Лукрецій Кар «Про природу речей»). У людині античні мислителі бачили носія Логосу, що і зробило її «мірилом усіх речей» (Протагор). Якщо жити, то як, для чого – філософи намагалися збагнути сутність людини, причину її страждань. Вищою цінністю життя стародавні філософи вважали природу, але не ту природу, що оточує нас, не природне середовище, а істинну природу – споконвічний закон буття. Цей світовий закон – Логос у Геракліта, Дао – у Лао-цзи, Апейрон – у Анаксимандра і т.д. Доки людина жила в замкнутому світі родової міфології, доки вся її поведінка суворо регламентувалася традиційною родовою мораллю, не поставало питання про індивідуальну відповідальність, про відповідність життя індивіда цьому колективному, універсальному закону. Та коли родова мораль стала руйнуватися, не задовольняючи потреб розвинутого суспільства, набула величезної ваги світоглядна проблема моральної відповідальності людини, проблема моральної істини. Полісна демократія, сформована на принципах земляцтва, сусідства, не відповідала більше вимогам економічного і соціального розвитку і мусила поступитися місцем громадянському суспільству, організованому на засадах

вільного товаровиробництва, якому відповідало індивідуальне самовизначення особи. В цей час постала філософія Сократа. Сократ перший проголосив, що добродійність є знанням. Ця теза мала декілька наслідків: 1) відтепер розум, а не традиція чи авторитет став суддею моральності людини; 2) спираючись на розум, людина мусила свідомо і відповідально ставитись до свого життя; 3) людина змушена була виробити, сформувати свою систему цінностей, моральний кодекс, з точки зору якого оцінювати життя світу, – і це головне. У цьому й полягала та світоглядна революція, яку констатував Сократ: відтепер не світовий закон визначав спосіб життя індивіда, а особистість мусила виробити і протиставити природному хаосу свій моральний закон. Так уперше в філософії заявила про себе ціннісна проблематика.

Середньовічна ментальність затвердила пріоритет Віри стосовно Розуму («вірую, тому що абсурдно» – Тертуліан). У середньовічних філософів і теологів, як і в античних мислителів, зустрічаються лише розрізнені висловлення про різні види цінності, але відсутнє цілісне уявлення про природу цінності як такої. Середньовічним теологам відома лише одна справжня цінність – Бог. Всі інші цінності – моральні, естетичні, політичні, навіть сама істина, – є для релігійної свідомості тільки проявами Божества, потойбічного світу, божественно-духовної енергії. Аксіологія тут розчинилася в теології. Середньовічна тріада – Істина, Добро, Краса – буде розглядатися в наступних вченнях, наприклад, у розподілі духовних сил на розум (Істина), почуття (Краса) і волю (Добро) у Г. Лейбніца. Епоха Відродження, що протиставила теоцентризму Середньовіччя нове світосприйняття – антропоцентризм, повернулася до античних уявлень про цінності. Вже в італійських гуманістів можна зустріти міркування про моральні цінності (Л. Бала), політичні цінності (Н. Макіавеллі), що незалежні від релігії. Єдина теорія цінності не склалася й у XVII–XVIII ст., тому що уявлення про красу, добро, справедливість, соціальний прогрес залишалися другорядними в цей час. Нове світосприйняття ставило собі мету – пізнати природу, а для цього спиратися на силу Розуму, наукове мислення, і насамперед математичне знання.

Епоха Просвітництва пов'язала «світло» не з божественним сьайвом, а з пізнавальною силою Розуму. «Я мислю, отже, існую – відома формула Р. Декарта». Людина – істота, що володіє

Розумом (Homo Sapiens), а не середньовічна «Homo Deo», істота, створена Богом. Тільки в середині XVIII ст. стала усвідомлюватися односторонність раціоналістично-сциентистської орієнтації культури, і почалися пошуки альтернативного погляду на людину, її духовний світ, зв'язок з іншими людьми і природою. Поворотним пунктом у розвитку проблеми цінностей стала філософія І. Канта, його вчення про регулятивні принципи практичного розуму, за яким вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні підстави до існування. Цим самим Кант першим розмежував поняття буття і блага, протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності. У працях учнів і послідовників Канта проблема цінностей набула вже самостійного значення.

Аксіологічний напрям у філософії почав формуватись у другій половині XIX ст. в працях Г. Лотце, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта. У XX ст. аксіологічну проблематику продовжують активно розробляти представники феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, теорії соціальної дії. Ця велика дослідницька активність свідчить про неподоланність вихідної філософської колізії – розуму і цінностей. Лінія розмежування проходить для філософських шкіл через проблему раціональної чи моральної (ціннісної) визначеності світу. Чи може людина, спираючись на власний розум, гармонійно, досконало влаштувати своє життя, чи вона мусить визнати існування вищих від розуму цінностей, які треба сприймати як закон. Романтизм підготував ґрунт для народження теорії цінності, рішуче протиставивши раціоналізмові Просвітництва, що абсолютизував можливості пізнавальної діяльності мислення, емоційну активність духовного життя людини.

Романтизм завершив перехід від традиційної культури з її стабільними принципами, освяченими авторитетом міфу, які сприймалися тому не як цінності, а як об'єктивні закони буття, до культури особистісно-креативної, динамічної й інноваційної, ціннісне забезпечення якої сприймалося вже не як раз і назавжди дане, божественне за своїм походженням, а як людське, що формується в культурі і тому мінливе – і в історичному часі, і у географічному просторі. Романтизм вперше осмислив історію як закономірну зміну одного типу культури з його специфічними цінностями іншим і одночасно визнав у Сході

своєрідний тип культури, відмінний від Західного за втіленими у ньому цінностям, але рівноправний європейському, якщо не більш піднесений, шляхетний, прекрасний.

Виявлення своєрідності феномена Цінності, що принципово відрізняється від фактуальності об'єктивного буття, було здійснено в 1860-і рр. німецьким філософом Г. Лотце в його трактаті «Підстави практичної філософії»; до цінностей були віднесені благо, прекрасне, справедливе і інші прояви буття, звернені «до наших почуттів, але зовсім не залежні від нашої самоволі», і «вироком нашого почуття установлюється визначена градація цих цінностей». Вирішальне значення в утвердженні місця ціннісної свідомості в культурі мала філософія Ф. Ніцше. Саме буття він трактував, у кінцевому рахунку не як об'єктивну реальність, а як цінність. «Що є добро і зло, того ще ніхто не знає» (Ф. Ніцше «Так говорив Заратустра»). Майбутню задачу філософа Ніцше бачив в тому, щоб вирішити проблему цінності. На початку XX ст. Г. Мюнстерберг дав назву своїй книзі «Філософія цінностей» і вперше в історії аксіологічної думки побудував систему у виді таблиці, покликану продемонструвати ціннісне осмислення людиною світу. Він виділив життєві цінності і культурні цінності, розподіливши їх на цінності зовнішнього світу, найближчого оточення і внутрішнього світу. У цьому просторі він виділив логічні цінності (речі, істоти, оцінювання; природа, історія, розум), естетичні цінності (гармонія, любов, щастя; образотворче мистецтво, поезія, музика), етичні цінності (ріст, прогрес, саморозвиток; господарство, право, удача), і метафізичні цінності (творіння, одкровення, порятунк; Всесвіт, людство, Понад-Я).

На початку XX ст. увага філософів до аксіологічної проблематики зростала. Основоположник філософської антропології М. Шелер фактично звів до цінностей усе духовне життя людини, визнавши вищою їхньою формою релігійні цінності. Інший видатний представник європейської філософії цього часу глава баденської школи неокантіанства В. Віндельбанд стверджував у 1909 р. у роботі, присвяченій дослідженню ролі філософії в духовному житті Німеччини в XIX ст., що нині філософія стає взагалі «вченням про загальнозначущі цінності», тому що заклик Ф. Ніцше до «переоцінки всіх цінностей» «став гаслом наших днів» і «те, чого ми в дійсний час очікуємо від філософії, – це міркування про вічні цінності, що обґрунтовані вищою

духовною дійсністю. Філософ пояснював це тим, що «інтелектуальні ідеали початку минулого сторіччя зблякли, їхнє місце заступила дієздатність волі»... Ця глибинна потреба часу породила філософію цінності і привела до розуміння культури як «світу втілених цінностей», і її дослідження стало зводитися до опису історії цінностей; з цих же передумов виросла теорія «локальних цивілізацій» О. Шпенглера і його послідовників. У 1919 р. М. Хайдеггер вказував в університетському курсі лекцій: «Фундаментальне переконання в приматі цінності стає настільки загальним, що витримує усілякі впливи і проблемні напрями», і назвав філософію цінності «культурфілософією сучасності». На початку 1930-х рр. О. Краус у передмові до своєї книги «Теорії цінності: Історія і критика» писав: «Число робіт з теорії цінності в наш час незвичайно виросло. Філософія цінностей стала модною. Це свідчить про інтерес до цієї найважливішої проблеми». Класик соціологічної думки М. Вебер зробив поняття «цінності» одним із ключових у цій області знання, визначаючи з його допомогою спрямованість інтересів, яка властива кожному соціально-історичному «світовому порядку».

В другій половині ХХ ст. знову виникла ситуація тотальної «переоцінки цінностей». Індустріальне суспільство змінилося постіндустріальним, модернізм – постмодернізмом; одночасно активізувалися контакти Заходу і Сходу в умовах подолання колоніалізму і визнання принципової рівноправності культур усіх регіонів і всіх народів світу. Це привело до актуалізації проблеми цінностей. Так, показовим є дослідження К. Сітарама і Р. Когделла (США) «Про міжкультурну комунікацію» (1976), де зіставляються системи цінностей на Заході, Сході, в Африці, у мусульманських народів і американських негрів.

Що ж таке цінність або система цінностей? Як вони міняються? Цінністю вважається будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе. Також цінності – соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Зазвичай, під цінностями розуміються основні принципи устрою родини, суспільства і держави, що поділяє більшість громадян. Вводячи моральні критерії в оцінці відносин не тільки між людьми і їхніми об'єднаннями, але і державами, система цінностей служить сіткою координат, поза якою втрачається

ідентичність (якщо не власне сенс існування) будь-якої цивілізації. Хоча згодом цінності можуть еволюціонувати, їхня основа порівняно стабільна. Вони закріплені у вдачах і звичаях, догматах і ритуалах релігійних конфесій, нормах законодавства. Їх уособлюють образи справжніх або міфологізованих героїв минулого – пророків і святих, геніїв науки і культури, великих державних діячів і полководців. Термін «цінність» уже давно вживався філософами і представниками різних наук не тільки в книжковій, але й у розмовній мові як саме звичайне слово поряд з багатьма іншими: «цінне відкриття» і «цінність майна», «цінне визнання» і «цінності», «цінне в людині» і «цінне для людини». Слово це не мало однозначного смислу і тому мало безліч синонімів: гідність, заслуга, користь, благо, вартість, надбання, коштовність і т.п. У більшості європейських мов поняття цінності і вартості позначаються одним терміном: Wert – у німецькій, value – в англійській, valeur – у французькій, valor – в іспанській, valore – в італійській і т.д. У філософський лексикон поняття цінності (саме поняття, а не просто випадково ужитий термін) уводиться лише в 60-х рр. ХІХ ст., коли за ним закріплюється цілком визначений зміст: це значимість чого-небудь на відміну від існування об'єкта або його якісних характеристик. Так визначив поняття цінності німецький філософ Герман Лотце. Щоправда, його співвітчизник Герман Коген пізніше заперечував цей пріоритет. Нове поняття починає всебічно розроблятися філософами. Виникає теорія цінності, а в ній – багато різних шкіл. У перше десятиліття ХХ ст. ця галузь дослідження виділяється в самостійну теоретичну дисципліну, що одержує свою назву – «аксіологія». Винахід назви для нової дисципліни приписується французькому філософу П. Лані і німецькому філософу Е. Гартману.

Цінність не є чимось існуючим. Візьмемо поняття добра. Воно не просто висловлює щось про дійсність, констатує те, що є. Воно схвалює дещо, пропонує його, вимагає, щоб воно було здійснено, закликає до цього і т.д. Отже, і наші уявлення про цінності говорять про належне, а не про суще. Коли людина мислить цінне, вона не просто споглядає дійсність, а активно відноситься до неї. Людина, переймаючи ідеєю цінності, налаштовується на практичну дію, мотивує, таким чином, свої вчинки, стає здатною перетворювати дійсність на свій лад. Таким чином, цінність – це й ідея і якась рушійна сила, що от-от

здійснить себе в реальності. Цінності – це, з одного боку, характеристики предметів (явищ), у яких людина якось зацікавлена і котрі вона оцінює позитивно або негативно, а з іншого боку – такі форми свідомості, у яких виражене нормативно-оцінне відношення людини до навколишньої дійсності. Оцінюючи навколишнє з нашої суб'єктивної точки зору, маючи про життя визначене (ціннісне) уявлення, ми повинні і діяти певним чином. Тоді ідеї добра, справедливості, прекрасного переходять у дію, потім у дійсність.

Особливості сучасної світової ситуації, необхідність діалогу і знаходження компромісів вимагає гнучкого, конструктивного відношення до цінностей, що несумісно з твердою позицією ствердження вічних, незмінних і цілком незалежних від людини цінностей. Таким чином, потрібен новий підхід до аксіології, який називається конструктивною аксіологією. Цінності мінялися, міняються і будуть мінятися, хочемо ми цього чи ні. Протягом історії людина послідовно змінювала умови і форми свого життя зі сфери традиційної заданості на сферу освоєння і конструювання. Це відбувалося з формами господарства, правом, відносинами влади, з картиною світу. Немає причин, що перешкоджають включенню в цей ряд також світогляду, моралі і цінностей. Інакше кажучи, рано або пізно цінності будуть не просто стихійно мінятися, але раціонально освоюватися, коректуватися і конструюватися.

Отже, проблема цінності дозволяє зрозуміти унікальну природу людини, її надзвичайний стан у світі. Які цінності, такі і суспільство, і особистість. Цінності активно впливають на дійсність, не втручаючись в природні закони буття, і не дивно, що проблемі цінностей у літературі приділено стільки уваги. Гостріше ця проблема постає в перехідні періоди суспільного розвитку (соціальні зрушення, нестабільність). Аксіологічна теорія завжди відіграла певну роль у боротьбі між силами прогресу і реакції, між цінностями нового життя і цінностями, що ідуть з минулого. Адже той, хто досліджує, сам дає оцінки. Він судить сьогодення і малює майбутнє таким, яким він його хоче або сподівається побачити.

Тема 2. Природа цінностей

Методичні рекомендації:

Готуючи реферат, слід пам'ятати, що світ цінностей складний, його важко описати. Цінності різноманітні і неоднорідні. Виділяють фінальні, інструментальні і похідні цінності. Фінальні цінності – це вищі цінності й ідеали, найважливіше яких немає нічого. Вони цінні самі по собі, а не тому що служать засобами для досягнення яких-небудь інших цінностей. Це кінцеві цілі людських прагнень. Фінальні цінності – це, наприклад, людське життя, воля, справедливість, краса, щастя, любов, дружба, честь і гідність особистості, законність, гуманізм. Ці цінності потрібні самі по собі. Інструментальні цінності є засобами й умовою, необхідними для досягнення і збереження фінальних цінностей. Наприклад, якщо здоров'я – фінальна цінність, то відпочинок на курорті як засіб його зміцнення – інструментальна цінність.

Похідні цінності – це наслідки або вираження інших цінностей, що мають значимість лише як ознаки і символи останніх. Так, подарунок від коханої людини – похідна цінність: він є наслідок або знак її любові. Цінності в житті суспільства виступають соціально-значимими орієнтирами діяльності суб'єктів, одним із факторів розгортання політичної історії. Вони є чимось більш високим, ніж звичайна зацікавленість людини. Люди, що поділяють однакові цінності, становлять соціальні групи, об'єднуючись у політичній, економічній боротьбі, спрямовуючи, таким чином, історію в певному напрямі. Цінності скріплюють громадську єдність, цілісність соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні. Виконуючи важливу роль інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад у житті суспільства, цінності забезпечують духовно-вольову єдність суспільства, високий рівень самосвідомості і організованості його членів.

Суспільні цінності формуються поступово, через відбір певних видів поведінки і досвіду людей. Спочатку вони з'являються як сукупність звичок, прийомів людського побуту, специфічні форми поведінки, що передаються від покоління до покоління як ознаки власне людського способу життя, відмінні від тваринних, інстинктоподібних. З часом ці прийоми побуту закріплюються, схематизуються в таких нормативних утвореннях, як традиції, обряди, звичаї, ритуали. В них кодуються еталони суспільно схваленої поведінки людей. В подальшому

вартісні взірці транслюються, зберігаються і передаються через соціальні інститути: установи освіти, виховання, масової інформації, релігії, політики, права тощо. Підсумком і метою тривалого прищеплювання ціннісних якостей є формування людської психології, ментальності, способу життя членів у потрібному, характерному для даного типу суспільства напрямі.

Суб'єкт-об'єктна природа цінностей. Існування культурних цінностей характеризує саме людський спосіб буття, рівень виділення людини з природи. Ціннісний тип світорозуміння зумовлений суспільним способом життя людини, існуванням суспільних потреб. Ці потреби охоплювали основні сфери побуту вже первісної людини – працю, ритуальні танці, навчання, поховальні обряди, звичаї подарунків, гостинності, заборону кровозмішення, жарти, релігійні і магічні дійства. Потреба в таких видах діяльності не мала безпосереднього біологічного значення. Вони і становили основу перших ціннісних комплексів. Завдяки соціальним потребам людина в своїй життєдіяльності могла керуватись образом належного, потрібного, але ще не існуючого співвідношення речей. Завдяки цьому цінності формували особливий світ духовного буття, що підносив людину над реальним. З розвитком суспільства і його структуруванням, поглибленням духовності людини, ускладнювалось і ціннісне світосприйняття, охоплюючи все нові потреби. Цінності допомагали людині будувати соціально привабливий світ можливої дійсності, підносячи їх над буденністю. Ціннісні виміри давали змогу усвідомити дві площини реальності – ідеальну і реальну, співвідносячи їх, розглядаючи ідеальний світ як взірцевий щодо реального. Отже, суспільні цінності хоч і виростили з реальних соціальних потреб, поступово набували ідеалізованих рис. Цим і пояснюється їхня складна двоїста суб'єкт-об'єктна природа. Ціннісна свідомість творить власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. У ціннісній формі людина не об'єктивує, а суб'єктивує зовнішню дійсність, привласнюючи її, наділяючи людськими смислами, стверджуючи тотожність з собою. Тому цінністю є лише те, що усвідомлюється, переживається як цінність. Світ цінностей – це світ саме практичної діяльності. Наше емоційне ставлення до явищ зовнішнього буття, їх оцінка здійснюється в практичному житті. Ціннісна свідомість не цікавиться, чим є предмет сам по собі, для неї важливо лише те, яке значення він має для нас, в чому його цінність.

Прекрасне і потворне, піднесене і нище, трагічне і комічне, добро і зло не існують в об'єктивному світі самі по собі. Вони відчуються нами як оцінки. Таким чином, аксіологія як теорія цінностей має починати аналіз природи цінностей з дослідження характеру і структури людської діяльності.

Цінності як структурний елемент діяльності. Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум дії, її ідеальна мета, план реалізації, а також життєвий смисл цієї діяльності, загалом те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей момент діяльності і характеризує категорія цінності. Генетично цінності в процесі суспільної практики акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта. Цінності виростили з нестатку як стану об'єктивної нестачі того, що потрібне для розвитку й існування індивіда. Потреба формувалась уже як усвідомлений недолік, а потім потреба трансформувалась в інтерес. На відміну від потреби, що спрямовувала людину на об'єкт її задоволення, інтерес орієнтований на ті умови, які забезпечують можливість задоволення потреби. Інтерес формується об'єктивно, як відображення місця індивіда в системі суспільних відносин, а суб'єктивно він відображається в меті. Мета – це ідеальний, спонукальний імпульс до активної діяльності, в якій відтворюється ідеальний образ задоволеної потреби, що спонукає людину до діяльності.

Важливу роль у ціннісному ставленні до дійсності відіграють емоційні переживання, пристрасті. Завдяки емоційному переживанню відбувається внутрішнє освоєння життєвих ситуацій, надається їм особистісний смисл. Саме з емоційного ставлення виникає відчуття значимості явищ, суб'єктивне поцінування їх. У свою чергу цінності надають емоціям глибини, значущості, перетворюючи їх у стійкі почуття. Завдяки емоціям у ціннісних актах людині дана вона сама, її суб'єктивно-психологічне ставлення до дійсності. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності. Можна визначити цінність як об'єктивну значимість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й предмет, який знаходить потреба для свого задоволення, отже, це – функція предмета задовольняти

наші потреби. Маючи таку складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль останньої підстави вибору цілей і засобів реалізації діяльності.

І ціль, і цінність виступають регуляторами діяльності, проте між ними є відмінність. Ціль також має важливе значення в процесі діяльності. Вона ідеально містить у собі майбутній результат, діяльності, таким чином спрямовуючи й організуючи весь діяльний процес. Як така спонукальна сила, ціль є складним інтегральним об'єднанням знань, волі, емоцій, цінностей, а на відміну від цінності вона є технологічним утворенням, елементом проєктивної свідомості і завжди викликає доцільну дію. Цінність же зберігає елемент нездійсненності, недосяжності і завдяки цьому духовної піднесеності. Ціннісний світ людини складається з ціннісних елементів. На відміну від пізнавально-категорії цінності образу, спрямованого на відображення світу таким, яким він є, основою, вихідною, власною формою буття цінності є чуттєве переживання. Воно не може бути виражене в об'єктивних характеристиках. Атрибутами його є закличність, наказовість, бажаність, але не об'єктивність, всезагальність і необхідність. Цінність – явище соціальне, тому не може бути однозначно істинною чи хибною. В певних соціальних умовах суб'єкт позбавлений ціннісного вибору, а тому і відповідальності за свою оцінку. Важливими характеристиками цінності є об'єктивна значущість та суб'єктивна норма, на які теж не можна поширювати поняття істини.

Критерії ціннісного вибору завжди відносні, зумовлені точним моментом, історичними обставинами, тому що переводять проблему істини в моральну площину. Цінності включають в себе когнітивний і емоційний компоненти, знання та оцінку. Ці компоненти мають протилежні логічні властивості. Знання фіксують суще, цінності – належне; в знаннях людина абстрагується від своєї зацікавленості, в оцінці, навпаки, стверджує свій інтерес. У знаннях людина усвідомлює предметну вираженість світу, в оцінці з'ясовує, чи відповідає дійсність її потребам. Оцінювання дійсності має зворотне щодо пізнання спрямування на оцінювача. Тому ціннісний рівень свідомості має потужний духовний потенціал самовдосконалення людини, її самотворення.

Перетворюючи дійсність, людина надає їй ціннісну функцію. Будь-який витвір людської діяльності реалізує в собі ціннісний

проєкт, але цінним він стає лише тоді, коли задовольняє певну потребу. Прядиво, з якого нічого не виткано, ще не є цінністю. Зацікавленість у певних потребах є неодмінною умовою оцінки. Відсутність потреби робить неможливою оцінку. Якщо цінність виражає здатність об'єкта виконувати певну роботу, то оцінка судить про спосіб виконання цієї роботи. (Житло – цінність, упорядковане житло – оцінка). Таким чином, оцінка поєднує потенційну цінність предмета з потребами й інтересами суб'єкта. Оцінка передбачає існування підстави або критерію, згідно з яким відбувається оцінювання. Такою підставою служить потреба, щодо якої визначається цінність предмета, або норматив, норма, що порівнює предмет з ustalеним взірцем.

Отже, акт оцінки передбачає порівняння двох реальностей – духовної і матеріальної. Залежно від взірця оцінювана річ може виявитись гарною чи поганою. Спіноза сказав, що «гарна споруда – всього лише погані руїни». Взірцем, згідно з яким здійснюється оцінювання, виступають утворення нормативного характеру. До них належать стандарти, правила, закони, команди, директиви, технічні норми, моральні заповіді. Існування таких стандартів надає оцінці узаконеного, санкціонованого характеру. Мова, слова також можуть розглядатись як нормативне утворення. Назвати річ – значить підвести її під певне поняття, взірець. Назвати звичну річ іншим ім'ям – значить підвести її під інший взірець, тобто інакше оцінити. Тому вивчення мови є процесом засвоєння стандартних уявлень про світ. Порівняно з цінностями норми втрачають той відтінок ідеальності, що зумовлює природу цінності. Якщо норми – це взірці загальноприйнятої поведінки, еталони нормативної дії, то цінності зберігають момент бажаності, закличності дії. Але й норми не існують поза цінностями, без них вони вироджуються в алгоритми, схеми поведінки. Основна форма, у якій функціонують цінності, – ідеал (від франц. *idealis* – вид, образ, ідея) – взірець, дещо досконале, вища мета прагнень. Цим словом, з одного боку, називають вищий ступінь цінного або найкращого, завершений стан будь-якого явища. Це може бути тільки уявне, інтелектуально сконструйоване явище (наприклад, «ідеальний газ», «абсолютно тверде тіло»); але так можуть називатися й реальні події і явища (наприклад, «ідеальне рішення», «ідеальна кольорова гамма», «ідеально виконане завдання»). З іншого боку, ідеалом називають індивідуально прийнятий стандарт, що,

як правило, стосується особистих якостей і здібностей. Право кожного – мати свій індивідуальний смак, а значить, і свій «ідеал». Особливістю ідеалу є його нездійсненність. У цьому проявляється абсолютність ідеалу, його безкінечність, принципова недосяжність. Саме завдяки безкінечності ідеалу можлива ціннісна ієрархія, певна градація, що визначається відповідністю, ідеалу; ідеал же не має ступенів. Ідеал є гранично вираженою цінністю, організуючим, цільовим началом людської життєдіяльності. В ідеалі риси цінності більш загострені, чіткіше виявлений момент доцільності, імперативності, спонукальності. Найяскравіше в ідеалі виражена його закличність, імперативність; він виступає цементуючим началом життя, його організуючою силою, що перетворює буття людей у структурно упорядковане ціле, цілеспрямований процес.

Ціннісні орієнтації утворюються на основі системи цінностей. В них відображається вибіркоче, суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов її життя. Найважливішою функцією цих орієнтацій є функція регулятора зовнішньої поведінки індивіда. В історії культури було багато систем ціннісних орієнтацій, які на основі домінуючих цінностей об'єднувались у типи ціннісних орієнтацій. Дослідники виділяють різні типи таких орієнтацій. Загальноновизнаними є такі: етико-релігійна (етизм), образно-естетична (естетизм), утилітарна ціннісна, науково-теоретична, політична (етатизм) орієнтації. Домінування в кожному з типів певного виду цінностей модифікує сукупний зміст таких систем і робить їх системами, на які орієнтовані певні соціально-культурні групи, з визначеними установками та способом життя.

Етизм – це система, що найбільшою мірою виражає загальнолюдський зміст. Цей тип орієнтації будується на ідеалах добра, гуманності, справедливості, для нього характерний високий рівень суспільної активності, відповідальності за долю інших людей. Для естетизму найбільш властива орієнтація на естетичні цінності в житті людини. Це однобічна життєва орієнтація, привабливість якої – у здатності відірватись від світу турбот і відповідальності. Естетизм може бути аморальним, спрямованим проти етичних основ життя суспільства. Ціннісній орієнтації утилітаризму характерне домінування господарського, прагматичного підходу до всіх цінностей. Ця орієнтація вимірює всі цінності користю, тобто знецінює їх, зводячи навіть

людину до її вартості. Науково-теоретична орієнтація спрямована на пошук абстрактних сутностей в поясненні життя. В поясненні світу вона апелює до теоретичних доказів і претендує на універсальність свого світобачення. Політична орієнтація пов'язана з прагненням до влади, до кар'єри. Вона притаманна честолюбним людям, що задля досягнення своїх цілей уміють об'єднувати інших. Ціннісні орієнтації можуть формуватись у будь-якій сфері життєдіяльності. Філософія розглядає лише ті орієнтації, що виражають сутність людини універсальним чином. Ці універсальні цінності є загальнолюдськими властивостями людини у її відношенні до світу. Антропологи вважають, що найглибшою основою загальнолюдських цінностей є такі спільні для всього людського роду біологічні фактори, як наявність двох статей, потреба в їжі, теплі, сексі, вікові відмінності, потреба в тривалій соціалізації дітей. Культурні універсалії зумовлені родовими ознаками людського побуту, є спільними для всіх людей і всіх етносів. Співвідношення елементів загальнолюдського і національного в кожному етносі неповторне, що і зумовлює унікальність кожного суспільного утворення людей. До таких базових, загальнолюдських цінностей належать цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри. Підсумковою цінністю є благо як єдність істини, добра і міри. Благо виступало вищим життєвим орієнтиром людини, узагальнювало в собі і вищу мету її існування, і спосіб життя. Усвідомлення себе частиною універсуму, свого неповторного буття в ньому виражалось у цінностях сенсу і свободи. Пафос перетворення світу орієнтував людину на користь, а подолання перешкод – на цінність добра. Пізнання об'єктивного світу і суб'єктивного світу інших людей формували цінності істини й правди. Пізнання і перетворення світу обумовлювали ставлення до світу на основі творчості. Цілісний погляд на світ обумовлював, підносив людський дух до мудрості, а зв'язок з універсумом формував цінності краси і віри. Вищі цінності відображають фундаментальні відношення та потреби людей складають фундамент індивідуального світогляду. Які цінності можуть стати вищими для людини, залежить від багатьох обставин. Що для людини найважливіше, вона з'ясовує на рівні фундаментального вибору, коли визначає свою особистість. Вищими цінностями можуть бути: здоров'я, сім'я, кохання, свобода, мир, війна, держава, праця, істина, честь,

споглядання, творчість тощо. Отже, визначення цінностей як вищих здійснюється на рівні індивідуального вибору. Порівняно із звичайними цінностями вищі цінності мають скоріше орієнтаційний, ніж регулятивний характер, в них більше споглядальності. Вищі цінності – це місткі, емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини. До них відносяться цінності суспільного устрою, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності.

У житті індивіда вищі цінності визначають сенс його існування, з якого випливає вся мотивація даного суб'єкта. Завдяки цим цінностям людина долучається до вищої інстанції, що наповнює сенс її існування, надає йому конкретики. Потреба в сенсі – це потреба в інтегральному розумінні світу, універсальному пояснювальному принципі. Без такого внутрішнього ідейного смислу людина не відчуває своєї цілісності, не може керувати творенням самої себе. Людина без сенсу, без вищої цілі є засобом для цілей інших людей. Розуміння вищих цілей і цінностей власного життя становить сенс індивідуального існування. Потреба в сенсі фіксує потребу людини з'ясувати свою значущість у міжособових стосунках, зрозуміти своє місце в універсумі. Причетність до вищих цінностей, служіння їм дає змогу людині відчути цінність свого індивідуального буття. Від свого початку філософія формувалась як наука про світ і про людину. Ці дві теми філософських роздумів ішли паралельно, взаємодоповнюючи і взаємозбагачуючи одна одну. Але в критичні моменти розвитку людства чільне місце в цих роздумах займала проблема цінності людського життя.

Тема 3. Європейська цивілізація і загальнолюдські цінності

Методичні рекомендації:

Проблема цивілізації особливо актуальне значення набула в ХХ ст. в зв'язку зі стрімким соціально-економічним, політичним і культурним розвитком людства в сучасну епоху. Аж до ХХ ст. в європейській суспільній думці саме поняття «цивілізація», як правило, вживалося в однині, позначаючи високий рівень соціального розвитку, і звичайно протиставлялося більш низькому рівневі розвитку якщо не усіх, то більшості країн і народів за межами нашого континенту, яким багато європейців відмовляли в «цивілізованості». Тим самим підкреслення унікальності європейської цивілізації супроводжувалося ідеєю особливої цивілізаторської місії Західної Європи у відношенні іншого людства. У своїх різних геополітичних варіантах подібна ідеологія довгий час служила моральним виправданням політичного панування європейських держав на нашій планеті, їхньої економічної експансії і різних форм колоніалізму. У ХХ ст. в результаті двох світових воєн економічну і політичну перевагу Західної Європи в міжнародних відносинах було підірвано. Розпад колоніальних імперій в Африці, Азії і Латинській Америці, здобуття їхніми народами політичної незалежності і їхнє прагнення відродити свою культурну спадщину – усе це спонукало таких видних філософів історії, як О. Шпенглер і А. Тойнбі а також багатьох їхніх послідовників переосмислити саме поняття «цивілізації» і міркувати про долі «цивілізації» тепер уже в множині. У їхніх концепціях всесвітньої історії, що одержали широке поширення у другій половині ХХ ст. як у Європі, так і за її межами, європейська (західна, християнська) цивілізація предстала як одна з цілого ряду локальних цивілізацій, що існували протягом історії людства, перемінювали одна одну в окремих регіонах планети й одночасно співіснують у даний час. При цьому корінне розходження, що приписувалося цим цивілізаціям, вбачалося в тому, що вони ґрунтувалися на неспівпадаючих, а часто і на несумісних одна з одною системах соціальних цінностей. Спрямовані проти європоцентризму в інтерпретації всесвітньої історії, ці концепції прагнули обґрунтувати соціальний і культурний плюралізм у розвитку людства, дати філософське обґрунтування занепаду Європи в системі міжнародних відносин. Однак зараз, на початку ХХІ ст., стає усе

більш очевидною історична обмеженість концепцій локальних цивілізацій, що розчленовують всесвітню історію в часі і просторі на ізольовані і протиставлені один одному людські культурні спільності. Крізь призму нового мислення, що втілює в собі прагнення людства до загальнопланетарної взаємодії, до взаємозалежності і культурної єдності, сама проблема цивілізацій настійно вимагає свого філософського переосмислення. При всьому розходженні між локальними цивілізаціями, ми вправі говорити про втілення в кожній з них загальнолюдських соціальних і моральних цінностей. Крізь призму загальнолюдських цінностей сама європейська цивілізація з'являється вже в іншому світлі: не як унікальна у своїй винятковості і не як одна з багатьох у своїй відносності, але як своєрідне і понині найбільш яскраве втілення загальнолюдських цінностей. Загальнолюдські цінності – система аксиологічних максимумів, зміст яких не пов'язаний безпосередньо з конкретним історичним періодом розвитку суспільства або конкретною етнічною традицією, але, наповняючи в кожному соціокультурному традицію власним конкретним змістом, відтворюються, проте, у будь-якому типі культури як цінність. Серед такого роду цінностей центральне і найважливіше – життя індивіда, що виступає в якості онтологічної основи всіх інших цінностей. Іншою, безпосередньо пов'язаною з життям цінністю є здоров'я. Але щоб бути живим і здоровим, потрібно мати сприятливі умови для життя і здоров'я, а виходить, благополуччя, благоденство, добробут. Тому матеріальне благо – це вища утилітарна цінність для людини як істоти тілесної. Творчість – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей, а саме, діяльнісна цінність. Далекоглядні правителі піклувалися і піклуються про розвиток науки й освіти. Виходить, істина – вища інтелектуальна цінність людини, у той час як прекрасне (краса) – вища естетична цінність. У щасті гармонія істини, справедливості і краси створює особливий життєвий стан повної задоволеності. Цінності, що називають державними (іноді – соціальними, політичними і т.п.), насправді є загальнолюдськими, тому що нині людство розділено на суспільства країн, що керуються своїми державами, а кожна держава повинна виражати і реалізувати головні життєві потреби та інтереси суспільства і його громадян. Цінністю кожного суспільства, у тому числі Європейського Союзу (ЄС) є безпека країни, що, по суті, безпосередньо

пов'язана з можливістю життя даного суспільства. Іншою такою життєво важливою цінністю є економіка, що забезпечує насамперед задоволення матеріальних потреб людей у виді товарів і послуг. Важливою цінністю держави як країни є культура, медицина, охорона здоров'я і побут, тобто ті форми безпосереднього буття, у яких протікає повсякденне життя індивіда і родини. Наука є однією з найважливіших цінностей будь-якої держави. З наукою тісно пов'язані освіта і навчання. Це значить, що вони повинні постійно бути в центрі уваги всякої держави. Громадянський мир – важлива цінність суспільства і задача держави. Адже існування й успішне функціонування країни прямо залежить від збереження і підтримки в ній згоди і порядку. Порядок усередині суспільства означає його згуртованість, інтегрованість у протиположності і деградації. В ім'я миру і згоди держава на основі закону покликана захищати права і свободи громадян, регулювати відносини між соціальними шарами, партіями, рухами, запобігати, усувати суспільно небезпечні конфлікти, протидіяти спробам насильницького і незаконного захоплення державної влади і т.д. Кожна історична епоха і етнос виражають себе в ієрархії цінностей, що визначають соціально припустиме. Ціннісні системи перебувають у становленні і їхні тимчасові масштаби не збігаються із соціокультурною реальністю. У сучасному світі значимі моральні і естетичні цінності античності, гуманістичні ідеали християнства, раціоналізм Нового часу, парадигма ненасильства ХХ ст. і т. ін.

Загальнолюдські цінності утворюють ціннісні орієнтації як пріоритети соціокультурного розвитку етносів або особистості, закріплені соціальною практикою або життєвим досвідом людини. У сучасну епоху глобальних змін особливого значення набувають абсолютні цінності добра, краси, істини і віри як фундаментальні підстави відповідних форм духовної культури, що припускають гармонію, міру, рівновагу цілісного світу людини і його конструктивного життєствердження в культурі. Що ж це за соціальні і моральні цінності, що лежать в основі європейської цивілізації і разом з тим є загальнолюдськими, а стало бути, і не байдужими іншим народам? Насамперед, це положення особистості в суспільстві. Європейська цивілізація ще з часів античності базується на певному соціальному контракті між керуючими і керованими. Цей соціальний контракт ми знаходимо вже в реформах Солона і законах

Лікурга, у законах XII таблиц у Древньому Римі, у принципі поділу влади й в античній демократії, і в Новий час як в теорії суспільного договору, так і в політичній практиці західної демократії. Звичайно, елементи подібного соціального контракту ми можемо знайти й в інших цивілізаціях, але тільки в європейській вони набули стійку і неминущу значимість, тоді як в інших носили епізодичний характер. Далі – раціональність і справедливість. У всі часи місця у Верховному суді могли бути відведені для розуму і тільки для розуму – але кожен, хто в той або інший час говорив від його імені, завжди піддавався ретельній критичній оцінці. Критичність і невдоволення (а не самовпевненість і свобода від сумнівів) виявилися найбільш постійною складовою раціональності як європейської цінності. Бути раціональним – значить завжди сумніватися, чи правильно зрозумілі розпорядження розуму, чи правильно вони застосовані і що слід виправити, причому в терміновому порядку. Так само, як раціональність виявляється в повну силу, коли бере під сумнів беззмінний порядок речей, справедливість у повний голос дає про себе знати, коли суспільству пред'являються обвинувачення в нечесності, нерівноправності, фаворитизмі, корупції або упередженості. Саме ця цінність лежить в основі будь-якої солідарності і тим самим робить суспільство можливим. Справедливість підштовхує людство до єднання у мирі і дружбі. Наступною в списку найважливіших і дійсно визначальних європейських цінностей стоїть демократія. Як цінність, демократія може породжувати багато способів управління й організації спільних справ, що іноді радикально відрізняються друг від друга. Демократія означає, що перед громадянами завжди стоїть задача. Демократія існує завдяки завзятій і наполегливій участі громадян. Як тільки ця участь завмирає, демократія зникає. Таким чином, не існує і не може існувати демократії, автономного суспільства без автономних громадян – громадян, наділених особистою волею й індивідуальною відповідальністю за те, що вони роблять. Ця свобода являє собою ще одну цінність. Демократія базується на свободі громадян, а громадяни формують свою впевненість у тому, що вони свободні на демократії свого поліса. Ці два елементи формують один одного і самі формуються в цьому процесі. У сукупності ці цінності є «сумішню», що постійно готова взаємодіяти з іншими субстанціями, абсорбувати або асимілювати їх.

Пройшовши важкий шлях і заплативши величезну ціну у вигляді людських страждань, Європа навчилася звільнятися від історичних антагонізмів і мирно розв'язувати конфлікти, жити в умовах величезної культурної розмаїтості. Багатоваріантність європейського розвитку і множинність систем цінностей є перевагами, оскільки створюють звичку співіснування різних конфесій, народів, традицій. Це саме ті уроки, які потрібні всьому миру. На тлі охопленої конфліктами планети Європа виглядає лабораторією, де продовжують розроблятися інструменти для побудови кантівської «загальної єдності людства». Говорячи про розподіл влади, було б неправомірно обмежувати його лише загальноприйнятим зараз поділом політичної влади на законодавчу, виконавчу і судову, тобто традицією, висхідної до Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсона й інших мислителів XVII–XIX ст. Проблема розподілу влади, що спирається на соціальний контракт між керуючими і керованими, безсумнівно, має більш глибокий соціально-філософський зміст і практичне значення в діяльності суспільства. Варто підкреслити, що влада в суспільстві не вичерпується політичною владою в особі держави. Поряд з політичною владою в будь-якому суспільстві існує також економічна влада і духовна, моральна влада, а також і інші форми влади. Саме наявність широкого спектра влади в її різних формах дозволяє проводити розходження між державою і цивільним суспільством. Чим більш поліцентричним є розподіл влади в суспільстві, тим більше воно демократичне, тим більшою є незалежність громадян від держави. І в цьому відношенні європейська цивілізація знов-таки вже з часів античності (особливо в Середньовіччя, а тим більше в Новий час) втілювала в собі подібний поліцентризм, розосередження влади в суспільстві, включаючи як відносну самостійність різних форм влади, так і її обмеження на різних рівнях з урахуванням певної автономії місцевої влади. У цьому зв'язку заслуговує на особливу увагу те, що у Західній Європі протягом її історії був розподіл влади на політичну і духовну, моральну, носіями якої були, з одного боку, держава, а з іншого боку – церква. Боротьба між політичною і духовною владою і почалася, і завершилася тим, що поряд з «царством цезарів» у житті суспільства відстояло себе «царство боже», царство духу. Інакше кажучи, духовна влада, сфера людської моральності, зуміла відстояти себе від зазіхань політичної

влади. Завдяки цьому європейській цивілізації, незважаючи на тимчасові поразки, удалося уникнути загрози як тоталітаризму, так і теократії. Нарешті, свобода особи як загальнолюдська цінність, а також інші права людини багато в чому мають своїм джерелом цей поділ політичної і духовної влади в суспільстві, завдяки чому особистість не тільки знайшла моральний ідеал, що сприяє її незалежності і прагненню на щастя, але і стала в багатьох відносинах незалежною, суверенною в питаннях вибору між добром і злом. На моральний ідеал, на визнання суверенності особистості, у свою чергу, спирається як світський, так і релігійний гуманізм, історія якого сягає не тільки до Відродження, але і до первісного християнства, а також стоїцизму. Духовна свобода особи в суспільстві має широкий діапазон своїх проявів, тому що містить у собі також інтелектуальну свободу особи в пошуках не тільки добра, але й істини і краси. Саме на цій інтелектуальній свободі базується сучасна наука як пошук об'єктивного знання про природу, суспільство і людину, а також досягнення в сфері літератури і мистецтва. Винятково важливе значення в суспільстві має поділ політичної й економічної влади і в Середньовіччя, і навіть в античності, а особливо характерне для європейської цивілізації в Новий час. Саме надання економічної влади громадянському суспільству і визнання за особистістю права економічної свободи з її ініціативою, запозятливістю і винахідливістю стало за останні два-три сторіччя могутнім стимулом економічного розвитку і процвітання в Західній Європі, Північній Америці, а тепер і в інших регіонах. Свобода підприємництва у світлі нового мислення являє собою аж ніяк не «капіталістичну цінність», як донедавна її сприймали на Заході і на Сході, а загальнолюдську цінність, яка при розумному її регулюванні здатна принести людству матеріальне забезпечення і процвітання. Звичайно, ця проблема заслуговує більш глибокого дослідження й обговорення, тому що свобода підприємництва повинна вписуватися в сучасну екологічну ситуацію і не зневажати соціальну справедливість як самостійну загальнолюдську цінність. Вище ми привели лише обмежений перелік загальнолюдських цінностей. Поряд з ними можна назвати і такі, як політичний суверенітет, що належить кожному народові, право націй на самовизначення і свободу соціального вибору і цілий ряд інших, що одержали більш повне втілення в європейській цивілізації.

Тема 4. Зародження й етапи розвитку Європейського Союзу (ЄС)

Методичні рекомендації:

З уроків Другої світової війни люди і політики багатьох країн зробили висновок, що варто створити європейський інститут, який займався б питаннями миру і співробітництва держав. Ще до створення першого Європейського Співтовариства (вугілля і сталі), що згодом стало прообразом Європейського Союзу, у 1949 р. була заснована Рада Європи (РЄ), задачею якої стало забезпечення в Європі миру, співробітництва і добробуту. Спочатку вона складалась з 10-ти країн, сьогодні ж у ній об'єдналися 47 держав. З 1995 р. до них відноситься й Україна. РЄ була заснована з метою запобігання війні шляхом співробітництва і створення загального добробуту, а також об'єднання Європи після Другої світової війни. РЄ є самостійною організацією. Задачею РЄ є досягнення більшої єдності між її членами для збереження і перетворення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім загальним надбанням, і сприяння їх економічному і соціальному прогресові. Це означає, що вона повинна зміцнювати демократію, принципи правової держави і права людини у своїх державах-членах і служити економічному і соціальному прогресові. Крім того, вона повинна сприяти розвитку й усвідомленню культурної ідентичності і розмаїтості Європи і допомагати знаходити спільні рішення на виклики європейського суспільства. Військово-політичні питання не належать до компетенції Ради Європи. Однією з головних задач РЄ є захист прав людини, сформульованих у європейській конвенції про захист прав людини.

Наступною найважливішою віхою в процесі будівництва єдиної Європи став виступ французького міністра закордонних справ Р. Шумана. 8 травня 1950 р. він запропонував об'єднати дві базові тоді економічні і воєнно-стратегічні галузі (виробництво і збут вугілля і сталі) Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Голландії і Люксембургу для того, щоб зробити надалі «матеріально неможливими» франко-германські війни. Рік по тому на основі плану Шумана було створено Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), верховний орган якого очолив відомий французький промисловець і політик Ж. Моне. 25 березня в Римі шість країн-учасниць ЄОВС підписали договір про

створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства по атомній енергії (Євратом). Таким чином було розпочато економічну, а потім політичну інтеграцію, що стала основним змістом суспільного, а почасти і культурного життя країн Західної і Центральної Європи. Найважливіший плід цієї інтеграції – Європейський Союз, число членів якого збільшилося за піввіку з 6 до 27, перетворився на один з основних полюсів сили світу в умовах глобалізації.

Спочатку, у 1952 р., Європейський Союз виник як Європейське співтовариство вугілля і сталі. Він складався з 6 країн-фундаторок: Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. Ці ж країни утворили в 1958 р. Європейське Економічне Співтовариство і Європейське співтовариство по атомній енергії. Але Європейське Співтовариство завжди було розраховане для всієї Європи. Як записано в Римських договорах, які набули чинності у 1958 р., держави-засновниці були «сповнені рішучості об'єднати свої економічні сили, служити збереженню і зміцненню миру і свободи» і закликали «інші народи Європи, що визнають ці високі цілі, приєднатися до цих прагнень». І дійсно, протягом наступних років до них приєдналися інші держави. У розширенні ЄС виділяються 4 етапи: розширення на захід у 1973 р. за рахунок приєднання Великобританії, Ірландії і Данії; розширення на південь у 1981 р. і 1986 р. за рахунок приєднання Греції, Іспанії і Португалії; розширення на північ у 1995 р. за рахунок приєднання Швеції, Фінляндії й Австрії; розширення на схід у 2004–2007 рр. за рахунок приєднання Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Словенії, Мальти, Кіпру, а також Болгарії і Румунії.

У 1993 р. офіційно був утворений «Європейський Союз», що з тих пір займається також зовнішньою політикою і політикою безпеки. З'явився внутрішній ринок, валютний союз, членами якого є 16 держав ЄС, загальна правова і внутрішня політика, а також Європейська зовнішня політика і політика безпеки. Успіхи євробудівництва були багато в чому обумовлені зовнішніми факторами. Створення ЄОВС, потім ЄС відбулося в роки, коли політичне мислення західноєвропейських еліт визначав, насамперед, страх перед міццю СРСР і контрольованим ним комуністичним рухом. Саме цей страх штовхав їх на пошуки економічної допомоги і військових гарантій безпеки за океаном.

Зі свого боку США були зацікавлені в створенні в Західній Європі єдиного економічного простору – значного ринку збуту, сфери вкладення капіталів і військово-політичної опори перед обличчям СРСР. Хоча спочатку загальноєвропейські інститути виглядали усього лише як економічне продовження Північно-атлантичного союзу, зміст інтеграції, що відбувалася, не вичерпувався імперативами холодної війни. Вона із самого початку відбивала інтереси західноєвропейських країн – як переможених у Другій світовій війні, насамперед Німеччини, яка прагнула до рівноправності, так і переможців, що шукали рамки для контролю над відродженням могутнього економічного і військового потенціалу вчорашнього супротивника. Головним же було те, що інтеграція відповідала об'єктивній необхідності, обумовленій виходом продуктивних сил Європи за вузькі рамки національних кордонів в умовах, коли на тлі розпаду колоніальних імперій основні інтереси колишніх метрополій виявилися зосередженими в Європі. Саме динаміка інтеграційних процесів забезпечила їхній неухильний розвиток, незважаючи на конфлікти між учасниками, кризи і відкоти. Однак лише економічних і геополітичних факторів було недостатньо для досягнення мети, поставленої ініціаторами євробудівництва – створити міцне співтовариство європейських народів, незважаючи на поділяючі їх етнічні, культурні, мовні і конфесійні розходження. Для цього була необхідна єдина система цінностей. І вона, дійсно, склалася. Це загальний ціннісний вимір, закріплений згодом у т.зв. «копенгагенських критеріях» для кандидатів на вступ у Євросоюз, допоміг йому розширити свої рамки від первісного «твердого ядра» (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург) на Британські острови, Скандинавію, Середземномор'я, Балкани. Саме він дозволив домогтися спочатку ерозії рудиментів фашизму на півдні Європи – авторитарних і тоталітарних режимів в Іспанії, Португалії, Греції, а потім, після падіння берлінської стіни, приєднання колишніх соціалістичних країн Центральної і Східної Європи. Кінець холодної війни і біполярного світу, катастрофа режимів радянського зразка гостро поставили питання про подальші долі європейської цивілізації – її відношення з США, державами пострадянського простору, великими цивілізаціями Азії, Африки, Латинської Америки.

Тема 5. Організаційна структура Європейського Союзу

Методичні рекомендації:

ЄС ґрунтується на 5-ти принципах, що мають фундаментальне значення для співробітництва всіх 27 держав. ЄС приймає рішення на підставі демократичних цінностей і при цьому стежить за тим, щоб належним образом враховувалися інтереси більш малих і слабких держав. Для ЄС основними є 5 різних принципів. Це – загальні цінності, супранаціональність, дигресивна пропорційність, солідарність і субсидіарність. Принцип супранаціональності є фундаментальною складовою частиною ЄС. Це означає, що держави-члени ЄС прийняли закріплене в договорі рішення про те, що у визначених сферах політичної діяльності держави відмовляються від свого суверенітету і передають право ухвалення рішення і законотворчості Європейському Союзові або роблять це разом з ним. Таким суверенітетом користуються всі держави – члени ЄС, а прийняті рішення є обов'язковими для усіх. З одного боку, це приводить до того, що держави-члени передають свій суверенітет ЄС, а з іншого боку – держави одержують у такий спосіб право представляти на європейському рівні інтереси і вимоги власної країни і формулювати європейські рішення і правові акти по власному розсуді. У такий спосіб приймаються рішення щодо політики інших держав. Це означає, що відмовлення від національного суверенітету компенсується одержанням впливу і влади в рамках Європи. Однак подібна система може функціонувати лише тоді, коли всі партнери готові на поступки і жодна країна не збирається завжди захищати тільки власні інтереси. Отже, здатність знаходити компроміси і готовність йти на них є основою передумовою існування ЄС. Тільки в такий спосіб можливе урахування зовсім різних інтересів держав-членів і прийняття рішень, прийнятних для усіх. Іноді нові держави-члени спочатку думають, що на переговорах з ЄС варто виявляти «твердість» і «стукати кулаком по столі». Однак вони швидко розуміють, що в ЄС такий підхід не спрацює. В інтересах як усього ЄС, так і окремих країн краще усе-таки вибирати приглушені тони переговорів, прагнення до розуміння інтересів інших і до пошуку компромісів.

Дигресивна пропорційність. Найменшою державою ЄС є Мальта, що має лише 400 000 жителів. Та й на Кіпру й у

Люксембурзі живе менш ніж по мільйону жителів. З іншого боку, Німеччина – найбільша країна ЄС – має 82 мільйони громадян, а Франція – понад 63 мільйони. При об'єднанні цих держав у союз необхідно забезпечити наявність належної уваги до менших членів. Дигресивна пропорційність застосовується в Європейському Союзі в різних органах при розділі голосів або місць. Завдяки цьому малі держави – члени ЄС мають пропорційно більше місць у європейських органах, чим вони, власне кажучи, повинні були б одержати у відповідності до кількості жителів. Таким чином, малі держави-члени мають більший вплив, чим це було б при чисто арифметичному підході. Іноді висуваються обвинувачення, що ЄС є інструментом домінування великих держав над малими. У дійсності усе виглядає навпаки: ЄС є інститутом, що надає голосу саме меншим державам, підвищуючи їхнє політичне значення в Європі. У Мальті один член Європейського Парламенту приходить на 80.000 жителів, у Німеччині – один на 800.000. Тобто голос мальтійського громадянина на виборах у Європарламент важить у 10 разів більше, ніж німецького. Коли у Раді ЄС приймається рішення більшістю, то Німеччина кидає на чашу ваг 29 голосів, тоді як Мальта – 3. Якщо ж рішення вимагає консенсусу, то голос мальтійського прем'єр-міністра важить стільки ж, скільки і німецького канцлера.

Солідарність. Принцип солідарності є одним з основних принципів ЄС. Хоча кожна держава і відповідає саме за себе, але завдяки здійсненню спільної політики вони піклуються про те, щоб економічно менш розвинуті країни одержували допомогу від партнерів по ЄС. Цей принцип знаходить своє втілення насамперед у структурній політиці, на яку ЄС щорічно витрачає 40 % свого бюджету. Регіони в ЄС, добробут яких складає менш 75 % від середнього по ЄС, одержують фінансову допомогу, що повинна допомогти їм перебороти відставання. У 2008 р. для підвищення конкурентноздатності більш слабких регіонів ЄС було спрямовано 47 млрд. євро. З часу розширення на Схід 2004–2007 рр. вигоду від цього мають, насамперед, нові члени в Центральній і Східній Європі.

Субсидіарність. Громадяни і держави ЄС хочуть спільно будувати своє майбутнє. Але ЄС не повинен стати надпотужною центральною державою, у якій окремі країни і регіони не мають самостійності і впливу на місцях. Власне кажучи, ЄС, по

загальній думці, не є «державою». Якщо ж його взагалі можна порівняти з державним утворенням, то тільки з таким, у якому на більш високий рівень передаються повноваження і суверенні права, що є доречними і корисними для надрегіонального, загального і єдиного керівництва. Тому важливим принципом ЄС є субсидіарність. Це поняття означає, що рішення повинні прийматися на можливо більш низькому рівні. На європейському рівні повинні розглядатися тільки ті проблеми, що можуть бути вирішені краще саме там. Решта залишається для виконання на рівні держав-членів або регіонів. Гарантією проти поступового захоплення влади європейськими інститутами є встановлення компетенцій над компетенціями, тобто розподіл повноважень щодо того, хто за що відповідає. За встановлення компетенцій над компетенціями відповідають держави-члени. ЄС може брати на себе відповідальність за виконання тих задач, що передають йому держави-члени. Він не може сам привласнювати собі компетенції.

Структуру ЄС не можна порівнювати зі структурою національної держави, оскільки він є союзом держав і союзом народів одночасно. Інституціональна побудова ЄС відбиває цю особливість. Ми часто говоримо: «ЄС». Насправді Європейський Союз складається з різних інститутів, що спільно формують політику Європейського Союзу. Аналізуючи структури ЄС варто враховувати його особливість: ЄС є союзом держав і народів. Він не є ні союзом, ні федерацією держав, а виступає проміжною формою цих двох класичних моделей. Таким чином, він має більше компетенцій, чим об'єднання держав, як наприклад СНД, але менше повноважень, чим національна держава. У ЄС взаємодіють інституції, що представляють або одну сторону (союз держав), або іншу (союз народів). Їх підтримує своєю діяльністю Європейська Комісія, задача якої полягає в просуванні європейського процесу й у контролі за дотриманням укладених угод. Тому Європейську Комісію називають «хранителем договорів».

Держави представляє Рада. Тут ми розрізняємо Європейську раду і Раду Європейського Союзу. Різниця – у їхньому складі і політичних функціях. Європейська Рада складається з 27 глав держав і урядів держав-членів і президента Європейської Комісії. Цей орган задає генеральний напрямок розвитку ЄС і приймає основні рішення. Він додає нові імпульси європейській інтеграції і визначає її основні цілі. Європейська рада

збирається як мінімум 4 рази в рік для обговорення подальшого розвитку ЄС. Тут, як правило, не голосують – або досягається консенсус, або ніякий результат не досягається. Рада Європейського Союзу, навпроти, складається з 27 профільних міністрів держав-членів. Він має 9 різних складів. У залежності від предмета обговорення збираються міністри закордонних справ, міністри внутрішніх справ або, наприклад, міністри сільського господарства. Рада – у більшості випадків разом з Європейським парламентом – є європейським законодавчим органом, що може приймати директиви – рамкові закони або ж постанови – європейські закони. Європейський Парламент. Депутати обираються прямим голосуванням у державах-членах терміном на 5 років. Європейський Парламент є разом з Радою ЄС законодавчим органом ЄС. Він також повинен затверджувати бюджет ЄС і склад нової Європейської Комісії. До виборів 2009 р. Європейський Парламент складався з 785 депутатів, після виборів їхня кількість скоротилася до 736. Найбільшу кількість депутатів – 99 – має Німеччина, а найменше – 5 – Мальта. Мальта має «лише» 5 % місць від кількості німецьких депутатів, при цьому її населення складає ледве більш 0,5 %. Франція має 72 місця в парламенті, а Естонія – 6, тобто 8,3 %. Але пропорція населення виглядає по-іншому: у порівнянні з французьким естонське населення складає 2,1 %. Депутати Європейського Парламенту об'єднані в політичні фракції. Так що в парламенті немає німецької або польської фракції, а є консервативна, соціал-демократична, ліберальна і т. д. У цих фракціях представлені різні партії з різних країн ЄС.

Європейська Комісія є виконавчим органом ЄС. Вона складається з 27 членів, тут кожна країна має свого члена. Комісія – це колегіальний орган на чолі з Президентом Комісії, з усіх питань вона приймає колективні рішення. Кожен член має свою визначену сферу повноважень. Хоча пропозиції по комісарах вносяться Президентові Комісії державами, вони не можуть давати їм якісь вказівки. Комісари діють незалежно від своєї держави і повинні бути вірні європейським справам. Європейська Комісія піклується про те, щоб договірні положення дотримувалися всіма державами. Вплив Єврокомісії підсилюється також завдяки тому, що вона є єдиною інституцією, що може вносити пропозиції про нові розпорядження і директиви.

Європейський Суд. У ЄС часто виникають розбіжності щодо того, що відповідає європейському праву, а що є його порушенням. У суперечливих випадках рішення приймає Європейський Суд. У його склад входять 27 суддів, делегованих по одному від кожної держави. Їм допомагають 8 генеральних адвокатів. Їх делегують відповідні уряди терміном на 6 років, і вони можуть перепризначатися. У Європейський Суд може звертатися Єврокомісія, якщо вона вважає, що певна держава-член порушує європейське право. І навпаки, як держави-члени, так і приватні особи і підприємства можуть подавати позов на Єврокомісію, якщо вони вважають, що Комісія перевищує свої повноваження або ж неправильно використовує їх. До того ж у Суд ЄС звертаються національні суди, якщо вони вважають, що національні норми, можливо, порушують діюче європейське право.

Європейський Центральний Банк відповідає за грошову політику країн Єврозони. У рамках держав Єврозони він виконує функції центрального банку і визначає для Єврозони грошову масу і рівень процентних ставок. Надзвичайно важливою є абсолютна незалежність Центрального Банку. Він не виконує вказівки національних урядів і європейських установ. Європейська рахункова палата перевіряє правильність надходжень і витрат ЄС, як роблять це Рахункові палати в національних рамках. Європейська рахункова палата перевіряє зміст і ефективність витрат ЄС. Тим самим вона не тільки робить свій внесок у боротьбу з корупцією, але і контролює, чи по призначенню і наскільки ощадливо й економічно ефективно витрачаються гроші.

Сфери політичної діяльності ЄС. Політика ЄС охоплює численні сфери, що виходять далеко за межі безпосередньо економіки. ЄС має повноваження в галузі зовнішньої політики і політики безпеки, правової і внутрішньої політики. Захист клімату, забезпечення енергопостачання, внутрішній ринок і загальна валютна політика – усе це входить у сферу діяльності ЄС. ЄС – це великий внутрішній ринок, де зосереджено півмільярда споживачів. Усередині економічної зони ЄС діють 4 основні свободи, а саме – свобода торгівлі товарами, свобода послуг, свобода пересування робочої сили і свобода пересування капіталу. Тобто, усередині ЄС кожен може працювати там, де він захоче, робити покупки там, де йому більше подобається, надавати послуги там, де ринок здається йому найбільш безпечним і

вигідним. Внутрішній ринок ЄС існує з 1993 р., і має багато регулюючих норм. Наприклад, яблука 1-го сорту повинні бути однакової якості як у Німеччині, так і в Іспанії. Неприпустимо, щоб у той час, коли фірми однієї з держав-членів дотримувалися досить твердих вимог з чистоти повітря, підприємства інших країн забруднювали навколишнє середовище, заощаджуючи на витратах. Чоловіки і жінки рівні, і це стосується, наприклад, страхування. Жінки не повинні платити більш високі внески з медичної страховки через те, що вони можуть стати матерями й у зв'язку з цим їхнє обслуговування обійдеться дорожче. Максимальна тривалість робочого тижня – 48 годин. З 1999 р. у Євросоюзу існує загальна валюта – євро, що ходить у 16 країнах з 27.

У 2007 р. ЄС прийняв рішення, відомі за назвою «3x20». Відповідно до них до 2020 р. планується знизити споживання енергії на 20 %, зменшити викид парникових газів на 20 % і збільшити на 20 % частку поновлюваних видів енергії. Позитивний ефект буде, якщо й інші країни (такі, як США, Китай, Індія, Росія, Бразилія) приєднаються до співробітництва для їхньої реалізації. ЄС завжди був структурою, розрахованою для всієї Європи. Бажаючи вступити в ЄС повинні виконати «копенгагенські критерії». Мова йде про наявність правової демократичної держави і ринкової економіки, які до того ж змогли б витримати тиск внутрішнього ринку ЄС. Мається на увазі, що їхня економіка повинна бути досить сильною і конкурентоспроможною, щоб впоратися із ситуацією, коли товари з інших країн ЄС можуть без обмежень надходити на вітчизняний ринок. Крім того, кандидати зобов'язуються привести все національне законодавство у відповідність із правовими нормами ЄС. Ці положення були сформульовані в 1993 р. у Копенгагені, тому їх і називають «копенгагенськими критеріями» Але в першу чергу вони містять у собі політичні критерії – повагу до європейських цінностей демократії, прав людини і верховенства права. Тільки у випадку, якщо держава-кандидат на членство може виконати всі ці критерії, вона може бути прийнята до ЄС.

Тема 6. Європейська ідентичність України

Методичні рекомендації:

Євросоюз у 2003 р. розробив Європейську «політику сусідства». Вона призначена для України, Молдови і Білорусі, для Вірменії, Азербайджану і Грузії, а також для держав Південного Середземномор'я. Метою політики сусідства є тісна прив'язка країн-партнерів до ЄС, що не припускає членства в ньому. «Усе, крім участі в інституціях». Питання, чи можна стати членом ЄС у віддаленій перспективі, Європейська політика сусідства залишає відкритим. Не секрет, що з цього приводу в ЄС існують різні погляди. У той час як, наприклад, Польща виступає за те, щоб країнам-партнерам, і насамперед Україні, дати чітку перспективу членства, інші держави, зокрема – Німеччина, у цьому відношенні більш стримані. Україна підписала план дій з ЄС у 2005 р. Спочатку він був розрахований на 3 роки, а по закінченню цього строку був продовжений. План визначає як пріоритети зміцнення демократії і принципів правової держави, також сюди відносяться повна свобода преси і поліпшення інвестиційного клімату. Крім того, мова йде про поступове зняття митних і інших торговельних перешкод.

Україна і ЄС підтримують дуже тісні відносини на політичному й економічному рівнях. Проводяться регулярні зустрічі ведучих політиків обох країн. Динамічно розвивається торгівля. ЄС є найбільшим торговельним партнером України. Обсяг торгівлі України з 27 державами ЄС склав, наприклад, у 2007 р. 34,7 млрд. євро. Україна для деяких країн ЄС важлива як країна-транзитер енергоносіїв. Щорічно проходить саміт ЄС – Україна, у якому беруть участь Президент України, Президент Європейської Комісії, а також президент Ради ЄС. Україна бере участь у ряді економічних і освітніх програм ЄС. Україна задекларувала свій «європейський вибір» тільки наприкінці 1990-х рр., відповідно до якого нашою стратегічною метою є членство в ЄС. Таким чином, Україна приєдналася до числа тих суспільств, які розділяють розуміння фундаментальних понять сучасної цивілізації – перш за все, «прав людини», і сприйняттю принципів, зафіксованих у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, відповідно до духу європейської Конвенції про захист прав і основних свобод. Засобом досягнення такого рівня життя, як у ЄС, є організація суспільства і держави

за європейською моделлю, на основі європейських цінностей і стандартів. Таким чином, у України, якщо виходити з пріоритету інтересів її громадян, немає іншого вибору, крім європейської інтеграції. Переваги членства в Євросоюзу: вільний безмитний доступ на найбільший ринок у світі; шанс одержати роботу в кожній із країн ЄС; можливість навчання, вільний доступ до наукових відкриттів; вільне пересування Європою; одержання дотацій з бюджету ЄС; ріст життєвого рівня й оплати праці. Які ризики несе членство в ЄС?: ріст цін (в т.ч. на продукти харчування); гостра конкуренція з розвиненими економіками країн ЄС; про всі істотні питання розвитку країни необхідно вести переговори з іншими країнами ЄС.

Тема 7. Іслам у Європі: вплив і особливості

Методичні рекомендації:

Європейський континент, що є одним з найбільш динамічно розвинутих регіонів світу, після Другої світової війни став зразком досить успішної інтеграції та мирного співіснування різних народностей і релігій (якщо виключити події на Балканах в 1990-х рр.). Незважаючи на спільність кордонів, відсутність митних бар'єрів, вільне переміщення людей і капіталу, в релігійному відношенні Європа, а точніше, Європейський Союз, залишається різномірним. За останні 50 років емігранти з мусульманських країн істотно змінили конфесійну карту регіону. Сьогодні в Європі живуть представники майже всіх релігійних громад та об'єднань. Однією з найбільших в Старому Світі вважається мусульманська умма (громада), що налічує близько 20 млн. осіб (згідно даних Союзу ісламських організацій Європи). Мусульмани стали впливовим фактором в житті більшості європейських держав.

Хоча масова еміграція мусульман в країни Західної Європи почалася після Другої Світової війни, коли була гостра потреба в дешевій робочій силі, історія ісламу в Європі обчислюється задовго до цього часу. Арабське панування проіснувало на території Іспанії і Португалії близько 700 років, а в середні вже ХХ століття в Європі сформувалися такі мусульманські народності, як боснійці та албанці. Мусульманський світ

познайомив Західну Європу з багатьма сільськогосподарськими продуктами. У VIII ст. мусульмани вирощували в Іспанії рис, гранатове дерево, фінікову пальму, ввели шовківництво, почали виробництво бавовни. Поливне землеробство знайшло застосування в Європі завдяки арабам, які навчили європейців техніці підйому води, зрошення і осушення ґрунту. Араби також розповсюдили в Європі систему зрошувальних каналів із громадським контролем над розподілом води. Вже в VIII в. в Самарканді і Бухарі працювали паперові майстерні. В Європі лише чотири століття по тому, завдяки принесеного арабами в Іспанію паперу, виникли паперові млини. Майстерні міст мусульманської Іспанії не знали собі рівних у виготовленні шовкових, парчевих, вовняних тканин, дорогих сортів шкіри з тисненням і позолотою, скляного і бронзового посуду з малюнками й емаллю, прекрасної кераміки, виробів зі слонової шкіри і зброї – зброї і шабель з найтоншою різьбленою обробкою ефеса і піхов. Завдяки мусульманам Андалусії, в Європі з'явилися перші гончарні виробництва та виготовлення фаянсу. Мусульмани внесли також значний вклад у різні галузі науки. Багато термінів, таких, як «хімія» і «алгебра», походять від арабських «аль-хімія» і «аль-джабр» відповідно. Винаходи та новаторства, зроблені мусульманами в різних областях науки, до сьогодні є предметом гордості. Імена багатьох мусульманських вчених увійшли в історію світової науки: Ібн Сіна прославився в галузі медицини (нам він відомий як «Авіценна»), Ібн аль-Хайтам в сфері оптики, аль-Захраві в хірургії, Ібн Руша у філософії і теології, аль-Біруні в астрономії, аль-Джазарі в області інженерної науки, Аббас ібн Фірнас в сфері авіації, а арабського вченого Джабіра ібн Хайян Британська енциклопедія вважає основоположником хімії.

Сьогодні багато мусульман, що проживають в Європі, є успішними бізнесменами, що активно беруть участь у суспільному житті європейських країн. Чимало вихідців з мусульманських країн займаються активною політикою, наприклад, співголова партії «Зелених» Німеччини, турок за національністю Джем Оздемір, перший мер-мусульманка в комуні Тіммендорфер-Штранд (земля Шлезвіг-Гольштейн, Німеччина) Хадіджа Кара, міністр міжнародного розвитку Великобританії Шахід Малік та ін. Серед європейців велику популярність придбали спортсмени-мусульмани Зенадін Зідан, Месут

Озіл, Франк Рібєрі, виконавці популярних пісень ліванці Раеф і Махзер Зайн. Не менш популярний британський співак азербайджанського походження Самі Юсуф був визнаний журналом Time найвідомішим ісламським рок-музикантом.

На Олімпійських іграх в Лондоні, мусульмани Мо Фарах, Мо Сбіхі, і Даррен Чессман представляли Великобританію.

Незважаючи на зростання числа мусульман Західної Європи, говорити про повне поглинання корінних європейців мусульманами, як лякають ісламофоби, не доводиться. Якщо поглянути на статистику, то мусульманське населення в країнах Західної Європи в середньому не перевищує 3–4 % від загального числа населення тієї чи іншої країни.

У Західній Європі число мусульман прямо пропорційне кількості емігрантів зі східних країн. Лідером тут є Франція, де частка мусульман становить 4–5 млн осіб (7,1 % – 8,9 % населення), потім йде Німеччина (понад 3 млн; 3,7 %) і Великобританія (1,4 млн; 2,6 %). Мусульмани в цих державах, як і в більшості західноєвропейських країн, представлені емігрантами з арабських країн, Туреччини, Пакистану і Бангладеш.

Окремо варто розглядати мусульман, що проживають на Балканському півострові. На відміну від Західної Європи, мусульмани тут є корінними жителями. Велика частина тутешніх мусульман прийняла Іслам від турків-османів ще в середні століття, в результаті чого сьогодні вони становлять чималу частку населення країн. Так, наприклад, у Македонії чисельність мусульман перевищує 30 % (600 тис. осіб), в Чорногорії близько 16 % (104 тис.), в Болгарії мільйонна громада мусульман становить більше 12% населення країни. Більшість мусульман в цих традиційно християнських країнах є турками, албанцями, ісламізованими слов'янами.

В останні роки чимало й самих європейців переходить в іслам. Хтось знаходить цю релігію, розчарувавшись в сучасному суспільстві, хтось – внаслідок пошуку сенсу життя, і кожен знаходить в ісламі щось своє і близьке. Чисельність новонавернених в іслам складає десятки тисяч. Відповідно до британського інституту Stonegate, число британців, що прийняли іслам, майже досягає позначки в 100 тис. осіб. Одна з найбільш відомих англійок, які прийняли іслам, – Лорен Бут, родичка (сестра дружини) колишнього британського прем'єр-міністра Тоні Блера. Як повідомляє французький телеканал «Франс-3»,

за останні роки в цю релігію повернулися як мінімум 70 тис. етнічних французів. Реакція на збільшення числа мусульман в Європі неоднозначна. Багато європейців побоюються, що з часом роль мусульман у їхніх країнах стане ще більш значною. Вони стверджують, що іслам не характерний і чужий їх культурі. Поведінка і зовнішній вигляд мусульман не завжди знаходить у них розуміння. Багато хто з них засуджують жінок, що покривають себе з ніг до голови в мусульманське покривало – хіджаб. На їхню думку, хіджаб обмежує свободу жінки. Неприязнь іноді викликають п'ятничні молитви, коли мусульмани, що не вміщаються в мечеті, та моляться прямо на вулицях міст. Нерідко європейці засуджують не характерні європейській архітектурі побудовані мечеті, скаржаться на азан (заклик на молитву), що звучить з мінаретів і т.п.

Уряди низки європейських країн не залишилися байдужими до цих нарікань, і ввели обмеження безпосередньо пов'язані з ісламом. Приміром, у Франції та Бельгії жінкам заборонили з'являтися в громадських місцях в хіджабах. Німецьке законодавство також забороняє держслужбовцям приходити на роботу в паранджі. Після тривалих дебатів у Франції, де іслам офіційно визнаний другою релігією після католицизму, мусульманам не дозволяють молитися поза територією храмів. Заборонаю на будівництво мінаретів, відповіли громадяни Швейцарії під час референдуму в 2009 р., а Австрія слідом за Німеччиною і Швейцарією планує вести заборону на процедуру обрізання з релігійних мотивів.

Антиісламські настрої вплинули на популярність правих партій в європейських країнах. Голландський політик Геерт Віддерс, (назвав викладені в Корані ідеї фашистськими), лідер найбільшої праворадикальної партії в Європі – «Національний фронт», французька Марі Ле Пен, члени партії «Свобода» в Австрії, «Йобікі» в Угорщині набирають голоси чимало голосів виборців.

У міру подальшої міграції з мусульманських країн і вступу Туреччини в ЄС число adeptів ісламу в Європі збільшиться. Правильна і далека від екстремізму пропаганда ісламу серед мусульман і європейців може позитивно позначитися на духовному і моральному стані європейського суспільства. Для емігрантів необхідний перехід до політики інтеграції, що припускає відповідність економічного, культурного і політичного

рівнів процесу вбудовування індивіда в середу приймаючої спільноти. У свою чергу мусульмани повинні намагатися зрозуміти менталітет людей, багату культуру, навколишнє середовище європейців. Свідомість європейських цінностей і повага до них – головний крок до толерантності та взаєморозуміння.

Тема 8. Глобалізація і різноманітність культур – перспективи сучасної європейської цивілізації

Методичні рекомендації:

З розвитком глобалізаційних процесів, культури і цивілізації все більш щільно взаємодіють. Глобалізація часто розглядається як торжество християнської європейської.

Дійсно, цивілізаційний прорив, що визначив обличчя сучасного світу, всі його досягнення, перспективи та проблеми стався в християнській Європі. Практично всі основні ідеї та відкриття, необхідні для такого цивілізаційного старту, вже були в культурах Єгипту, Індії, Китаю. Але прорив стався саме в Європі. Факторів, що обумовили це, безліч, але є головний, вирішальний – це «зустріч Афіні і Єрусалима», синтез двох великих ідей: іудео-християнського монотеїзму і грецької логіки.

Так чи інакше, але християнська цивілізація істотно вплинула і на інші культури, пов'язані з іншими релігіями: ісламську, буддистську, конфуціанську, індуїстську, синтоїстську.

Атака Аль-Каїдою Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку; тривале протистояння в Іраку і Афганістані; прихід до влади агресивних режимів в Ірані та Палестині; активність ісламського фундаменталізму в Алжирі та Туреччині, Північному Кавказі, Середній Азії та Індонезії; арабська весна; всесвітня «війна карикатур» – цей ряд подій дуже переконливий для висновків типу «іслам прокинувся», «невидимий халіфат діє» і т.п. Сплеск ісламської експансії виявився несподіваним для більшості політиків і експертів, очевидно, що чекали після краху «імперії зла» торжества демократії, політкоректності, мультикультуралізму та толерантності в рамках єдиних економічних, інформаційних, культурних та політичних «просторів». Ф. Фукуяма, що зробив ім'я на тезі про настання до початку 1990-х рр. «кінця історії», змушений з 2006 р. говорити

про визначальну роль різних політичних культур. А більшість політиків, не кажучи вже про обивателів, відкрито заявляють про прямий виклик, ісламського світу християнському, виявилися не готові до вироблення єдиної позиції перед обличчям цього виклику.

Для з'ясування сенсу протистояння можна скористатися моделлю, запропонованою в 1994 р. Е. Гелнером у зв'язку з виявленням їм джерел і перспектив громадянського суспільства. Для Гелнера головним було відмінність між християнством та ісламом в плані поляризації «ентузіазму» (поривів духовного досвіду до трансцендентного) і «забобонів» (побутової ритуалізації).

З цієї точки зору відмінність полягає в тому, що, якщо в християнстві носієм «ентузіазму» виступала «периферія» (секти, ордени, розкольники), своєрідний культурний «низ», тоді як «верх», «центр» (папство, патріаршество) виступав носієм терпимої ритуальної консолідації, то в ісламі зворотна ситуація. Там завжди носієм «ентузіазму» виступала «умма» освічених книжників, а ритуальна побутова різноманітність накопичувалася і досить мирно існувала на «низовій периферії».

У цій ситуації секуляризація християнської цивілізації породила такі соціальні інститути, як громадянське суспільство, демократія, правова держава, що забезпечують досить мирне співіснування носіїв різних поглядів. Прориви «ентузіазму» зазвичай затухали, досягнувши меж «націоналізму». Ісламська культура просто не потребувала таких інститутів.

Ситуація радикально змінилася в результаті глобалізації, формування в ісламських країнах урбаністичного способу життя, освоєння сучасних інформаційних технологій, формування масового суспільства і масової культури. «Прориви в інше» духовних лідерів, що дають пояснення і розраду знедоленим, злилися в єдиному наддержавному потужному прориві «ентузіазму». Вийшло щось на зразок накачування лазера, за яким послідував імпульс потужного випромінювання, а засобом цього «накачування» стали плоди європейської цивілізації: наука, техніка, ЗМІ і т.д.

Структурні синхронічні відмінності двох монотеїзмів, двох світових релігій, що визначають «осьовий час» світової історії, перейшли до параметрів діахронічних, характеризуючи різні

стадії розвитку. Іудео-християнська цивілізація опинилася в статично-оборонній позиції, тоді як ісламська набула якісно нову енергетику розвитку, перейшовши у фазу «гарячого» суспільства, причому суспільства надетнічного, що претендує на глобалізм.

Як би там не було, але дещо несподівано «плодами цивілізації», результатами реалізації проекту гуманістичного Просвітництва скористалися інші. Європейська цивілізація своїми руками, в результаті власної експансії, яка коштувала їй багато сил і життів, створила собі «наступника».

Справа, однак, не обмежується «ісламським викликом» і загрозою «нового халіфату». Фактично це лише внутрішній конфлікт в рамках монотеїстичної традиції. У сучасному світі існує ще цілий спектр цивілізаційних викликів, пов'язаних, наприклад, з моральними установками по відношенню до проблем генної інженерії та інших біотехнологій. В принципі, можна позначити дві крайні позиції в якості своєрідних «полосів», між якими розміщуються всі інші.

Найбільш жорстку етичну і правову позицію займає Німеччина і більшість інших країн континентальної частини Західної Європи. Західна Європа, Abendlandes є коліскою сучасної цивілізації, що виросла в лоні католицької гілки християнства.

Західна Європа є також батьківщиною найбільш сильних організованих екологічних рухів, а в деяких країнах, особливо в Німеччині («зелені»), вони давно вже входять в політичний істеблшмент. І обережність, навіть ворожість по відношенню до біотехнологій є одним з програмних принципів.

Інший кінець спектру складають численні азійські країни. Ці суспільства, в силу релігійних, культурних, а значить і історичних обставин, куди менш стурбовані етичним боком біотехнологій. Такі великі вчення Азії, як конфуціанство і буддизм не знають ідеї трансцендентного Бога. У конфуціанстві мова йде про шанування культу і заповітів предків, а в буддизмі кожен може стати Буддою, тобто просвітленим. Настільки ж безсуб'єктні даосизм, сінто, які наділяють духовними якостями тварин і предмети. Буддизм об'єднує людей і створення природи в єдиний космос без якісних кордонів.

Всі ці традиції не проводять різких етичних відмінностей між людьми та іншим світом. Настільки ж безсуб'єктний і індуїзм, в якому людське життя може цінуватися менше життя тварини. А

якщо сюди додати ще й монотеїстичний, але також безсуб'єктний іслам, то стають зрозумілими масштаби «морального виклику» європейської цивілізації. Напевно, до цієї ж альтернативи можна віднести і африканський регіон, північ якого складають країни ісламу, а «чорна Африка» є християнською та ісламською досить поверхово і умовно. Язичницькі культури надзвичайно поширені в країнах екваторіальної Африки.

Цим культурам властиве набагато більше співчуття тваринам і рослинам і суттєво менша значимість людського життя. У багатьох регіонах Азії широко поширені аборти і навіть інфантицид, особливо по відношенню до немовлят жіночої статі (Китай). Уряд КНР проводив офіційну політику обмеження народжуваності, а в 1995 р. прийняв евгенічні закони. У тому ж Китаї офіційно дозволено вилучення органів у засуджених до смертної кари і використання їхніх тіл для будь-яких цілей, включаючи «художні».

Проміжну позицію між Європою та Азією займають англomовні країни, Латинська Америка, країни Східної Європи. США і Великобританія, в силу ліберальних традицій, завжди скептично ставилися до державного регулювання, у тому числі – науки. Але й американське суспільство починає розколюватися на прихильників консервативного підходу і обмежень біотехнологій, аж до заборон на аборти. А Сполучене Королівство, яке пережило шок від втрат у зв'язку з «коров'ячим сказом» (бичачої губчастої енцефалопатії), виявилось батьківщиною найпотужнішого протесту проти генетично модифікованих організмів та біотехнологій в сільському господарстві.

Таким чином, світ все більше поляризується. Величезний азіатський регіон, що переживає бурхливе економічне зростання, не відчуває жодних правових і моральних обмежень на певні технології. Деякі з цих країн (Японія, Китай, Південна Корея, Індія, Сінгапур) володіють необхідною науковою і технічною інфраструктурою. Крім того, у них є потужні економічні стимули завоювати свою частку ринку біотехнологій. Жорсткість європейського та американського законодавства щодо обмеження біотехнологій вже активізувала відтік відповідних наукових, технічних і фінансових ресурсів в азіатський регіон. Тому в майбутньому біотехнологія може мати значний вплив на міжнародну політику.

У сучасному світі протистояння панівному світопорядку з боку безсуб'єктних культур виглядає як «геополітичний виклик цивілізації». Хоча наслідки цього процесу важко встановити та оцінити заздалегідь, загальні напрямки глобальних змін можна простежити у загальних рисах виходячи з нормативно-ціннісних установок відповідних культур.

У міру того як чисельність носіїв безсуб'єктних культур, а значить і населення відповідних держав, стрімко зростає, тоді як населення суб'єктно-орієнтованих спільнот скорочується, ця проблема набуває настільки рельєфну форму, що вже проглядає можливе розшарування людства за релігійно-ментальним принципом. Перспектива такого розшарування, схоже, буде визначати політичну ситуацію найближчих десятиліть. Справа не обмежується протистоянням ісламу і християнства. Економічно розвинений іудео-християнський Захід стикається з економічною, технологічною та демографічною експансією безсуб'єктних цивілізацій. Альтернативою такому протистоянню може бути якийсь «синтез», пошук підстав якого стає надзвичайно актуальним завданням.

3.4. Додаткова тематика рефератів з курсу

Теми рефератів

1. Цивілізація, як суспільно-історичне явище.
2. Становлення цивілізаційних теорій.
3. Розвиток ідеї локальних цивілізацій у працях І. Г. Гердера.
4. Концепції прогресу і цивілізації у працях Ф. Гізо.
5. Позитивізм як етап в розвитку теорії цивілізацій: О. Конт, Г. Спенсер.
6. Концепція культурно-історичних типів Н. Я. Данилевського.
7. Цивілізаційна криза початку ХХ ст. в працях О. Шпенглера.
8. Теорія локальних цивілізацій А. Тойнбі.
9. Вплив античності на формування середньовічної культури.
10. Проблема світосприйняття середньовічної людини.
11. Роль християнства в історії європейської цивілізації.
12. Вплив протестантизму на долю європейської цивілізації.
13. Високе Відродження: новий образ людини.
14. Проблема співвідношення понять «культура» і «цивілізація».
15. Поняття цінностей в загальноцивілізаційному вимірі.
16. Європейська цивілізація і загальнолюдські цінності.
17. Основні типи цивілізаційного розвитку.
18. Схід і Захід: порівняльний аналіз релігійно-філософських традицій.
19. Візантійська модель цивілізаційного розвитку.
20. Середньовічна цивілізація Заходу: ціннісний аспект.
21. Середньовічна лицарська культура.
22. Відродження і Реформація, як ціннісні етапи європейського цивілізаційного розвитку.
23. Моральні і духовні цінності доби Просвітництва.
24. Духовна складова життя європейської цивілізації індустріальної епохи.
25. Цивілізаційні кризи ХХ століття та пошук шляхів виходу з них.
26. Світові війни, як прояв кризи європейської цивілізації ХХ ст.

27. Проблема світосприйняття людини постіндустріальної цивілізації.
28. Цінності інформаційного суспільства.
29. Демократичні цінності та політична ідеологія.
30. Свобода, як моральна цінність людського буття.
31. Право як засіб реалізації загальнолюдських цінностей.
32. Політичні цінності в системі політичних відносин.
33. Політична свобода як цінність суспільного розвитку.
34. Релігія в структурі духовних цінностей сучасної європейської цивілізації.
35. Демократичне суспільство як цінність сучасної Європи.
36. Особливості формування єдиного культурного простору об'єднаної Європи.
37. Проблема етичних цінностей Заходу і Сходу: порівняльний аналіз.
38. Процес вестернізації і духовні ресурси Сходу.
39. Сучасні християно-мусульманські відносини в Європі: проблема співіснування.
40. Глобалізація і модернізація як фактори цивілізаційного розвитку.
41. Майбутнє європейської цивілізації в контексті глобальної комунікації.
42. Політичний вимір європейської кризи.
43. Східна Європа в системі світових цивілізацій.
44. Європейські етичні і політичні цінності як орієнтири для трансформаційних процесів в Україні.
45. Взаємозв'язок політичних та соціально-економічних цінностей як фактор консолідації українського суспільства.
46. Українські національні моральні цінності.
47. Свобода слова як основна цінність та принцип діяльності засобів масової інформації.
48. Пошук європейської цивілізацією нових цінностей в умовах глобалізації.
49. Перспективи Європейського Союзу як цивілізації.
50. Проблема становлення глобальної загальнолюдської цивілізації.

3.5. Теми для індивідуальної роботи студентів

1. Легенда про Європу. Давньогрецький період у європейській історії. Аксиологічні особливості міфології, літератури, театру, мистецтва.
2. Римська історія – перша спроба створення об'єднаної Європи. Місце і роль Римської імперії в становленні європейської цивілізації.
3. Епоха Середньовіччя: періодизація, релігійні війни, наука, мистецтво, політичні й економічні реалії часу.
4. Трансформація відношення до жінки, дітей, простору і часу, до смерті у Середньовіччі.
5. Християнство і його роль в становленні та розвитку європейської цивілізації.
6. Епоха Відродження і Реформації в Європі: гуманізм і протестантизм, мистецтво і література, нові ціннісні орієнтири в суспільстві.
7. Епоха Просвітництва і абсолютизму. Великі буржуазні революції в Нідерландах, Англії, Франції. Зміна цінностей.
8. Європа в XIX ст.: етапи становлення, політико-економічна характеристика, основні тенденції розвитку цінностей.
9. Європа на початку XX ст. Перша світова війна: уроки та висновки для європейського співтовариства.
10. Європа перед Другою світовою війною: зародження фашизму в Італії і Німеччині, політика «умиротворення супротивника», Ліга Націй.
11. Уроки Другої світової війни. Конференції керівників антигітлерівської коаліції (СРСР, Англія, США) в Тегерані, Ялті, Потсдамі.
12. Післявоєнний устрій Європи. Промова Черчилля в Фултоні. «Холодна війна» в контексті протистояння двох систем. Біполярний світ.
13. Розпад СРСР: значення цього процесу для долі Європи на рубежі XX–XXI ст. Виникнення СНД, ЄС.
14. Північноатлантичний блок НАТО: історія створення, трансформація в умовах нового клімату безпеки в Європі.
15. Україна і НАТО. Євроатлантизм і неоглобалізм. Сучасні трансформації і виклики часу.

4. КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

4.1. Питання для самоконтролю

1. Формування уявлень про історичний час. Періодизація історії Європи.
2. Формування цивілізаційного підходу до історії Європи.
3. Становлення поняття «Європа».
4. Основні віхи історичного розвитку Європи.
5. Становлення європейського культурно-інформаційного простору.
6. Вплив християнства на розвиток Європи.
7. Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода слова.
8. Громадянське суспільство і соціальна згода.
9. Становлення європейського громадянського суспільства.
10. Розвиток правової держави в Європі.
11. Становлення єдиного економічного простору.
12. Європейська демократія.
13. Становлення європейського парламентаризму.
14. Науково-технічний прогрес і європейське суспільство.
15. Ідея об'єднаної Європи.
16. Європейська інтеграція: від Римського до Лісабонського договорів.
17. Формування поняття «культурної спадщини».
18. Культурна політика Європи.
19. Поняття «нація» та «національна ідентичність».
20. Формування загальноєвропейської ідентичності.

4.2. Тести для поточного контролю

Тест для поточного контролю № 1

1. Сформулюйте поняття «цивілізації».
2. Чому на початку XXI ст. стає усе більш очевидною історична обмеженість концепцій локальних цивілізацій?
3. Які цінності належать до загальнолюдських?
4. Назвіть соціальні і моральні цінності, що лежать в основі європейської цивілізації і разом з тим є загальнолюдськими?
5. Що означає демократія як найважливіша і дійсно визначальна європейська цінність?

Тест для поточного контролю № 2

1. Причини створення Ради Європи, її задачі.
2. Яку роль в процесі будівництва єдиної Європи відіграв «план Шумана»?
3. Чим були обумовлені успіхи євробудівництва?
4. Як ви розумієте вислів: «Європейський Союз є співтовариством цінностей»?
5. Сформулюйте головні демократичні цінності ЄС.

Тест для поточного контролю № 3

1. ЄС ґрунтується на 5-ти принципах, що мають фундаментальне значення для співробітництва всіх 27 держав. Назвіть їх.
2. Як ви розумієте принцип супранаціональності?
3. Що таке дигресивна пропорційність?
4. Як пов'язана субсидіарність з самостійністю окремих країн і регіонів?
5. Чим відрізняється структура ЄС від структури національної держави?

Тест для поточного контролю № 4

1. Яке місце України в сучасному світі? За яких умов її роль у глобальних процесах буде зростати?
2. Які завдання повинні бути вирішені в нашій країні, щоб вона ввійшла до кола процвітаючих країн світу?
3. Що означає поняття «європейська ідентичність»?
4. Які переваги членства в Євросоюзі?
5. Які ризики несе членство в ЄС?

Тест для поточного контролю № 5

1. У чому виражається цивілізаційне різноманіття світу?
2. Охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Європі.
3. Які риси притаманні східному суспільству? Що вплинуло на їхнє формування?
4. Під впливом яких факторів складався менталітет людини західного світу?
5. Як ви розумієте «мультикультурні підстави», на яких повинно ґрунтуватися сучасне європейське суспільство?

Тест для поточного контролю № 6

1. Які основні загальцивілізаційні тенденції, що проявилися наприкінці XX ст.?
2. Чому в XXI ст. індивідуальний розвиток людини є і показником прогресу суспільства, і умовою його подальшого розвитку?
3. Які «плюси» і «мінуси» глобалізації?
4. Яку роль у глобальних процесах відіграє науково-технічна революція другої половини XX ст.?
5. Чим обумовлена єдність сучасного світу? Чому єдність світу не виключає його різноманіття, а різноманіття не виключає єдності?

4.3. Модульна контрольна робота

Модульна контрольна робота

Варіант 1

1. Формування цивілізаційного підходу до історії Європи.
2. Становлення європейського громадянського суспільства.
3. Ідея об'єднаної Європи.

Варіант 2

1. Становлення поняття «Європа».
2. Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода слова.
3. Європейська інтеграція: від Римського до Лісабонського договорів.

4.4. Методичні рекомендації до модульної контрольної роботи

Особливості вищої освіти зумовлюють великий обсяг самостійного опрацювання навчального матеріалу. Цей навчальний матеріал, і якісно, і кількісно, далеко виходить за межі конспектів лекцій, навчальних посібників тощо. Згадані конспекти та посібники, потрібні лише для того щоб ознайомитись з основами дисципліни, її понятійно-категоріальним апаратом, зрештою – для успішного розв'язання тестових контролів.

Виконання контрольної роботи дозволяє, хоч і в межах окремої теми, але глибше ознайомитись з певною цариною знань, сучасним станом досліджень в цій галузі, історіографією та перспективними напрямками наукових пошуків тощо. Така форма початкової роботи дає необхідний досвід пошуку, обробки та використання інформації для виконання практичного завдання – висвітлення сучасного стану наукових досліджень, накопичених знань щодо конкретної проблеми представленої як предмету дослідження – теми вашої контрольної роботи.

Отже, виконання цього завдання потребує роботи не з підручниками і навчальними посібниками, а з науковими джерелами та актуальними публікаціями в ЗМІ. Під науковими джерелами маються на увазі наукові монографії (публікація результатів дослідження певної проблеми дослідником або

групою дослідників), статті в наукових та науково-публіцистичних виданнях тощо. Ознайомлення з цими джерелами та їх уважне опрацювання, дозволяє студенту скласти уявлення про існуючі праці присвячені проблемі, що є предметом і темою контрольної роботи, наявні наукові дискусії, різні точки зору щодо інтерпретації та оцінки тих чи інших фактів, явищ, процесів тощо. Таким чином студент може ознайомитись з методологією і методами досліджень, аргументацією, що її використовують різні дослідники для підтвердження своєї та спростування інших точок зору.

Текст контрольної роботи повинен мати виразну структуру, що відповідає плану. Використаний матеріал повинен розкривати запропоновану тему і відповідати плану. В тексті повинні бути посилання на використаний матеріал. Якщо твердження є наслідком Вашого аналізу, то потрібно послатись на ті матеріали, що дозволили зробити висновок. Обов'язковими посиланнями на джерела супроводжуються в тексті: цитати, маловідомі факти, цифри статистики, оцінки і судження експертів тощо.

Обсяг тексту контрольної роботи:

Розмір – від 10 до 15 стор А4, 12 шрифт, 1 міжрядковий інтервал. Менший або більший обсяг можуть свідчити про недостатнє опрацювання теми і механічне його формування з розлогіх «цитувань» інших досліджень.

Вимоги до оформлення тексту:

Текст формується за допомогою абзаців, вирівнюється за шириною сторінки, абзаци не виокремлюються збільшенням міжрядкового інтервалу.

Відступи: від лівого краю – 2,5-3 см., правого – 1,5 см., зверху і знизу – 2 см.

При використанні прямих цитат матеріалів з мережі Інтернет, потрібно форматувати текст у звичайний формат засобами Ворд. Необхідно уникати розтягування рядків, збільшення міжрядкового інтервалу, інтервалів між абзацами тощо.

Посилання на джерела (зноски):

Обов'язкові посилання на цитати, факти, цифри статистики, новітні дані (крім загальновідомої інформації), оцінки, судження експертів і т. ін.

Джерела:

Потрібно використати не менш ніж 5 джерел (більше – краще). Навчальні посібники джерелом не вважаються. Реферати

розміщенні на загальнодоступних і комерційних сайтах в мережі Інтернет використовувати як джерела для написання контрольної роботи забороняється.

В кінці роботи, під заголовком «Список використаної літератури та джерел», подається список використаної літератури, матеріалів з мережі Інтернет та інших джерел, що вами використовувались. Список формується за алфавітним принципом.

В тексті контрольної роботи, посилання на джерела списку подавати у квадратних дужках, наприклад [1], [1; 7]; при цитуванні, після номера джерела, вказувати конкретні сторінки, на яких знаходиться цитований текст, наприклад: [1, 5]; якщо вводиться в тих самих квадратних дужках ще одно (або декілька джерел), то воно відокремлюється від попереднього джерела крапкою з комою (наприклад, [4, 5; 8, 10–11]).

4.5. Питання для підсумкового контролю (залік)

1. Формування уявлень про історичний час. Періодизація історії Європи.
2. Формування цивілізаційного підходу до історії Європи.
3. Становлення поняття «Європа».
4. Основні віхи історичного розвитку Європи.
5. Становлення європейського культурно-інформаційного простору.
6. Вплив християнства на розвиток Європи.
7. Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода слова.
8. Громадянське суспільство і соціальна згода.
9. Становлення європейського громадянського суспільства.
10. Розвиток правової держави в Європі.
11. Становлення єдиного економічного простору.
12. Європейська демократія.
13. Становлення європейського парламентаризму.
14. Науково-технічний прогрес і європейське суспільство.
15. Ідея об'єднаної Європи.
16. Європейська інтеграція: від Римського до Лісабонського договорів.
17. Формування поняття «культурної спадщини».
18. Культурна політика Європи.
19. Поняття «нація» та «національна ідентичність».
20. Формування загальноєвропейської ідентичності.

4.6. Комплексні контрольні роботи (ККР)

Комплексна контрольна робота

Варіант 1.

1. Формування уявлень про історичний час. Періодизація історії Європи.
2. Основні віхи історичного розвитку Європи.
3. Поняття «нація» та «національна ідентичність».

Комплексна контрольна робота

Варіант 2.

1. Розвиток європейської духовності. Секуляризація. Свобода слова.
2. Розвиток правової держави в Європі.
3. Європейська інтеграція: від Римського до Лісабонського договорів.

Комплексна контрольна робота

Варіант 3.

1. Формування цивілізаційного підходу до історії Європи.
2. Становлення європейського парламентаризму.
3. Формування загальноєвропейської ідентичності.

Комплексна контрольна робота

Варіант 4.

1. Становлення поняття «Європа».
2. Громадянське суспільство і соціальна згода.
3. Науково-технічний прогрес і європейське суспільство.

Комплексна контрольна робота

Варіант 5.

1. Становлення європейського культурно-інформаційного простору.
2. Становлення єдиного економічного простору.
3. Формування поняття «культурної спадщини».

Комплексна контрольна робота

Варіант 6.

1. Вплив християнства на розвиток Європи.
2. Європейська демократія.
3. Ідея об'єднаної Європи.

Комплексна контрольна робота

Варіант 7.

1. Формування уявлень про історичний час. Періодизація історії Європи.
2. Становлення європейського громадянського суспільства.
3. Культурна політика Європи.

4.7. Форми контролю

Контроль знань здійснюється з метою встановлення рівня засвоєння студентами теоретичного матеріалу та практичних навичок, що передбачені навчальною програмою дисципліни і включає такі форми:

- поточний контроль;
- модульний контроль;
- підсумковий контроль;
- ректорський контроль.

Поточний контроль передбачає перевірку знань на семінарах (обговорення, доповнення до відповіді, повідомлення по персоналіям, реферати, тести для поточного контролю тощо).

Модульний контроль передбачає проведення модульних контрольних робіт за наслідками вивченого матеріалу з навчальних тем курсу.

Підсумковий контроль передбачає залік. Для студентів всіх форм навчання передбачається обов'язкове написання модульної контрольної роботи і реферату.

4.8. Система, форми, критерії та шкала оцінювання знань

Оцінювання знань з дисципліни здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань за 100-бальною шкалою. Завдання поточного контролю оцінюється в межах від 0 до 75 балів, а завдання, що виносяться на залік – в 25 балів.

Впродовж вивчення курсу студент має брати активну участь у обговоренні програмних питань на семінарських заняттях, виконанні модульних контрольних робіт, завдань для самостійного вивчення дисципліни.

Рівень знань студентів з усіх тем курсу «Цінності європейської цивілізації» оцінюється методом усного опитування на семінарських заняттях, а також за наслідками виконання поточних тестів, модульних контрольних робіт, рефератів з визначеної проблематики. Основними підсумковими формами оцінювання знань з усієї програми курсу є врахування роботи студентів впродовж семестру (за модульно-рейтинговою системою) та співбесіди з ними при допущенні до заліку і рівень

знань, виявлений під час складання заліку. Оцінюється також наукова робота студентів (участь у конференціях, конкурсах, олімпіадах, написання статей).

На залік виносяться питання, які охоплюють теоретичні основи навчального курсу, особливості історичного процесу в регіоні у контексті світової історії. Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результатами всіх видів робіт впродовж вивчення курсу.

Порядок оцінювання знань та визначення рейтингу студента за кредитно-модульною системою організації навчального процесу

1. Основні терміни і визначення

Поточно-модульний контроль (ПМК) – це один з видів контролю стану засвоєння знань та вмінь студента з модуля навчальної дисципліни. Поточно-модульний контроль включає оцінювання знань студента під час проведення семінарських занять, виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи, тестування, колоквиуму, контрольної роботи і проведення модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль (ПК) – це контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачений екзамен.

Підсумковий контроль може здійснюватися у двох варіантах.

Перший варіант – підсумковий контроль проводиться в усній і (або) письмовій формі за вибором кафедри.

Другий варіант – захист результатів виконання індивідуального навчально-дослідницького завдання з поданням відповідного звіту.

З навчальних дисциплін, для яких навчальним планом передбачений залік, контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому визначається за результатами поточно-модульного контролю.

Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання (ІНДЗ) – специфічний вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, наукового чи навчально-дослідницького характеру, яке використовується в процесі вивчення

програмного матеріалу навчального курсу. Результатами ІНДЗ може бути підготовка наукових звітів, участь (з публікацією тез доповідей) у науково-практичних конференціях, конкурсах і олімпіадах, публікація наукових статей тощо. Зміст, форми, звітність, порядок і критерії оцінювання ІНДЗ встановлюється згідно пропозицій викладачів кафедри.

Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни – це числова величина, яка дорівнює сумі набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни за встановленою для дисципліни шкалою розподілу балів.

Рейтинг студента – це порядкова позиція студента в академічній групі за результатами навчання з навчальної дисципліни. Оцінка, отримана студентом у разі повторного оцінювання результатів навчання, на сукупний рейтинг студента не впливає.

Шкала оцінювання знань студента встановлює взаємозв'язки між рейтинговим показником з дисципліни, національною шкалою оцінювання знань студента і шкалою оцінок ECTS.

Шкала оцінювання знань

Рейтинговий показник	Оцінка у національній шкалі	Оцінка ECTS
90–100	Зараховано	5 (відмінно)
82–89		4 (добре)
75–81		
68–74		3 (задовільно)
60–67		
35–59	Незараховано	2 (незадовільно)
1–34		F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням

Критерії визначення оцінок

5 (відмінно) А – «відмінно» – студент глибоко і досконало знає матеріал усіх тем дисципліни, повністю засвоїв теоретичні основи курсу, уміє визначати причини і наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбулися в історії.

4 (добре) В – «дуже добре» – студент добре засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні,

який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з окремими неточностями (у визначенні характеристики подій і явищ зарубіжної історії тощо).

С – «добре» – студент засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з кількома помилками.

3 (задовільно) D – «задовільно» – студент в цілому засвоїв теоретичний матеріал і набув практичних навичок, що дозволяє йому непогано виконувати завдання, проте кількість суттєвих помилок становить більше трьох.

Е – «задовільно» – студент ознайомлений в загальних рисах з теоретичним матеріалом і має практичні навички, достатні для виконання завдань на рівні мінімальних вимог.

2 (незадовільно) FX – «незадовільно» – студент має уявлення про теоретичний матеріал дисципліни, але при виконанні практичних завдань допускається дуже грубих помилок. Необхідно повторно опрацювати матеріал і повторно скласти іспит.

F – «незадовільно» – студент не засвоїв матеріал навчальної дисципліни не розуміє теоретичного матеріалу та не має практичних навичок для виконання поставлених завдань. Необхідна подальша робота з обов'язковим повторним опрацюванням курсу.

2. Розподіл балів на поточно-модульний і підсумковий контроль знань

Загальна кількість балів, що відводиться на навчальну дисципліну – 100 балів. З дисциплін, для яких навчальним планом передбачено проведення підсумкового контролю (екзамену) на поточно-модульний контроль виділяється 50 балів, на підсумковий контроль – 50 балів. З дисциплін, для яких підсумковий контроль передбачено у формі заліку, на поточно-модульний контроль виділяється 100 балів.

2.1. Поточно-модульний контроль

Розподіл і затвердження за кожним видом роботи балів поточно-модульного контролю здійснюється з урахуванням наступних підходів.

Кількість балів, що припадає на поточно-модульний контроль (100 або 75 балів), розподіляється відповідно по модулях відповідно до їх кількості і змісту згідно з робочою програмою навчальної дисципліни.

У межах кожного модулю кількість балів розподіляється по змістових модулях за різними видами навчальної діяльності студента і на модульну контрольну роботу.

В межах змістового модулю кількість балів розподіляється за такими видами навчальної діяльності студента:

- усна відповідь на семінарських заняттях та колоквіумах;
- поточні контрольні роботи;
- тестування;
- публікації у наукових виданнях;
- участь у наукових гуртках та проблемних групах;
- участь у розробці навчально-методичних матеріалів;
- підготовка рефератів, доповідей;
- розв'язання завдань;
- самостійна та індивідуальна робота із змістового модулю;
- доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня.

Модульна контрольна робота проводиться у письмовій формі після вивчення всіх змістових модулів у формі опитування, тестування, поточних контрольних робіт тощо. Форма і зміст модульної контрольної роботи визначається кафедрою.

Певну кількість балів студент одержує за виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи з окремого модулю і підготовку відповідного звіту про її виконання.

Бали за відвідування занять не нараховуються, водночас зменшується кількість балів за пропуск занять без поважних причин.

3. Організація і порядок проведення поточно-модульного і підсумкового контролю

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для кожної навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру.

3.1. Організація і проведення поточного контролю

Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмій студентів з того чи іншого модулю.

Оцінювання знань з того чи іншого змістового модулю проводиться за результатами проведення семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов'язкового виконання студентом модульної контрольної роботи.

Результати поточно-модульного контролю виставляються в журналах обліку роботи академічних груп.

3.2. Організація і проведення модульної контрольної роботи

До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх передбачених видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю, в тому числі завдання самостійної роботи, реферати, контрольні роботи, тестування тощо.

Модульні контрольні роботи проводяться у письмовій формі.

У разі, коли студент не з'явився на проведення модульної контрольної роботи без поважних причин, він отримує нуль балів.

Перездача модульної контрольної роботи допускається у строки, які встановлюються викладачем.

3.3. Організація і проведення підсумкового контролю

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі модульні контрольні роботи, передбачені для навчальної дисципліни і за рейтинговим показником набрали не менш як 35 балів (з 50 балів).

У разі, коли рейтинговий показник з навчальної дисципліни (за поточно-модульним контролем) не менш ніж 61 бал, студент має право не складати підсумковий контроль з навчальної дисципліни. Рейтинговий показник студента при цьому виставляється відповідно до набраної кількості балів.

За результатами підсумкового контролю рейтинговий показник з навчальної дисципліни не може бути зменшений.

3.4. Визначення рейтингового показника з навчальної дисципліни

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено екзамен встановлюється як сума набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни і підсумкового контролю за встановленою шкалою розподілу балів.

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено залік встановлюється як сума набраних студентом балів за поточно-модульним контролем.

Якщо студент не погоджується з результатами контрольних заходів, він може протягом двох днів після ознайомлення з результатами, звернутися з апеляцією до завідувача кафедри. Завідувач кафедри протягом трьох днів разом з викладачем, розглядає апеляцію і приймає остаточне рішення, про яке повідомляється студент.

За результатами апеляції кількість виставлених балів не зменшується.

Якщо у підсумку студент отримав за рейтинговим показником оцінку «FX», то він допускається до повторного складання підсумкового контролю з дисципліни. Студент, допущений до повторного складання підсумкового контролю зобов'язаний у терміни, визначені деканатом, перездати невиконані (або виконані на низькому рівні) завдання поточно-модульного контролю, виконати модульні контрольні роботи і скласти підсумковий контроль. Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни при цьому визначається за результатами повторного складання підсумкового контролю і не впливає на загальний рейтинг студента.

У разі отримання студентом за рейтинговим показником оцінки «F», то він повинен пройти повторний курс вивчення цієї дисципліни протягом наступного семестру (навчального року) за графіком, встановленим деканатом. Бали, отримані студентом при вивченні дисципліни у попередній період, анулюються.

Розподіл балів при оцінюванні знань студентів

№	Об'єкт контролю	Оціночні нормативи в балах	Примітки
1.	Робота на семінарських заняттях: – виступ – доповнення	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів 1 – 2 бали	
2.	Поточні контрольні роботи: – контрольні роботи – тестування	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
3.	Модульний контроль: Контрольні роботи	«відм.» – 25 балів «добре» – 18 балів «задов.» – 15 балів «незадов.» – 0 балів	
4.	Підготовка та захист рефератів	«відм.» – 8 балів «добре» – 6 бали «задов.» – 4 бали «незадов.» – 0 балів	Враховується використання джерел та наукової літератури. За оригінальність судження можливе заохочення до 5 балів.
5.	Самостійна та індивідуальна робота	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
6.	Доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня	5 – 25 балів	
7.	Публікації в наукових виданнях	25 балів	
8.	Участь в наукових гуртках та проблемних групах	6 – 10 балів	
9.	Участь у розробці навчально-методичних матеріалів	10 балів	

Розподіл балів при рейтинговій системі оцінювання з навчальної дисципліни «Цінності європейської цивілізації» для якої передбачено підсумковий контроль – залік (4 курс, 7 семестр)

		Модуль 1				Загальна сума балів
Кількість балів за модуль	100				25	100
Змістові модулі (ЗМ)	ЗМ 1-1	ЗМ 1-2	ЗМ 1-3	Модульна контрольна робота № 1		
Кількість балів за змістовим модулем	25	25	25			
В тому числі за видами робіт:						
Лекції						
Практичні заняття	15	15	15			
СРС	8	8	8			
Інші види, в тому числі індивідуальне	2	2	2			

5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

5.1. Джерела

1. The future of the European Union – Laeken Declaration [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/int/futurum/documents/offtext/doc151201_en.htm
2. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/JOHtm1.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>
3. Амстердамський договір [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.comparativelaw.kiev.ua/>
4. Договір о Європейском союзі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.comparativelaw.kiev.ua/eu_treaties/rus_maastricht.txt
5. Договір об утворенні Європейського об'єднання вугля і сталі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.comparativelaw.kiev.ua/eu_treaties/treaty_eccs_paris.txt
6. Договір об утворенні Європейського економічного співтовариства з змінами, внесенними наступними договорами, Рим, 25 березня 1957 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.comparativelaw.kiev.ua/eu_treaties/rus_eec_treaty.txt
7. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/>
8. Ніщський договір [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.comparativelaw.kiev.ua/>
9. От союза государств к федерации – размышления о конечной цели европейской интеграции. Речь Федерального министра иностранных дел Германии Йошки Фишера 12 мая 2000 г. в Берлинском университете имени Гумбольда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://germany.org.ru/ru/politik/rede3.html>
10. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України. Неофіційний переклад Представництва Європейської Комісії в Україні // Політика і час. – 2000. – № 3–4.

11. Спільна стратегія ЄС щодо України. Робочий план Головуючої (Підготовлено Португалією, головуючою в ЄС країною (січень–червень 2000 р.)) : неофіційний переклад з англ. // Політика і час. – 2000. – № 3–4.
12. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www/europerxxi.kiev.ua/ukrainian/ukraine_eu/020.html

5.2. Література

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Аболин В. А. Всемирный и европейский федерализм : вероятные перспективы / В. А. Аболин // Полис. – 1994. – № 5. – С. 142–148.
3. Аксиология : частное и общее. Наука и ценности. – Новосибирск, 1987. – 110 с.
4. Алексеев В. Г. Бегом от Европы? / В. Г. Алексеев. – Х. : Факт, 2008. – 240 с.
5. Алексеева В. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В. Г. Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – 5. – № 5. – С. 63–70.
6. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 255 с.
7. Араб-Оглы Э. А. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности / Э. А. Араб-Оглы // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 10–12.
8. Афанасьев М. С. Социальные ценности и ценностная ориентация личности / М. С. Афанасьев. – М., 1990. – 211 с.
9. Байер С. Історія пан'європейського руху / С. Байер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://paneuropa.org.ua/content/view/13/33/>
10. Бакиров В. С. Ценностное сознание / В. С. Бакиров. – Х., 1985. – 224 с.
11. Бакрадзе А. Т. Ідеал людяності і цінності людського життя / А. Т. Бакрадзе // Філософська думка. – 1989. – № 2. – С. 17–23.
12. Бакулев Г. П. Массовая коммуникация : Западные теории и концепции : учеб. пособ. для студентов вузов / Г. П. Бакулев. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 176 с.

13. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – М., 2004. – 788 с.
14. Бжезінські Збігнев Велика шахівниця / Збігнев Бжезінські. – Львів–Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
15. Бибикина О. П. Мусульмане в странах Старого Света / О. П. Бибикина [Електронний ресурс] / О. П. Бибикина. – Режим доступу : http://www.perspektivy.info/oikumena/europe/musulmane_v_stranah_starogo_sveta_2008-1-15-56-3.htm.
16. Блюмкин А. А. Мир моральных ценностей / А. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1981. – 64 с.
17. Богомолов А. С. Опредмечивание, ценности и социологическое познание / А. С. Богомолов // Социологические исследования. – 1975. – № 12. – С. 36.
18. Борзенко И. М. Основы современного гуманизма : уч. пособ. / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина. – М. : РГО, 2002. – 389 с.
19. Боршарт К.-Д. Абетка законодавства європейського співробітництва / К.-Д. Боршарт ; пер. з англ. пер. англ. В. Мардак. – К. : Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. – 112 с.
20. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. Структура повсякденності : можливе і неможливе. – 543 с.
21. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1997. – Т. 2. Ігри обміну. – 585 с.
22. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К. : Основи, 1998. – Т. 3. Час світу. – 631 с.
23. Вартанова Е. Информационное общество в стратегии Европейского Союза / Е. Вартанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-ukraine.biz/index.html>
24. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
25. Вишпер Б. Р. Італійський Ренесанс XIII–XVI века / Б. Р. Вишпер. – М. : Искусство, 1977. – Т. I–II. – 224 с.
26. Вишняков А. Наднаціональність в праві Європейського Союзу / А. Вишняков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.comparativelaw.kiev

27. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахній ; наук. ред. Б. Поляруш. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
28. Гавриков Д. Европейский Союз как территория противоречий // Мировая экономика и междунар. отношения. – № 12. – № 7. – С. 88–95.
29. Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 рр.) / В. П. Газін, С. А. Копилов. – К. : Либідь, 2004. – 624 с.
30. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – 400 с.
31. Глобальные вызовы и Европа / под ред. Т. Кондратьевой, М. Новоженовой. – М., 2003. – 208 с.
32. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі : за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2009 / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.
33. Головных Г. Я. Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания / Г. Я. Головных // Философ. науки. – 1989. – № 6. – С. 85–89.
34. Грищенко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 203 с.
35. Дейвіс Н. Європа : Історія / пер. з англ. П. Терещенко, О. Каваленко. – К. : Основи, 2001 – 1463 с.
36. Деминцева Е. Б. Иммигрантские сообщества : опыт Франции [Электронный ресурс] / Е. Б. Деминцева // Россия в глобальной политике. – 2006. – № 5. – С. 14–22. Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/numbers/22/6343.html>.
37. Докучаев И. И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры / И. И. Докучаев. – М. : Наука, 2009. – 595 с.
38. Дробницкий О. Г. Ценность // Философский энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 230.
39. Дробницкий О. Г. Моральная философия / О. Г. Дробницкий. – М. : Гардарики, 2002. – 523 с.
40. Европейское культурное многообразие и самобытность [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.echr.ru/coe/activity/800_europeans_13.htm
41. Норберт Еліас Процес цивілізації : Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Еліас Норберт. – К. : Альтернативи, 2003. – 672 с.
42. Ерасов Б. Цивилизации. Универсалии и самобытность / Б. Ерасов. – М., 2002. – 524 с.
43. Європейський Союз : політика, економіка, право : навч. посіб. – Л. : Львівський національний ун-т, 2005. – 532 с.
44. Зарин В. А. Запад и Восток в мировой истории XIV–XIX ст. : Записки концепции общественного развития и становления мирового рынка / В. А. Зарин – М., 1991. – 261 с.
45. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.
46. Борко Ю. А. От европейской идеи к единой Европе / Ю. А. Зорко. – М., 2003. – 464 с.
47. Ильясов Ф. Н. Архетипы поло-репродуктивного поведения и конфликт западноевропейской и азиатской цивилизаций / Ф. Н. Ильясов // Человек. – 2005. – № 2. – С. 113–120.
48. Иноземцев В. В поисках идентичности : европейская социокультурная парадигма / В. В. Иноземцев, Е. В. Кузнецова // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2002. – № 6. – С. 3–14.
49. Ионов И. Н. Теория цивилизаций. От античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетей, 2002. – 384 с.
50. Ислам в Европе и в России : сб. ст. / сост. и отв. ред. Е. Б. Деминцева. – М. : Изд. Дом Марджани, 2009. – 240 с.
51. Историко-культурные основания европейской цивилизации. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 108 с.
52. Каган М. С. Философия теории ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
53. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 400 с.
54. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей. Монография / А. В. Кирьякова. – Оренбург, 1996. – 188 с.
55. Ковалевський В. В. «Міжнародні організації» : навч. посіб. для вищих навчальних закладів / В. В. Ковалевський. – К. : ЦУЛ, 2003. – 288 с.
56. Коган М. С. Философская теория ценности / М. С. Коган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
57. Конвенція з охорони всесвітньої культурної і природної

- спадщини (1972 р.). Охорона культурної спадщини : зб. міжнар. док. – К. : АртЕк, 2002. – 106 с.
58. Континент Європа : наук. зб., присвячений 80-річчю виходу у світ праці Освальда Шпенглера «Занепад Європи» / ЛНУ ім. І. Франка ; філософський ф-т. – Львів, 2000. – 175 с.
 59. Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001. – 448 с.
 60. Кувакин В. А. Гуманистическая антропология и учение о ценностях / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина // Человечность человека : Основы современного гуманизма. – М. : РГО, 2005. – С. 151–180.
 61. Кувакин В. А. Твой рай и ад : Человечность и бесчеловечность человека (Философия, психология и стиль мышления гуманизма) / В. А. Кувакин. – СПб. : Алетейа, М. : Логос, 1998. – 360 с.
 62. Кудрявцев А. Мусульмане во Франции / А. Кудрявцев // Россия и мусульманский мир. – 2002. – № 11. – С. 155–68.
 63. Культурна спадщина людства : збереження та використання : навч. посіб. / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Моздир, О. О. Тарасенко. – Львів, 2002. – 160 с.
 64. Культурная политика в Европе : выбор стратегии и ориентиры : сб. матер. / сост. Кузьмин Е. И., Фирсов В. Р.; Рос. нац. б-ка. – М. : Либерия, 2002. – 237 с.
 65. Культурологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. А. Подольська. – Х. : Золоті сторінки, 2003. – 248 с.
 66. Курбанов Р. Правовая логика мусульманских меньшинств [Электронный ресурс] / Р. Курбанов. – Режим доступа : http://www.muslimblog.ru/publ/avtory/ruslan_kurbanov/pravovaja_logika_musulmanskikh_menshinstv_medinskaja_ili_mekkanskaja/10-1-0-83.
 67. Лапин Н. И. Ценности как компоненты социокультурной эволюции современного общества // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 58.
 68. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. Е. И. Лебедевой [и др.] – М. : Издательская группа Прогресс, 1992. – 376 с.
 69. Леонтьев Д. А. Жизненный мир человека и проблема ценностей / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1992. – №2. – С. 13.
 70. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М., 1992. – 120 с.
 71. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4–36.
 72. Луис Б. Ислам и Запад / Б. Луис. – М. : ББИ, 2003. – 320 с.
 73. Лукьянов В. Г. Изучение проблемы ценностей в современной философии // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века : Материалы международной науч. конференции. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург. Серия «Symposium». – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – Вып. № 12. – С. 221–224.
 74. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства : пер. з англ. – К., 2002. – 663 с.
 75. Макрохристиянський світ в епоху глобалізації / під. ред. Ю. Н. Пахомова, Б. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007. – 691 с.
 76. Малахов В. А. Культура и человеческая целостность. – К., 1994. – 234 с.
 77. Малахов В. А. Цінність як категорія культури // Філософська думка. – 1982. – № 5. – С. 76–85.
 78. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003. – 528 с.
 79. Мармазов В. Є. Рада Європи : політико-правовий механізм інтеграції / В. Є. Мармазов, І. С. Піляєв. – К. : Юридична книга, 2000. – 472 с.
 80. Мельянцева В. А. Восток и Запад во втором тысячелетии : уровни, темпы и факторы экономического развития / В. А. Мельянцева // Восток. – 1991. – № 6. – С. 68.
 81. Мітрянєва С. І. Європейська безпека і Україна : навч. посіб. / С. І. Мітрянєва. – Ужгород : Ліра, 2008. – 222 с.
 82. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез, цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 3–30.
 83. Моральные ценности личности / под ред. А. И. Титаренко, Б. О. Николаевичева. – М. : МГУ, 1994. – 237 с.
 84. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К. : Основи, 2003. – 436 с.
 85. Орлов Б. Европа с человеческим лицом / Б. Орлов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2005. – № 12. – С. 67–75.

86. Ортега-и-Гассет Х. Бунт масс / Х. Ортега-и-Гассет. – Нью-Йорк : ООЧСУ, 1965. – 158 с.
87. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навч. посіб. / відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
88. Політика європейської Інтеграції / під ред. В. Г. Воронкової. – К. : Професіонал, 2007. – 512 с.
89. Попов С. И. Проблема происхождения и функционирования понятия «ценность» в социологии / С. И. Попов // Социологические исследования. – 1979. – №3. – С. 35.
90. Посельський В. Європейський Союз : інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.
91. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський – К. : Таксон, 2005. – 280 с.
92. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2008. – 663 с.
93. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.; К. : Ваклер : Рефлбук, 2001. – 656 с.
94. Прилуцька А. Є. До проблеми європейської ідентичності / Прилуцька А. Є. // Матеріали доповідей і виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції «Україна в контексті євроінтеграції», 1–23 грудня 2005 року. – Суми : Вид-во СумДУ, 2005. – С. 204–206.
95. Рассел Б. Історія західної філософії : пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
96. Рашковский Е. Европа : внутренний облик и глобально-историческая динамика // Мирская экономика и междунар. отношения. – 2005. – № 12.
97. Рекомендації щодо захисту культурної та природної спадщини на національному рівні. Правові акти з охорони культурної спадщини. – К., 1995. – 176 с.
98. Розин Я. А. К вопросу о природе ценностных явлений / Я. А. Розин // Философ. науки. – 1989. – № 6. – С. 89–93.
99. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения Конструктивной аксиологии / Н. С. Розов. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета. – 1998. – 292 с.
100. Рубинский Ю. Европейские ценности / Ю. Рубинский // Вестник Европы. – 2009. – № 26–27. – С. 26.
101. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К., 1976. – 253 с.
102. Ручка А. А. Ценностный подход в системе социологического знания / А. А. Ручка. – К. : Наукова думка, 1987. – 156 с.
103. Сайт Представництва Європейської Комісії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.delukr.ec.europa.eu/>.
104. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия / сост. Б. С. Ерасов. – М : Аспект Пресс, 1988. – 556 с.
105. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учебн. пособ. / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова, 2002. – 461 с.
106. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права, и общественных отношений / П. Сорокин. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2000. – 1054 с.
107. Столович Л. Н. Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович. – М. : Политиздат, 1972. – 271 с.
108. Терещенко Ю. Л. Україна і європейський світ : Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. Л. Терещенко. – К. : Перун 1996. – 496 с.
109. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді. – К. : К.І.С., 2001. – 136 с.
110. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. / Арнольд Дж. Тойнбі. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
111. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії : в 2-х т. / Арнольд Дж. Тойнбі. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
112. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 776 с.
113. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры / В. П. Тугаринов. – Л. : ЛГУ, 1960. – 156 с.
114. Философия и ценностные формы сознания. – М., 1978. – 248 с.
115. Філіпенко А. С. Світова економіка // А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Либідь, 2002. – 582 с.
116. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО Издательство АСТ : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.

117. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций : пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
118. Хантингтон С. Новый світовий порядок у ХХІ столітті : глобальні тенденції та їх значення для України / С. Хантингтон // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7. – С. 7–10.
119. Харчева А. Г. Проблема ценности в философии / А. Г. Харчева. – М. : Наука, 1966. – 256 с.
120. Херст Д. Кратчайшая история Европы. Самый полный и самый краткий справочник / Д. Херст. – М. : Рипол Классик, 2011. – 272 с.
121. «Цивилизационная модель» международных отношений и ее импликации [Электронный ресурс] // Русский архипелаг. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/geopolitics/stolknovenie/clash2/226/>
122. Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. – М., 2006. – Т. 1. – 685 с.
123. Цивилизация. Восхождение и слом : Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М., 2003. – 456 с.
124. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества : Проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М., 2003. – 232 с.
125. Чухина Л. А. Человек и его ценностный мир в религиозной философии / Л. А. Чухина. – Рига, 1991. – 303 с.
126. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция : учебн. пособ. / В. Г. Шемятенков. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
127. Широкова И. Г. История цивилизаций / И. Г. Широкова. – М. : Издательство ПРИОР, 1999. – 192 с.
128. Шлегель К. Европа – пограничная страна / К. Шлегель // Вестник Европы. – 2003. – № 9. – С. 56–60.
129. Шпенглер О. Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории : пер. с нем. К. А. Свасьян. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.
130. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 203 с.
131. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

5.3. Інформаційні ресурси

1. European Values. Opinions and context [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://www.europeanvalues.net>
2. Mgr. Петро Плацак, Euroskop [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <https://www.euroskop.cz/8613/10388/clanek/hlavnim-rysem-evropske-identity-je-jeji-permanentni-krize/>
3. Глосарій термінів Європейського Союзу [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua>
4. Головною особливістю європейської ідентичності є перманентна криза Ludik Коробки [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <https://www.euroskop.cz/8613/10388/clanek/hlavnim-rysem-evropske-identity-je-jeji-permanentni-krize>
5. Довідник з Європейської інтеграції [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://eu-directory.ru>
6. Європа, її цінності, уніфікація і «Конституція» Ондржей Slechta [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://blisty.cz/art/33280.html>
7. Європейський освітній портал [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://www.eu-edu.org/ua/index.html>
8. Європейський освітній портал [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://www.eu-edu.org>
9. Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://comeuoint.rada.gov.ua>
10. Методичні вказівки з курсу гуманітарного модулю «Цінності європейської цивілізації» [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: http://udhtu.com.ua/userfiles/file/Filosofiya_cinnosti.pdf
11. Національний Темпус-офіс в Україні [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://www.tempus.org.ua>
12. Основні дані про ЄС [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <https://www.euroskop.cz/8955/9929/clanek/evropske-hodnoty-existuji-vubec/>
13. Плани семінарських занять з курсу гуманітарного модулю «Цінності європейської цивілізації» для студентів усіх спеціальностей [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим

- доступу: http://udhtu.com.ua/userfiles/file/Filosofiya_cinnosti_plani.pdf
14. Портал «OSVITA.UA» [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://osvita.ua>
 15. Портал «Європейський простір» [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://www.eu.prostir.ua>
 16. Представництво Європейської Комісії в Україні [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу : <http://www.delukr.ec.europa.eu>
 17. Програма «Молодь в дії» [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://yia.org.ua>
 18. Цінності європейської цивілізації [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: http://udhtu.com.ua/userfiles/file/Filosofiya_cinnosti.pdf
 19. Чупира В. В. Цінності європейської цивілізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dn.khnu.km.ua/dn/pagekurs.aspx?lng=1&N1=k0797>
 20. Щербакова Ю.Е. Фіксація європейських цінностей в «Договорі, що запроваджує Конституцію для Європи» [Електронний ресурс] : Web-сайт. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/5185/1>

5.4. Основні поняття і терміни

Аксіологія (від грец. $\alpha\chi\iota\alpha$ – цінність) – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини; розділ філософії.

Амстердамський договір – Treaty of Amsterdam є результатом міжурядової конференції, яка розпочала свою роботу на засіданні Європейської Ради в Турині 29 березня 1996 р. Договір ухвалено на засіданні Європейської Ради в Амстердамі 16–17 червня 1997 р.; 2 жовтня 1997 р. його підписали міністри закордонних справ п'ятнадцяти держав-членів. Набрал чинності 1 травня 1999 р. після ратифікації в усіх державах-членах згідно з національними конституційними вимогами. З юридичного погляду вносить поправки у деякі положення Договору про ЄС, Договору про створення Європейської Спільноти та інших відповідних актів.

Гімн Європи «Ода радості» – музика фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, написаного на вірші Фрідріха Шіллера. 1972 р. вона стала офіційним гімном Ради Європи, а 1985 р. глави держав та урядів Європейського Союзу затвердили «Оду радості» як гімн ЄС. Він призначений не для того, щоб замінити національні гімни держав-членів, а швидше відзначити їхні спільні цінності та їхню єдність і різноманіття.

Декларація Шумана – пропозиція міністра закордонних справ Франції Роберта Шумана, оприлюднена 9 травня 1950 р., щодо об'єднання під єдиним керуванням вугільних і сталеплавильних ресурсів передовсім Франції та Німеччини, а також інших європейських країн, і створення Європейської спільноти з вугілля та сталі. Заклала підґрунтя європейської інтеграції.

День Європи. Від 1985 р. за рішенням Європейської Ради, країни ЄС відзначають 9 травня – у день оголошення «декларації Шумана» – офіційне свято, День Європи.

Європа (іноді Європа) – частина світу в Північній півкулі. Поділ одного материка на Європу та Азію склався ще в Стародавній Греції. Античні греки виділяли три частини світу Європу, Азію і Лівію (Африку). Кордон між Європою та Азією проходив для них водними шляхами від Середземного до Азовського моря. Сучасні східні межі Європи (Урал) були встановлені за пропозицією шведського географа Філіпа Йогана фон Страленберга.

Європейська асоціація вільної торгівлі створена 1960 р. за ініціативою Британії, як альтернатива Європейській Економічній Спільноті. Початково до складу Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) крім Британії, увійшли Австрія, Данія, Норвегія, Португалія, Швеція та Швейцарія; пізніше до них приєдналися Ісландія, Ліхтенштейн і Фінляндія. Пізніше всі, крім чотирьох, члени ЄАВТ вступили до ЄС: Британія й Данія – 1973 року, Португалія – 1986-го, Австрія, Фінляндія та Швеція – 1995 р. Нині в складі ЄАВТ чотири країни – Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія, три з яких (крім Швейцарії) є членами Європейської економічної зони з державами ЄС.

Європейська грошова одиниця. Екю – євро (European Currency Unit, ECU – EURO) Грошову одиницю екю запроваджено 1979 р. як центральний елемент Європейської монетарної системи задля підтримки механізму обмінних курсів. В її основу покладено зважений кошик валют. Від 1 січня 1999 р. запроваджено євро за курсом 1 екю=1 євро. Готівковий обіг євро – від 1 січня 2002 р.. Назву «євро» було узгоджено 15–16 грудня 1995 р. на Мадридському самміті.

Європейська інтеграція – це процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках – соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, у тому числі й частково розташованих в Європі. На даний момент європейська інтеграція досягається в основному за рахунок розширення Європейського Союзу та Ради Європи.

Європейський Союз (ЄС, інколи Європейська Унія, англ. European Union) – союз держав-членів Європейських спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), створений згідно з Договором про Європейський Союз (Маастрихтський Трактат), підписаним в лютому 1992 р. і чинним із листопада 1993 р. Сьогодні в об'єднання входять 28 європейських держав з населенням більше 507 млн чоловік. Загальний Валовий внутрішній продукт Європейського Союзу становить більше 17,5 трлн. \$. (1-ше місце в світі). В ЄС запроваджується єдина валюта – євро. Де-факто столицею Європейського Союзу є Брюссель. Європейський Союз є повноправним членом Організації Об'єднаних Націй, Світової організації торгівлі та має представництва у «Великій Вісімці» та «Великій двадцятці». Європейський Союз розглядають в майбутньому потенційною наддержавою.

Інтеграція – (від лат. integrum – ціле, integratio – відновлення) – 1) поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків; 2) згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в рамках регіону, країни, світу.

Маастрихтський договір (Maastricht Treaty) – також відомий, як Договір про Європейський Союз (Договір про ЄС, ДЄС) проклав шлях до поглиблення європейської інтеграції, зокрема, через внесення до Римського договору Економічного та монетарного союзу. ДЄС запровадив також наз-ву «Європейський Союз»; останній об'єднав наднаціональну Спільноту і два міждержавних «стовпи» політичної співпраці: спільну зовнішню та безпекову політику і співпрацю в галузі правосуддя та внутрішніх справ. Крім того, ДЄС запровадив посаду європейського омбудсмена, Комітет регіонів, процедуру спільного ухвалювання рішень, а також розширив сферу застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю. Підписаний в Маастрихті 7 лютого 1992 р., ДЄС набрав чинності 1 листопада 1993 р. Ратифікація Договору про ЄС наразилася на значні перешкоди в деяких країнах Союзу. Зокрема, референдум у Данії 1992 р. відкинув її; лише повторний референдум наступного року відкрив шлях до ратифікації ДЄС.

Моне Жан (1888–1979) француз, один з «батьків-фундаторів» європейської інтеграції. 1919 р. брав участь у створенні Ліги Націй і став заступником її генерального секретаря. За обох світових війн працював в адміністративних органах союзників; був одним з найближчих радників президента Рузвельта і відіграв визначну роль у запровадженні «Програми перемоги», що призвела до втручання США у війну. 1943 р. ввійшов до складу першого уряду вільної Франції у вигнанні (в Алжирі), керував озброєнням французьких визвольних військ. Після Другої світової війни на прохання де Голля, розробив і здійснював Програму модернізації економіки Франції. 1950 р. спільно з Робертом Шуманом ініціював створення Європейської спільноти з вугілля й сталі (ЄСВС), став першим головою його Вищого органу. Успіх проголошеної Шуманом ідеї ЄСВС величезною мірою завдячував підготовчій роботі Моне, його авторитету й міжнародним зв'язкам. 1954 р. створив і очолив «Комітет дій за Сполучені Штати Європи» з

лідерів політичних партій і профспілок. «Ми об'єднуємо не держави, ми єднаємо людей,» – цій меті Жан Моне присвятив усе своє життя. 1982 р. будинок у містечку Унжарей (регіон Іль-де-Франс, Франція), де жив і помер Моне, викупив Європейський Парламент; нині там музей і працює Фундація Жана Моне. Прах видатного європейця 1988 р. помістили у паризький Пантеон.

Римські договори – два основоположні євроінтеграційні договори, підписані в Римі 25 березня 1957 р.: Договір про заснування Європейської економічної спільноти і Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії. Договори підписали країни-засновниці – Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Федеративна Республіка Німеччина та Франція. Після перейменування Європейської економічної спільноти на Європейську Спільноту, згідно з Договором про Європейський Союз, відповідний Римський договір почали називати «Договором про заснування Європейської Спільноти», і коли говорять «Римський договір», в однині, найчастіше розуміють саме його.

Цивілізація – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

Цивіліологія (від лат. *civilis* – гідний, вихований і грец. *logos* – слово, вчення) – теорія і порівняльна історія цивілізацій. Самостійна наукова дисципліна, яка розглядає розвиток суспільства як цивілізаційний процес і основу фактичного аналізу якої мають становити результати досліджень історичної науки та інших суміжних наукових дисциплін.

Цінність – будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, заради якого вона живе. Вивченню людських цінностей присвячений розділ філософії аксіологія, який підрозділяється на етичну й естетичну аксіологію. Сучасні емпіричні дослідження людських цінностей охоплює теорія цінності.

5.5. Документи

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ Й ОСНОВНИХ СВОБОД

(Рим, 4 листопада 1950 р.)

(зі змінами від 21 вересня 1970 р., 20 грудня 1971 р., 1 січня, 6 листопада 1990 р., 11 травня 1994 р.) ETS N 005

Уряди, що підписали дійсну Конвенцію, що є членами Ради Європи, приймаючи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, з огляду на те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і здійснення проголошених у ній прав, вважаючи, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є захист і розвиток прав людини й основних свобод, підтверджуючи свою глибоку прихильність основним свободам, які є основою справедливості і загального миру і дотримання яких щонайкраще забезпечується, з однієї сторони, справжньо демократичним політичним режимом і, з іншого боку, загальним розумінням і дотриманням прав людини, яким вони прихильні, сповнені рішучості, як Уряди європейських держав, спонукувані єдиним прагненням і які мають загальну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки на шляху забезпечення колективного здійснення деяких прав, викладених у Загальній декларації, погодилися про нижченаведене:

Стаття 1. Зобов'язання дотримуватись прав людини

Високі Договірні Сторони забезпечують кожному, що знаходиться під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Розділі I дійсної Конвенції. (Розділ I присвячений правам людини, що захищається Конвенцією. У Розділах II і III наведені механізми створення і функціонування Європейського суду).

РОЗДІЛ I. Права і свободи

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожної особи на життя охороняється законом. Ніхто не може бути навмисне позбавлений життя інакше як у виконання смертного вироку, виголошеного судом за здійснення злочину, у відношенні якого законом передбачене таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як порушення дійсної статті, коли воно є результатом абсолютно необхідного застосування сили:
 - а) для захисту будь-якої особи від протиправного насильства;
 - б) для здійснення законної затримки або запобігання утечі особи, взятої під варту на законних підставах;
 - в) для придушення, відповідно до закону, бунта або заколоту.

Стаття 3. Заборона катування

Ніхто не повинен піддаватися ні катуванням, ні нелюдському або принижуючому гідність поведженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або підневільному стані.
 2. Ніхто не повинен залучатися до примусової або обов'язкової праці.
 3. Для цілей дійсної статті термін «примусова або обов'язкова праця» не містить у собі:
 - а) усяку роботу, що звичайно повинна виконувати особа, що знаходиться в ув'язненні відповідно до положень статті 5 дійсної Конвенції або умовно звільнена від такого ув'язнення;
 - б) усяку службу військового характеру, а в тих країнах, у яких правомірною визнається відмова від військової служби на підставі переконань, – службу, призначену замість обов'язкової військової служби;
 - в) усяку службу, обов'язкову у випадку надзвичайного стану або нещастя, що загрожують життю або благополуччю населення;
 - г) усяку роботу або службу, що є частиною звичайних цивільних обов'язків.
- #### Стаття 5. Право на свободу й особисту недоторканність
1. Кожний має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений волі інакше як у наступних випадках і в порядку, встановленому законом:
 - а) законне утримання під вартою особи, засудженої компетентним судом;
 - б) законне затримання або арешт особи за невиконання виголошеного відповідно до закону рішення суду або з метою забезпечення виконання будь-якого зобов'язання, запропонованого законом;

- с) законне затримання або арешт особи, зроблені для того, щоб вона постала перед компетентним органом по обґрунтованій підозрі в здійсненні правопорушення або у випадку, коли маються достатні підстави думати, що необхідно запобігти здійсненню нею правопорушення або перешкодити їй сховатися після його здійснення;
 - д) арешт неповнолітньої особи на підставі законної постанови для виховного нагляду або його законний арешт, зроблені для того, щоб вона постала перед компетентним органом;
 - е) законний арешт осіб з метою запобігання поширення інфекційних захворювань, а також законний арешт душевнохворих, алкоголіків, наркоманів або волоцюг;
 - ф) законне затримання або арешт особи з метою запобігання її незаконного в'їзду в країну або особи, проти якої вживаються заходи для її висилки або видачі.
2. Кожному арештованому негайно повідомляються на зрозумілій йому мові причини його арешту і кожне пред'явлене йому обвинувачення.
 3. Кожен затриманий або взятий під варту відповідно до підпункту «с» пункту 1 дійсної статті негайно доставляється до судді або до іншої посадової особи, наділеної, відповідно до закону, судовою владою, і має право на судовий розгляд протягом розумного терміну або на звільнення до суду. Звільнення може бути обумовлено наданням гарантій явки в суд.
 4. Кожний, хто позбавлений волі в результаті арешту, має право на невідкладний розгляд судом правомірності його арешту і на звільнення, якщо його ув'язнення і утримання під вартою визнано судом незаконними.
 5. Кожний, хто став жертвою арешту або утриманням під вартою у порушення положень дійсної статті, має право на компенсацію.

Стаття 6. Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожний у випадку суперечки про його цивільні права й обов'язки або при пред'явленні йому будь-якого карного обвинувачення має право на справедливий і публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і нейтральним судом, створеним на підставі закону. Судове рішення оголошується привселюдно, однак преса і публіка можуть не

допускатися на судові засідання протягом усього процесу або його частини з міркувань моралі, суспільного порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли того вимагають інтереси неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін, або – у тій мірі, у якій це, на думку суду, строго необхідно – за особливих обставин, коли гласність порушувала би інтереси правосуддя.

2. Кожен обвинувачуваний у здійсненні карного злочину вважається невинним доти, поки його винність не буде встановлена законним порядком.
3. Кожен обвинувачуваний у здійсненні карного злочину має як мінімум такі права:
 - а) бути негайно і докладно сповіщеним на зрозумілій йому мові про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;
 - б) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту;
 - в) захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника або, за браком в нього засобів для оплати послуг захисника, користуватися послугами призначеного йому захисника безкоштовно, коли того вимагають інтереси правосуддя;
 - г) допитувати свідків, що показують проти його, або мати право на те, щоб ці свідки були допитані, і мати право на виклик і допит свідків на його користь на тих же умовах, що і для свідків, що показують проти нього;
 - е) користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не володіє даною мовою.

Стаття 7. Покарання винятково на підставі закону

1. Ніхто не може бути засуджений за здійснення якого-небудь діяння або за бездіяльність, яке відповідно до дійсного в момент його скоєння національного або міжнародного права не було карним злочином. Не може також накладатися покарання важче, ніж те, що підлягало застосуванню в момент здійснення карного злочину.
2. Дійсна стаття не перешкоджає осудові і покаранню будь-якої особи за здійснення будь-якого діяння або за бездіяльність, що у момент його здійснення було карним злочином у відповідності з загальними принципами права, визнаними цивілізованими країнами.

Стаття 8. Право на повагу приватного і сімейного життя

1. Кожний має право на повагу його особистого і сімейного життя, його житла і його кореспонденцій.
2. Не допускається втручання з боку публічної влади в здійснення цього права, за винятком випадків, коли таке втручання передбачене законом і необхідне в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і суспільного порядку, економічного добробуту країни, з метою запобігання безладу або злочинів, для охорони здоров'я або моральності або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожний має право на волю думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як індивідуально, так і спільно з другими, публічним або приватним порядком, у богослужінні, навчанні, відправленні релігійних і культових обрядів.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише обмеженням, що передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах суспільної безпеки для охорони суспільного порядку, здоров'я або моральності або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10. Свобода вираження думки

1. Кожний має право вільно виражати свою думку. Це право включає свободу дотримуватись своєї думки і свободу одержувати і поширювати інформацію й ідеї без якого-небудь втручання з боку публічної влади і незалежно від державних кордонів. Дійсна стаття не перешкоджає державам здійснювати ліцензування радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.
2. Здійснення цих свобод, що накладає обов'язки і відповідальність, може бути сполучене з визначеними формальностями, умовами, обмеженнями або санкціями, що передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або суспільного порядку, з метою запобігання безладу і злочинів, для охорони здоров'я і моральності, захисту репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або забезпечення авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 11. Свобода зборів і об'єднань

1. Кожний має право на свободу об'єднань з іншими, включаючи право створювати професійні спілки і вступати в них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, котрі передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і суспільного порядку, з метою запобігання безладу і злочинів, для охорони здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб. Дійсна стаття не перешкоджає введенню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів держави.

Стаття 12. Право на одруження

Чоловіки і жінки, що досягли шлюбного віку, мають право одружуватися і створювати родину відповідно до національного законодавства, що регулює здійснення цього права.

Стаття 13. Право на ефективний засіб правового захисту

Кожний, чий права і свободи, визнані в цій Конвенції, порушені, має право на ефективний засіб правового захисту в державному органі, навіть якщо це порушення було зроблено особами, що діяли в офіційній якості.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Користування правами і свободами, визнаними в дійсній Конвенції, повинне бути забезпечене без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншостей, майнового положення, народження або за будь-якими іншими ознаками.

Стаття 15. Відмова від дотримання зобов'язань у надзвичайних ситуаціях

1. У випадку війни або при інших надзвичайних обставин, які загрожують життю нації, кожна з Високих Договірних Сторін може вживати заходів у відмові від її зобов'язань по дійсній Конвенції тільки у тій мірі, у якій це обумовлено надзвичайністю обставин, за умови, що такі міри не суперечать іншим її зобов'язанням з міжнародного права.
2. Це положення не може бути підставою для будь-якої відмови від положень статті 2, за винятком випадків загибелі

людей у результаті правомірних воєнних дій, або від положень статті 3, пункту 1 статті 4 і статті 7.

3. Кожна з Високих Договірних Сторін, що використовує це право відмови, всебічним образом інформує Генерального секретаря Ради Європи про введені нею заходи і про причини їхнього прийняття. Вона також доводить до відома Генерального секретаря Ради Європи про дату припинення дії таких заходів і поновленні здійснення положень Конвенції в повному обсязі.

Стаття 16. Обмеження на політичну діяльність іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як перешкода для Високих Договірних Сторін вводити обмеження на політичну діяльність іноземців.

Стаття 17. Заборона зловживань правами

Ніщо в дійсній Конвенції не може тлумачитися як таке, що будь-яка держава, будь-яка група осіб або будь-яка особа має право займатися будь-якою діяльністю або робити будь-які дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у дійсній Конвенції, або на їхнє більше обмеження, чим це передбачається в Конвенції.

Стаття 18. Межі використання обмежень у відношенні прав
Обмеження, що допускаються в дійсній Конвенції у відношенні зазначених прав і свобод, не повинні застосовуватися для інших цілей, ніж ті, для яких вони були передбачені.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Прийнято 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН.
Док. ООН А/RES/2200 А (XXI)

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру, визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності, визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких

кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами, беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальну повагу і дотримання прав і свобод людини, беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна домагатися заохочення і дотримання прав, визнаних у цьому Пакті, погоджуються про такі статті:

Частина I

Стаття 1

1. Всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.
2. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.
3. Всі держави, які беруть участь у цьому Пакті, в тому числі ті, що несуть відповідальність за управління несамоврядними і підопічними територіями, повинні, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Частина II

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.
2. Якщо це вже не передбачено існуючими законодавчими чи іншими заходами, кожна держава – учасниця цього Пакту

зобов'язується вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту для вжиття таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті.

3. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується:
 - a) забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;
 - b) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентною судовою, адміністративною чи законодавчою владою або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;
 - c) забезпечити застосування компетентною владою засобів правового захисту, коли вони надаються.

Стаття 3

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті.

Стаття 4

1. Під час надзвичайного становища в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави – учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.
2. Це положення не може бути підставою для якихось відступів від статей 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16 і 18.
3. Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті і використовує право відступу, повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про

положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Стаття 5

1. Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті.
2. Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в будь-якій державі – учасниці цього Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі.

Частина III

Стаття 6

1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.
2. В країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.
3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього.
4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках.

5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.
6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту.

Стаття 7

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не можна без її вільної згоди залучати до медичних чи наукових дослідів.

Стаття 8

1. Нікого не можуть тримати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.
2. Нікого не можуть тримати в підневільному стані.
3. а) нікого не можуть примушувати до примусової чи обов'язкової праці;
б) в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, зв'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;
с) терміном «примусова чи обов'язкова праця» в цьому пункті не охоплюється:
d) будь-яка не згадана в підпункті (b) робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;
e) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмова від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів;
f) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного становища або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення;
g) будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

Стаття 9

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути свавільно арештований чи затриманий під вартою. Нікого не можна позбавити волі інакше, як на підставах і відповідно до процедур, які встановлено законом.
2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.
3. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Уримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути загальним правилом, але звільнення може ставитись у залежність від подання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку.
4. Кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним.
5. Кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили.

Стаття 10

1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особі.
2. а) Обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремих режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб.
б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.
3. Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Стаття 11

Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якоесь договірне зобов'язання.

Стаття 12

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.
2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.
3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.
4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

Стаття 13

Іноземець, що законно перебуває на території будь-якої держави-учасниці цього Пакту, може бути висланий тільки на виконання рішення, винесеного відповідно до закону, і, якщо імперативні міркування державної безпеки не вимагають іншого, має право на подання доводів проти свого вислання, на перегляд своєї справи компетентною владою чи особою або особами, спеціально призначеними компетентною владою, і на те, щоб бути представленим для цієї мети перед цією владою, особою чи особами.

Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або – в тій мірі, в якій це, на думку суду, є виключно необхідним, – за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в

кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних суперечок або опіки над дітьми.

2. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, доки провинна його не буде доведена згідно з законом.
3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:
 - a) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;
 - b) мати достатній час і можливість для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним ним захисником;
 - c) бути судженим без невинуваченої затримки;
 - d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;
 - e) допитувати свідків, які дають проти нього покази, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на таких же умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;
 - f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;
 - g) не бути приневоленим свідчити проти самого себе чи до визнання себе винним.
4. Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.
5. Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом.
6. Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім

скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини.

7. Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з діючим на момент його вчинення державним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.
2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством. Стаття 16 Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 17

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.
2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими,

публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.
3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.
4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 19

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.
2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.
3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:
 - а) для поваги прав і репутації інших осіб;
 - б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20

1. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.
2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Стаття 21

Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному

суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Стаття 22

1. Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції.
3. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціації і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалася шкода цим гарантіям.

Стаття 23

1. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави.
2. За чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право утворити сім'ю.
3. Жоден шлюб не може бути укладений без вільної і цілковитої згоди тих, що одружуються.
4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні. В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей.

Стаття 24

1. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави.

- 2. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я.
- 3. Кожна дитина має право на набуття громадянства.

Стаття 25

Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

- а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;
- б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права за таємного голосування і забезпечують свободу волевиявлення виборців;
- с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Стаття 26

Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні будь-яка дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

Навчально-методичне видання

Тетяна Вадимівна ТЕРЕЩЕНКО
ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Навчально-методичний посібник

В авторському редагуванні

*Технічний редактор,
дизайнер
Оригінал-макет*

С. А. Кандич
С. Г. Кандич

Здано до набору 05.04.2016. Підписано до друку 20.04.2016.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Обл. вид. арк. 10,68. Умов. друк арк. 10,00. Вид. №281
Наклад 300 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготівник ФОП Кандич С. Г.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2, оф. 6
тел. (0472) 50-07-63, 067-292-21-83
E-mail: vertical2003@ukr.net

ДрукФОП Кандич С. Г.
Україна, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2
тел. (0472) 50-07-63
E-mail: vertical2003@ukr.net